

ZEKER IN DE STAD?

WONEN EN LEVEN IN DEN HAAG

Lectoraat Grootstedelijke Ontwikkeling, De Haagse Hogeschool

HAAGSE SOCIALE EN CULTURELE VERKENNINGEN 2

ZEKER IN DE STAD?

Wonen en leven in Den Haag

HAAGSE SOCIALE EN CULTURELE VERKENNINGEN 2

Dit is een publicatie van het Lectoraat Grootstedelijke Ontwikkeling van De Haagse Hogeschool. Het is nummer 2 in de reeks Haagse Sociale en Culturele Verkenningen waarvan in 2005 het eerste nummer verscheen. De publicatie is een bundel van onderzoeken uitgevoerd door de kenniskringleden van dit lectoraat.

Auteurs: Walter van der Es, Rudy van der Hoven, Cateleine de Jong, Meike de Jong, Louis Kanneworff, Bob Legel, Koert Meijs, Huub Sibbing, Vincent Smit, Cees Verweij en Evert Tjeenk Willink

Redactie: Kitty Roukens

Lay-out: Communicatie & Marketing, De Haagse Hogeschool

Drukwerk: Koninklijke De Swart, Den Haag

Foto's: Hollandse Hoogte; omslag, p.128. Bas Kijzers; p.10, p.13, p.53, p.75, p.77, p.109, p.150, p.157. Archief De Haagse Hogeschool; p.15. Archief Nirov; p.38, p.60, p.102, p.114

ISBN: 978-90-73077-26-3

Augustus 2008

Lectoraat Grootstedelijke Ontwikkeling

De Haagse Hogeschool

Postbus 13336

2501 EH Den Haag

Exemplaren van dit rapport zijn te bestellen bij:

De Haagse Hogeschool, Secretariaat lectoraten en onderzoek

Mevr. A.L. Legters, 070-4458294 of A.L.Legters@hhs.nl

Downloaden via www.dehaagsehogeschool.nl/onderzoek en lectoraten/grootstedelijkeontwikkeling

VOORWOORD

Zeker in de stad? Wonen en leven in Den Haag”. is de titel van de tweede uitgave van Haagse Sociale en Culturele Verkenningen. Aan de Haagse Hogeschool is het lectoraat Grootstedelijke Ontwikkeling verbonden waarin lector en docenten van verschillende opleidingen en academies gezamenlijk onderzoek doen naar ontwikkelingen in de Haagse regio. Was bij de eerste uitgave de sociale mobiliteit van Haagse Jongeren het onderwerp (“Succesvol in Den Haag?!, 2005), bij deze, tweede, uitgave richten we ons op de woon- en leefomstandigheden in een aantal Haagse wijken.

Niet iedereen voelt zich even “zeker” in de stad. In delen van Den Haag en bij verschillende groepen van stadsbewoners staat de woon- en leefsituatie onder druk van problemen als armoede, leefbaarheid, gebrek aan perspectief op vooruitgang. In een aantal wijken (Schilderswijk, Stationsbuurt en in Morgenstond/Zuidwest) hebben we gesprekken gevoerd met betrokkenen over hun activiteiten en hun ervaringen bij het werken aan verbetering van de woon- en leefsituatie in de wijk. Onderwerpen als armoede, opgroeiende kinderen, beheer van de woonomgeving en nieuwbouw in de wijk, illegalen passeren de revue. Aan duurzaamheid en aan de discussie over “probleemwijken” is apart aandacht besteed.

Hiermee leveren we als lectoraat inbreng in de acties in Den Haag om de perspectieven van stadsbewoners en de wijken waarin zij wonen, te verbeteren. Op deze wijze is dit rapport verbonden aan de aanpak van de 40 krachtwijken in Nederland, waarvan er 4 in Den Haag zijn. Eerder dit jaar bracht de Haagse Hogeschool de catalogus Prachtwijken uit, waarin de acties van onderwijs en onderzoek in relatie tot de prachtwijken zijn aangegeven.

In de bijlage staan onze gesprekspartners vermeld. Voor allen die meegewerkt hebben om dit rapport mogelijk te maken geldt een woord van dank. Dank gaat ook uit naar Kitty Roukens die energiek de redactie van deze studie ter hand heeft genomen en Josean de Pie die de opmaak en lay out heeft verzorgd.

Ook in 2008 en 2009 werkt het lectoraat aan onderzoek in Haagse wijken en in 2010 willen we de derde uitgave van Haagse Sociale en Culturele verkenningen naar buiten brengen.

Vincent Smit
Lector Grootstedelijke Ontwikkeling
De Haagse Hogeschool

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	5
1. INLEIDING: ZEKER IN DE STAD?	11
In welk perspectief zien we de stad?	11
2. ARMOEDE IN DE SCHILDERSWIJK	17
Armoede in cijfers	19
Omgaan met armoede	20
De armoede verklaard	22
Het aanbod van voorzieningen	27
Een nieuwe aanpak	31
Tenslotte	36
3. BEHEREN IN DEN HAAG ZUIDWEST	39
“Ruim leven”: Den Haag Zuidwest	41
Plannen voor een Nieuwe Aanpak	46
Beheren in Zuidwest	48
Beheer van het particuliere bezit	55
Tenslotte	58
4. BOUWEN IN MORGENSTOND	61
Morgenstond-Midden	63
De plannen	65
Van plan tot praktijk	68
Samen werken aan vernieuwing	71
De nieuwe bewoners	73
Tenslotte	74

5. OPGROEIEN IN DE STATIONSBUURT	79
De Stationsbuurt	81
No-go-area of gemoedelijke Haagse buurt?	83
Ik wil hier altijd blijven wonen	85
Opvoedingsonzekerheid	92
Operatie Jong en Haagse netwerken	94
Instellingsonzekerheid	96
Tenslotte	97
 6. ILLEGAAL ZIJN IN DE SCHILDERSWIJK	 103
Cijfers en schattingen	103
Ongedocumenteerd in Den Haag	105
Stad en Kerk	110
Onzichtbaar in de Schilderswijk	110
Tenslotte	112
 7. EEN KLIMAATBESTENDIGE STAD	 115
Een CO ₂ -neutrale stad	116
Een klimaatbestendig Den Haag	121
Vitale én duurzame wijken	124
Naar een Haagse klimaatagenda	125
 8. PRACHTWIJKEN EN DE HAAGSE HOGESCHOOL	 129
De definitie van een probleemwijk	130
Lissabon in de wijk	141
Concluderend	142
De probleemwijk, de student en De Haagse Hogeschool	143
Bottom up?	143
Een inventarisatie	145
Wensen van bewoners en instanties	148

9. SLOTBESCHOUWING	151
Perspectief	151
Resultaten	156
Jeugd, opvoeding en onderwijs	156
Samenleven	160
Illegalen	162
Inkomen en armoede	163
Wonen en woonomgeving	165
Beheer	167
Klimaat en duurzaamheid	168
Prachtwijken	169
Slot: drie opgaven	170
 BIJLAGE	 173
 SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE	 179

I. INLEIDING: ZEKER IN DE STAD?

Vincent Smit

Den Haag tooit zich met diverse benamingen: Met “stad achter de duinen” en “wereldstad aan zee” wordt de ligging aan zee beklemtoond. Met “stad van vrede, recht en veiligheid” wordt de internationale positie van de stad geaccentueerd. Met “stad van zand en veen” komt de kloof tussen het rijke bourgeois deel (zand) en het armere volksdeel (veen) aan de orde.

Of Den Haag nu wel of niet de meest gesegregeerde stad van Nederland is, is niet de belangrijkste vraag. In dit rapport richten we ons ook niet louter op het fenomeen van de ruimtelijke segregatie tussen Haagse wijken. Dat deze bestaat, is wel helder. Wie de Schilderswijk naast de Vogelwijk legt, ziet alle verschillen in inkomen, etniciteit, opleiding en arbeidsparticipatie voorbij komen. Belangwekkender dan het vaststellen van statistische verschillen is het nagaan van de gedragingen van partijen.

In welk perspectief zien we de stad?

De stad is een plaats waar mensen vooruit willen komen, of ze nu geboren zijn in de stad of er in de loop van hun leven naar toe zijn vertrokken. Laverend tussen de kansen en de barrières zoeken zij een weg naar verbetering van hun omstandigheden: inkomen, wonen, opleiding, vrije tijd.

Door achterstand en achterstelling is voor sommige groepen het perspectief op “vooruitkomen” beperkt: men heeft zijn handen vol aan “rondkomen” in plaats van aan “vooruitkomen”. Voor anderen zijn er kansen in de stad (arbeidsmarkt, woningmarkt, onderwijs) om voor zich zelf en/of voor hun nakomelingen een sociale stijging te bewerkstelligen¹

¹ zie verder: *Haagse Sociale en Culturele Verkenningen 1 “Succes in Den Haag” en VROM-raad, Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*, 2006

Wat we zien is een zich veranderende stad en een stad van meerdere snelheden.

De stad is meer en meer deel geworden van een internationaal netwerk. Met de globalisering is de werkgelegenheid meer gaan meebewegen met de ontwikkelingen op de wereldmarkt. De steden zijn gewikkeld in een internationale concurrentieslag en investeren in hoogwaardige voorzieningen en bereikbaarheid. Ook heeft de internationalisering ook geleid tot een omvangrijke migratie en tot een etnisch zeer heterogene bevolkingssamenstelling van de stad.

Niet voor iedereen leidt deze nieuwe situatie tot verhoogde kansen op sociale stijging. De stad is niet voor iedereen in gelijke mate een “emancipatiefabriek”.

Sommige groepen komen harder vooruit dan andere met het risico dat de bestaande verschillen vergroot worden. De stad wordt meer gespleten in een kansrijk en een kansarm deel.

De vraag is nu of de stad voldoende perspectief en mogelijkheden kan bieden voor onderscheiden groepen om vooruit te komen. Biedt de stad voldoende zekerheden hiervoor?

Zoals eerder² aangegeven, zijn er veel onzekerheden en is het een grote opgave voor partijen in de stad om hiermee om te gaan. Veel onzekerheden zullen niet zo maar verdwijnen, daarvoor heeft de onzekerheid zich te vast genesteld in onze wereld.

Onzekerheid heeft een sociaal-economische (bestaanszekerheid, niveau van welvaart) en een sociaal-culturele kant (identiteit, omgang met en verwachtingen van andere personen). Het speelt ook op alle niveaus in de stad.

Zo is bij de gemeentelijke overheid een zoektocht gaande naar wat de gemeentelijke overheid wel en niet vermag. Tot hoever reikt de publieke verantwoordelijkheid en zijn er ook afdoende middelen voor een bepaalde gekozen verantwoordelijkheid beschikbaar? Dit hangt niet alleen af van politieke voorkeuren, maar ook van de rol en de keuzen van de rijksoverheid, van grote private investeerders in binnen- en buitenland.

Bij de maatschappelijke instellingen is discussie gaande over de taken (kerntaken, verbreding van taken, inspelen op marktwerking, aanbod- en vraagsturing) en is ook niet even helder wat de positie en de strategie de komende jaren zal zijn.

Bij bewoners is een grote variëteit in opstelling: participeren aan de besluitvorming of juist terugtrekken,

² zie *intreerede “de onzekere stad”*, V. Smit

zorgen over zaken dichtbij huis en de korte termijn en/of zorgen over zaken verder van huis en de langere termijn.

In deze studie zijn we geïnteresseerd in de gedragseffecten van onzekerheid bij diverse partijen in de stad Den Haag. Het zal duidelijk zijn dat dit zich in verschillende situaties steeds weer anders uit.

We willen het illustreren door verschillende thema's in verschillende typen van omgeving te belichten. Zo komen er grote en kleine wijken, stadsdelen en de hele stad voorbij als relevante context van een bepaalde thema.

Het eerste thema is de armoede. Tijdens een rondgang door de Schilderswijk bleek dit onderwerp heel vaak genoemd te worden en Rudy van der Hoven schetst in hoofdstuk 2 hoe bewoners die in (langdurige) armoede leven omgaan met een ingewikkeld conglomeraat aan regelingen die ook voor professionals lastig is te doorgronden.

Daarna laat Walter van der Es in een rapportage over beheeren in Den Haag Zuidwest zien dat er een vraagstuk is van afnemende betrokkenheid van bewoners terwijl de dagelijkse beheerproblematiek er niet minder op wordt. Is een steviger aanpak (organisatie, aandacht) op zijn plaats?

Het derde thema beslaat niet de (sociale) armoede of het (fysieke en sociale) beheer, maar juist de (fysieke) nieuwbouw. In de wijk Morgenstond zijn en worden veel nieuwe woningen gebouwd na een omvangrijke operatie van sloop. Wat bepaalt de programmering, wat zijn de stedenbouwkundige inzichten en dilemma's? Bob Legel en Cees Verweij laten zien dat er veel wordt vastgelegd en dat partijen werken met vaste uitgangspunten van terugbouwpercentages en financieringscategorïën.

In het daaropvolgende hoofdstuk concentreren we ons op het leven en opgroeien van kinderen in de Stationsbuurt. Cateleine de Jong en Huub Sibbing laten zien dat de selectieve migratie die buurten als de Stationsbuurt treft (de midden en hogere inkomensgroepen verlaten de buurt) vooral leidt tot een hoge concentratie van allochtonen bij de kinderen. Daarmee is nog niet gezegd dat de Stationsbuurt ook een kindvriendelijke buurt is. Is er voor de jeugd die twaalf jaar of ouder is, sprake van een prettig en goed woonmilieu?

Eén van de grootste onzekerheden treft de groep bewoners die zonder geldige papieren in de stad verblijft: de illegalen. Evert Tjeenk Willink schetst de problematiek van deze groep en welke instanties zich het lot aantrekken tegen het decor van de Schilderswijk.

Naast deze thema's vraagt het vraagstuk van de duurzaamheid meer en meer aandacht. Er ligt een grote opgave van een sterke reductie van CO₂ emissies. Den Haag wil graag een CO₂-neutrale stad worden. Louis Kannevorff gaat in op de ontwikkeling van een lokale klimaatagenda.

Over de definitie van een "probleemwijk" gaat hoofdstuk 9. Koert Meijs bespreekt de verschillende perspectieven en definities en gaat in verlengde hiervan ook in op de vraag wat de (Haagse) Hogeschool kan betekenen in de aanpak van de "prachtwijken".

Zo hopen we ook nader inzicht te verschaffen in de wijze waarop partijen in de stad omgaan met onzekerheden: bestaanszekerheid, opvoedingsonzekerheid, zekerheid over wonen en blijven wonen, de juridische status, de opgave van duurzaamheid en prachtwijken, In het laatste hoofdstuk worden de belangrijkste resultaten samengevat en worden enkele opgaven voor de toekomst geformuleerd.

Met deze studie wil het lectoraat grootstedelijke ontwikkeling van de Haagse Hogeschool een inbreng leveren in de acties om Den Haag als stad van verblijf en vooruitgang te versterken. In de methode van onderzoek is hoofdzakelijk gekozen voor interviews en dossieranalyse. Het is geen beleidsevaluatie, het is geen ook leefbaarheidsbarometer, het is evenmin een sluitende en definitieve analyse van een bepaald vraagstuk. Het biedt een naar wij hopen goed en getrouw beeld van een stuk van de Haagse werkelijkheid. Maar deze stad is zo veelvormig dat er vele werkelijkheden en vele waarheden zullen bestaan.

2. ARMOEDE IN DE SCHILDERSWIJK

Rudy van der Hoven

De laatste jaren is in onderzoek, beleid en interventies veel aandacht uitgegaan naar vraagstukken van sociaal-culturele onzekerheid, het bevorderen van sociale cohesie en samenhang, en het samenleven van verschillende groepen in de wijk. Beduidend minder aandacht lijkt er de laatste jaren te bestaan voor sociaal-economische onzekerheid. Dit geldt ook voor het terrein van de stedelijke vernieuwing. Zo concludeert de VROM-raad (2006) in zijn rapport 'Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing' dat in de stedelijke vernieuwing teveel nadruk is komen te liggen op de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van buurten en wijken en initiatieven gericht op leefbaarheid en sociale cohesie. Veel minder aandacht is uitgegaan naar de zorgen om het dagelijkse bestaan van bewoners, de ongerustheid over de toekomst van hun kinderen en hun ambities om vooruit te komen in het leven.

In de Schilderswijk wonen ruim 32.000 mensen: ongeveer drie kwart van hen is van Turkse, Marokkaanse of Surinaamse herkomst. In deze wijk geldt dat zowel sociaal-culturele als sociaal-economische aspecten van onzekerheid nadrukkelijk aanwezig zijn en zij een combinatie vormen waarin zij elkaar versterken en die voor veel bewoners tot een grote mate van onzekerheid leidt. Door de jaren heen heeft de Schilderswijk veel aandacht gehad en heeft, mede als gevolg daarvan, grote veranderingen ondergaan, zowel wat de fysieke structuur betreft als de bevolkingssamenstelling. Wat blijft, is dat de Schilderswijk nog steeds een van de armste wijken van Nederland is. Een vraag die zich opdringt, is wat hiervan de oorzaak is en wat maakt dat, ondanks alle veranderingen en investeringen, de Schilderswijk ook nu weer figureert op de lijst van 40 'krachtwijken' die in aanmerking komen voor een extra inspanning.

In de gesprekken die wij in de periode van april 2006 tot maart 2007 met verschillende actoren in de wijk gevoerd hebben, zijn armoede en bestaansonzekerheid veelvuldig naar voren gebracht als behorend tot de belangrijkste problemen waarmee de Schilderswijk vandaag de dag te maken heeft. Armoede, zo werd gesteld, is nog steeds nadrukkelijk aanwezig. Wel is de problematiek in de loop der

jaren verschoven: van een arme arbeiderswijk is de Schilderswijk veranderd in een arme wijk in een multi-etnische samenleving, waarin veel van de oude, traditionele zekerheden weggefallen zijn en er, naast problemen van armoede, zich problemen voordoen in de communicatie tussen en het samenleven van verschillende groepen.

Wel wordt er door de geïnterviewden regelmatig op aangedrongen om toch vooral niet een te simpel, eenduidig negatief beeld van de wijk te schetsen. Een van de problemen waar de Schilderswijk mee kampt, zo stellen zij, is juist het negatieve imago dat geen recht doet aan de werkelijkheid. Naast alle problemen die er zijn, kunnen net zo goed een aantal positieve kanten en ontwikkelingen genoemd worden: de veelheid aan bewonersinitiatieven in de wijk, een aantal mensen die graag en met plezier in de buurt wonen en het toch eigenlijk vrij probleemloos samenleven van zo veel verschillende groepen. Wordt door de een de Schilderswijk omschreven als 'het afvoerputje van de stad', een reservoir van kansarmen die elders in de stad geen plek vinden, anderen stellen dat, gezien het verloop onder bewoners, de wijk schijnbaar toch ook als 'springplank' functioneert.

Armoede in cijfers

Volgens de Haagse Armoedemonitor 2006 zijn er in 2005 in Den Haag 39.287 huishoudens met een inkomen tot 105 procent van het wettelijk sociaal minimum. Dit komt overeen met 15,9% van alle Haagse huishoudens.

Meer dan de helft van de minimahuishoudens (51,9%) leeft van een bijstandsuitkering. 21,1% van de minima leeft van een AOW-uitkering. Opvallend is dat meer dan de helft (56%) van de minimahuishoudens op het moment van onderzoek 3 jaar of langer van het sociaal minimum leeft. Nog eens 35,7% leeft tussen de 1 en 3 jaar van een minimuminkomen.

Wat gezinssamenstelling betreft, behoren eenoudergezinnen met 16,5% relatief het vaakst tot de minima (tegenover 5,3% van alle Haagse huishoudens). De helft van alle eenoudergezinnen in Den Haag leeft van een minimum inkomen.

Het aandeel Hagenaren van allochtone afkomst is onder de minima beduidend hoger dan bij de gehele bevolking van Den Haag. Behoort van alle huishoudens in Den Haag 43,3% tot de groep allochtone Hagenars, bij de minima is dit 61%. Bij de huishoudens van Marokkaanse, Antilliaanse/Arubaanse en Afrikaanse afkomst is het aandeel van de minima respectievelijk 41,1%, 36,2% en 33,9%.

Bijna een kwart van alle kinderen in Den Haag (23,7%) groeit op in een minimahuishouden. Ook hier

is een oververtegenwoordiging van allochtone Hagenaars te vinden. Meer dan de helft van de kinderen van Marokkaanse, Antilliaanse/Arubaanse en Afrikaanse herkomst leeft op het sociaal minimum. Bijna de helft van deze kinderen leeft al meer dan drie jaar op het sociale minimum.

Kijken we naar de geografische spreiding, dan zien we dat, terwijl in steden als Amsterdam en Rotterdam de lage inkomens redelijk gespreid zijn over de stad, er in Den Haag sprake is van enige concentratie van lage inkomens in bepaalde delen van de stad.¹ Met name in de stadsdelen Centrum, Laak en Escamp is het aandeel minimahuishoudens hoog met resp. 23,4%, 21,0% en 20,6%.

Op wijkniveau valt het hoge percentage aan minimahuishoudens in de Schilderswijk op. Maar liefst 42,5% van de huishoudens in deze wijk heeft een inkomen rondom het sociaal minimum. Daarmee neemt de Schilderswijk 24,4% van alle Haagse minima voor haar rekening.

In aansluiting op de cijfers in deze paragraaf zullen we in de volgende paragraaf ingaan op de verhalen zoals die in de gevoerde gesprekken naar voren gekomen zijn. Achtereenvolgens staan we stil bij de dagelijkse realiteit van het leven in armoede, de wijze waarop de armoede in de wijk verklaard wordt en de betekenis die toegekend wordt aan het bestaande aanbod van voorzieningen en activiteiten.

Omgaan met armoede

Armoede drukt een zwaar stempel op het dagelijkse leven van betrokkenen. Armoede, zo wordt in de interviews meermalen onderstreept, is meer dan alleen materiële armoede. Armoede heeft tevens een sterk immateriële dimensie in de vorm van sociaal isolement, een negatief zelfbeeld en een lage zelfwaardering, de stress die de zorgen om het dagelijkse bestaan met zich meebrengen en een gebrek aan perspectief en zingeving.

De ernst van de armoede moet niet onderschat worden. Vergelijkingen met het verleden, op basis waaruit zou blijken dat het vandaag de dag allemaal wel meevalt, zijn te simpel. Een belangrijke vingerwijzing voor de ernst en mate van armoede die zich in de wijk voordoet, vormt het aantal mensen dat gebruik maakt van de voedselbank. Wekelijks maken ca. 200 bewoners van de Schilderswijk gebruik van de voed-

¹ *Armoedeprofiel grote steden, CBS 2007*

selbank, terwijl deze noodgedwongen een wachtlijst hanteert omdat men niet in de vraag kan voorzien. Maar ook bij andere instellingen wordt de armoede zichtbaar, bijvoorbeeld bij de voorschoolse opvang. Ouders betalen een eigen bijdrage die gekoppeld is aan het gezinsinkomen. Voor de laagste inkomens komt dit neer op een eigen bijdrage van acht euro. Ondanks dat veel gezinnen op dit laagste niveau zitten, gebeurt het regelmatig dat ouders om uitstel vragen of in delen betalen. Ook zijn er de kinderen die vrijwel elke dag aanwezig zijn, maar afhaken op het moment dat er een activiteit georganiseerd wordt waarvoor een kleine eigen bijdrage gevraagd wordt. Daarnaast zijn er de kinderen die zonder ontbijt verschijnen of die tijdens het overblijven geen brood bij zich blijken te hebben. Hoewel hier ook andere factoren een rol kunnen spelen, wordt er geen moment aan getwijfeld dat dit in een aantal gevallen te maken heeft met de financiële situatie van het gezin.

Maar ook het niet kunnen beschikken over een computer, het om financiële redenen niet deel nemen aan sociale activiteiten, het niet meer bij vrienden of kennissen op bezoek gaan omdat ook dit kosten met zich meebrengt, kunnen vandaag de dag beschouwd worden als vormen van armoede, die bovendien bijdragen aan het sociaal isolement waar velen mee te maken hebben.

Veel armoede is 'stille' armoede. In sommige groepen heerst grote schaamte rond armoede en laat je, zeker als man, niet zien dat je arm bent. Ook de vraag van kinderen is voor veel ouders vaak moeilijk te weerstaan. Je wilt het kind immers niet ontzeggen wat leeftijdsgenootjes wel hebben, zeker niet in het bijzijn van anderen.

Een ander kenmerk vormt de min of meer dagelijkse gang langs de verschillende instanties. Omdat het aanbod zo versnipperd is, hebben mensen het razend druk, gaan van instantie naar instantie. Het idee dat mensen arm zouden zijn omdat ze lui zijn en bijvoorbeeld niet zouden willen werken, wordt weersproken door de dagelijkse realiteit. Omgaan met armoede vraagt veel energie en inventiviteit en laat weinig tijd voor het werken aan een meer structurele uitweg.

In hun contact met instanties voelen mensen zich regelmatig gekleineerd. Steeds weer wordt van ze verwacht dat ze hun hele hebben en houden op tafel leggen en als het ware hun 'onkunde' te bewijzen. Daarmee lopen ze een deuk op in hun zelfbeeld en gevoel van eigenwaarde. Zij krijgen het gevoel dat ze tekort schieten, niet aan de eisen van de samenleving voldoen en worden geconfronteerd met criteria van buitenaf die niet aansluiten bij hun situatie. Te lang ook zijn mensen aan hun lot overgelaten, om dan, na verloop van jaren, te horen dat zij 'niet willen' of 'niet kunnen'.

Mensen zitten in een groot isolement, bewegen zich in een cirkel die vaak niet verder gaat dan het afhalen van de kinderen bij school, het bezoek aan de huisarts voor de stress en bijkomende gezondheidsklachten, naar de sociale dienst voor bijzondere bijstand, schuldhulpverlening en de voedselbank. En dat is het dan. Daarnaast is er het gebrek aan uitzicht, aan een perspectief dat een uitweg biedt uit de bestaande situatie. Voor veel bewoners geldt dat zij langdurig op het minimum leven en in de loop der tijd elk vertrouwen verloren hebben in de mogelijkheid de bestaande situatie te boven te komen. Ze zien zich geconfronteerd met een situatie waaruit ze op eigen initiatief niet meer weg komen en waarin dit ook tot het allesoverheersende perspectief geworden is.

De armoede verklaard

Gevraagd naar wat maakt dat de Schilderswijk nog steeds tot de armste wijken van Nederland behoort en wat de armoede verklaart, dragen de geïnterviewden verschillende verklaringen aan die zich vervolgens ook doorvertalen in uiteenlopende oplossingen. Wat daarbij opvalt, is dat veel nadruk gelegd wordt op individuele factoren en beduidend minder aandacht uitgaat naar mechanismen van achterstelling en uitsluiting. In deze paragraaf presenteren wij, samengevat, de verschillende zienswijzen.

Op de eerste plaats wordt verwezen naar de opeenstapeling van achterstanden en problemen waar bewoners mee te maken hebben op het gebied van inkomen, scholing en werk, gezondheid, huisvesting en woonomgeving. Dit maakt dat bewoners in meerdere opzichten kansarm zijn en nauwelijks kans zien te ontsnappen aan de afhankelijkheid van een uitkering. Zoals ook de cijfers laten zien is een groot deel van de bevolking langdurig werkloos en afhankelijk van een uitkering. Ook in tijden waarin de arbeidsmarkt op stedelijk en landelijk niveau aantrekt, blijft de werkloosheid onder bewoners hoog. Veel kleinschalige werkgelegenheid is door de jaren heen uit de buurt verdwenen, waardoor bewoners die niet over de benodigde kwalificaties beschikken, niet meer terecht kunnen in kleine werkplaatsen of bij de plaatselijke middenstand. Maar ook degenen die wel werk hebben, bevinden zich veelal in een kwetsbare positie. Zo is er bijvoorbeeld de groep van alleenstaande moeders met laagbetaalde functies in de zorg en die, in verband met de zorg voor hun kinderen, slechts in deeltijd werken. Daardoor komen zij uit op een inkomen onder het bestaansminimum. En hoewel zij in principe een beroep kunnen doen op een aanvullende uitkering, komen velen van hen daar niet aan toe omdat zij de regelingen niet kennen, uit schaamte of uit angst voor de bureaucratische rompslomp.

Een ander probleem is het grote aantal koppelbazen en dubieuze uitzendbureaus dat in de buurt actief is. Vaak worden sociale premies niet afgedragen zodat men geen aanspraak kan maken op de opgebouwde rechten wanneer dat nodig is.

Het grote probleem in de Schilderswijk is dat er vaak onregelmatig werk beschikbaar is, de ene week twintig uur, de volgende week acht uur. Situaties waarin er dan weer wel en dan weer niet werk is, wat maakt dat mensen geen vast inkomen hebben en zich dan weer niet en dan weer wel bij instanties moeten melden.

Volgens FNV bondgenoten zijn in de Schilderswijk honderden van dit soort arbeidsbemiddelaars actief. Ze bestaan vaak kort, niet langer dan een seizoen, om aanspraken van gedupeerde arbeiders te ontlopen.

“Den Haag. Dichte deuren, de meeste zonder naambordje. De gang van de zesde verdieping van het kantoorpand in de Televisiestraat in Den Haag heeft alles behalve de open uitstraling die je zou verwachten van uitzendbureaus, nu de arbeidsmarkt staat te springen om personeel.

Toch zijn in die gang tien uitzendbedrijven gevestigd. Vanuit kantoorunits van niet meer dan twintig vierkante meter worden honderden Polen, Roemenen, Turken en Marokkanen aan het werk gezet in de bouw, schoonmaak en agrarische sector.

Van de vijftien uitzendbureaus die in het hele gebouw in de Schilderswijk te vinden zijn, is er slechts één geregistreerd bij de Stichting Normering Arbeid, waar alle bureaus met een NEN-4400-I certificaat geregistreerd staan. Dat certificaat is niet verplicht, maar is een basisnormering voor uitzendondernemingen. “Als je daar niet aan voldoet, begeef je je op glad ijs”, aldus de Algemene Bond van Uitzendondernemingen. Glad ijs betekent dat de niet-gecertificeerde bureaus hun uitzendkrachten vaak ver onder het minimumloon of de cao-afspraken betalen, sociale premies en belasting ontduiken en soms ook illegalen in dienst hebben.”

(NRC.next 15 februari 2008).

De armoede in veel gezinnen wordt tevens geweten aan de sterke stijging van de kosten van het levensonderhoud. Met name de vaste lasten nemen maandelijks zo’n groot deel van het beschikbare inkomen in beslag dat er maar weinig overblijft voor de overige uitgaven. Vooral diegenen die langdurig aangewezen zijn op een uitkering, kunnen slechts met grote moeite het hoofd boven water houden. In sommige gevallen leidt dit er toe dat kinderen al op jonge leeftijd worden ingeschakeld om bij te dragen aan het gezinsinkomen, met alle negatieve gevolgen van dien voor de vaak toch al kwetsbare schoolcarrière.

Armoede, of de kans om daarmee te maken te krijgen, wordt versterkt door het niet beschikken, of slechts in zeer beperkte mate, over sociale netwerken. Veel arme bewoners bevinden zich in een sociaal isolement, wat nog eens toeneemt naarmate de situatie van armoede langer voortduurt. Voor zover zij al over netwerken beschikken, bestaan deze vaak uit mensen die in een vergelijkbare situatie verkeren, wat maakt dat de betekenis van deze netwerken voor het te boven komen van armoede uitermate beperkt is. Problematisch is in dit verband ook de aanwezigheid van enkele groepen in de wijk waarvan met name de vrouwelijke leden zich slechts binnen de zeer kleine eigen kring bewegen en zonder enig contact met de buitenwereld. Voor de integratie en emancipatie van betrokkenen vormt dit een belangrijke belemmering, zowel door het ontbreken van een stimulans, als door het ‘krabben-in-de-emmer-mechanisme’: wie er uit wil, wordt door anderen weer naar beneden getrokken.

Volgens sommige gesprekspartners moet de verklaring van de armoede niet zozeer gezocht worden in factoren als de situatie op de arbeidsmarkt of de hoge lasten van het levensonderhoud, maar in het gedrag en het bestedingspatroon van bewoners. Armoede, zo zijn zij van mening, is vooral het gevolg van het gedrag en de mentaliteit van bewoners zelf. Ook worden vraagtekens gezet bij de mate waarin er werkelijk sprake is van armoede. Financiële problemen zouden veeleer terug te voeren zijn op de wijze waarop met het beschikbare budget wordt omgegaan en, zoals een van de geïnterviewden het omschrijft, ‘het geen weerstand kunnen bieden aan verleidingen’. Ondanks dat mensen een laag inkomen hebben, kunnen zij niet de verleiding weerstaan om bepaalde uitgaven te doen en komen daardoor in de problemen. Bovendien strookt het idee van armoede niet met de werkelijkheid van merkkleding, grote auto's, mobiele telefoons en dergelijke:

Als we het over armoede hebben is het ook de vraag in welke mate mensen in hun kinderen investeren, in hun leven hier of juist elders, in hun land van oorsprong. En het besteding patroon: de laagste inkomens, maar wel ook de duurste auto's. Het bestedingspatroon is heel curieus.

Gewezen wordt op een ‘armoedecultuur’, die zich o.a. kenmerkt door een schrijnend tekort aan verantwoordelijkheidsbesef en van de plicht om in zichzelf te investeren en op zoek te gaan naar werk. In plaats daarvan heerst er een mentaliteit waarin alles beter is dan werk en is het hebben van een uitkering verworden tot het gangbare patroon. Deze armoedecultuur is dan niet zozeer het gevolg van en de aanpassing aan het leven in armoede, maar juist de oorzaak daarvan.

Anderen plaatsen echter serieuze kanttekeningen bij deze zienswijze, die welbeschouwd neerkomt op ‘*blaming the victim*’. Weliswaar wijzen ook zij er op dat sommige bewoners niet in staat blijken weerstand te bieden aan de alom aanwezige verleiding van het kopen op krediet of het deelnemen aan televisiespelletjes, maar de verklaring van armoede zit ingewikkelder in elkaar:

In een aantal gevallen heeft het zeker ook te maken met het uitgavenpatroon. Je ziet dan dat mensen soms grote uitgaven hebben met mobiele telefoons, ringtones, meedoen aan televisiespelletjes, kopen via postorderbedrijven en internet, en met al die zaken schulden opbouwen. Mensen die daar niet mee om kunnen gaan, er geen weerstand aan kunnen bieden en de gevolgen niet kunnen overzien. Het gaat om een groep mensen die eigenlijk én niet met geld én niet met sociale instanties om kan gaan.

Armoede, zo stellen zij, heeft vooral te maken met het niet begrijpen en niet om kunnen gaan met de vereisten van de complexe, moderne samenleving. Dit heeft meerdere kanten. Op de eerste plaats heeft het te maken met een gebrek aan kennis over de veelheid aan maatschappelijke instanties, regelingen en voorzieningen. Het gevolg is dat mensen geen gebruik maken van voorzieningen waar zij in principe aanspraak op zouden kunnen maken, of dat zij, zonder dat zij zich daar bewust van zijn, regels overtreden waardoor zij het recht op een bepaalde voorziening verliezen of zelfs te maken krijgen met strafmaatregelen. Maar ook heeft het er mee te maken dat mensen soms onvoldoende in staat zijn te doorgronden wat de omgeving van hen vraagt en wat de vereisten zijn waar men aan moet voldoen om aan de samenleving deel te kunnen nemen. Voor zichzelf, maar ook voor hun kinderen, met als gevolg dat zij onvoldoende in staat zijn hun kinderen voor te bereiden op en te begeleiden bij hun deelname aan de samenleving. Daarnaast wijzen zij op de aanwezigheid van een groeiende groep van mensen met een problematische achtergrond en een beperkte handelingsbekwaamheid, met als gevolg dat zij zich niet zelfstandig kunnen handhaven in de samenleving. Het beroep op de eigen verantwoordelijkheid en zelfstandigheid van burgers dat de laatste jaren de boventoon heeft gevoerd, heeft er toe geleid dat deze groep in toenemende mate in de kou is komen te staan.

Nog eens versterkt door het gemak waarmee men krediet kan krijgen, leidt dit er toe dat een aanzienlijk aantal gezinnen te maken heeft met problematische schulden. Zo heeft ca. 70% van de cliënten van het Algemeen Maatschappelijk Werk te kampen met financiële problemen en heeft 50% problematische schulden.

Dit maakt dat mensen langdurig en zeer intensief, vaak tot in de kleinste details, begeleid moeten worden, willen ze langzaam maar zeker weer enige grip op de eigen situatie kunnen krijgen. Op het moment dat ze worden losgelaten, verliezen ze opnieuw het overzicht en de strikte controle die nodig is om de situatie in de hand te houden.

Een aantal geïnterviewden wijst er op dat de armoede in de Schilderswijk en in andere vergelijkbare wijken begrepen moet worden in het licht van de functie die de wijk vervult binnen het grotere geheel van de stad en die haar onderscheidt van de andere wijken in de stad. Dit dient meegenomen te worden in de analyse en in het zoeken naar oplossingen. Gesteld wordt dat elke stad een wijk als de Schilderswijk nodig heeft en elke stad haar eigen Schilderswijk kent. Wijken als de Schilderswijk, maar ook Laak en Transvaal, functioneren als het ‘afvoerputje’ van de stad. Het zijn de wijken met veel langdurig werklozen, mensen die afhankelijk zijn van een uitkering en die, omdat ze niet over de benodigde kwalificaties beschikken, weinig kans maken op de arbeidsmarkt anders dan aan de onderkant daarvan of in de informele sector. Maar ook fungeren deze wijken als opvangplek voor (ex-)verslaafden, psychiatrische patiënten en voor allerlei andere marginale groepen die elders in de stad geen plek hebben. Dit wordt eens te meer problematisch wanneer de wijk over onvoldoende voorwaarden beschikt om deze groepen ook de omgeving, de aandacht en de zorg te bieden die zij nodig hebben (Duyvendak, 2005).

Burgers en Engbersen (2004) spreken in dit verband van een onbalans die het gevolg is van een combinatie van processen die zich voltrekken op de grootstedelijke arbeids- en woningmarkt. Terwijl, onder invloed van ontwikkelingen in de stedelijke economie, er steeds hogere eisen aan arbeid gesteld worden, komt er een bevolkingssamenstelling tot stand van mensen die aangetrokken worden door de goedkope woningvoorraad in wijken als de Schilderswijk, maar die niet aan deze eisen van de arbeidsmarkt voldoen.

Succesvolle bewoners verlaten de wijk zodra het beter met ze gaat en de mogelijkheid zich voordoet om naar elders te verhuizen. Wie overblijven zijn degenen voor wie geen andere mogelijkheid rest. De opengevallen plaatsen worden steeds weer opgevuld door de toeloop van nieuwe kwetsbare groepen, die met name aangetrokken worden door de goedkope huisvesting. Want, voor wie arm is, kan een wijk als de Schilderswijk een ‘aantrekkelijk’ gebied vormen: de goedkope huisvesting, de nabijheid van de Haagse markt en kleine, goedkope winkeltjes, de aanwezigheid (en het gedogen door de autoriteiten) van informele en deels illegale activiteiten, en de aanwezigheid van familie, vrienden, kennissen en lotgenoten, bieden mogelijkheden die in andere wijken niet gevonden worden.

Wanneer de Schilderswijk gezien wordt als een wijk waar nieuwkomers en marginale groepen hun plaats krijgen, kunnen oplossingen niet langer alleen op het niveau van de individuele bewoner of gezin of zelfs op wijkniveau gezocht worden. In dat geval zijn ook beslissingen en maatregelen nodig op bovenwijken- en stedelijk niveau. Vanuit een stedelijke optiek zal bezien moeten worden welke functies een wijk vervult, hoe daar op in te spelen, welke ondersteuning vereist is en welke compensatie je daar naar bewoners toe tegenover wilt stellen:

Je moet ook een aantal extra investeringen doen. Probeer de wijk niet te vergelijken met het grotere geheel van de stad, zorg dat het niet dezelfde grijze brij wordt, maar qua onderwijs en ontwikkeling zullen kinderen wel evenveel kansen moeten krijgen. Wil je dat in zo'n wijk bereiken, dan betekent dat wel dat je als overheid extra zult moeten investeren en de wijk als het ware zult moeten compenseren voor de functie die zij vervult.

Het aanbod van voorzieningen

In de wijk bestaat een veelheid aan instanties en organisaties die op een of andere manier proberen in te spelen op aan armoede gerelateerde problemen, uiteenlopend van buurt- en jongerencentra tot algemeen maatschappelijk werk, van voedselbank en sociaal restaurant tot woningbouwcorporatie, van zelforganisatie tot gemeentelijke sociale dienst.

Wat als eerste opvalt is de fragmentatie van het aanbod. Dit maakt dat mensen zich door een bos van regelingen en voorzieningen moeten worstelen, waardoor het niet-gebruik in de hand gewerkt wordt. Maar tevens is het de vraag in hoeverre het bestaande aanbod er toe leidt dat mensen zich aan hun situatie van armoede kunnen onttrekken. Een groot deel van het aanbod van voorzieningen lijkt zich niet zozeer te richten op het te boven komen van armoede als wel op het zoveel mogelijk verzachten van de bestaande situatie en het mensen leren daar zo goed mogelijk mee om te gaan. Door enkele gesprekspartners wordt het ook heel duidelijk zo gesteld: inzet van het werk is niet zozeer om de armoede de wijk uit te krijgen, maar om mensen op basis van hun mogelijkheden en omstandigheden, zo prettig mogelijk te laten leven. Belangrijke aspecten daarbij vormen het werken aan het zelfbeeld en de zelfwaardering van mensen, aan de vraag welke keuzes, hoe klein ook, je kunt maken, en het zoeken van de sterke kanten van mensen en daar op inspelen.

Door middel van voorzieningen als voedselbank en sociaal restaurant wordt getracht aan te sluiten bij

de directe behoeften van mensen, in de vorm van een goedkope maaltijd, maar ook door het sociaal isolement te doorbreken. Hoewel dergelijke voorzieningen geen oplossing bieden voor het armoede-probleem, worden mensen die zich in een vergelijkbare situatie bevinden zo bij elkaar gebracht en kan gezien worden wat zij elkaar eventueel hebben te bieden. Dergelijke voorzieningen zijn eens te meer noodzakelijk aangezien het bestaande vangnet aan sociale voorzieningen onvoldoende functioneert en mensen uiteindelijk op een niveau belanden dat ligt onder wat men beschouwt als een sociaal aanvaardbaar minimum.

Ook vanuit het buurthuis wordt geprobeerd hierop in te spelen, zoals in het geval van de groep van Marokkaanse vrouwen, die zonder opleiding, met taalproblemen en de laagste inkomens een van de meest (kans)arme groepen vormen in een toch al arme wijk. Door het aanbieden van opvoedingsondersteuning, het organiseren van moeder-kind activiteiten, het geven van voorlichting over zaken van opvoeding, gezondheid, religie en uitleg bij simpele dagelijkse zaken, wordt geprobeerd het geïsoleerde bestaan dat zij binnen de kleine kring van het eigen gezin leiden, te doorbreken.

Fragmentatie en bureaucratie

Tegelijkertijd bestaat er scherpe kritiek op het beleid zoals dat de laatste jaren op zowel landelijk als gemeentelijk niveau gevoerd is en het functioneren van diensten als de sociale dienst en het CWI. Juist deze instanties zouden het bewoners mogelijk moeten maken hun huidige situatie te verlaten en weer zelfstandig vorm te geven aan hun leven. Of, wanneer dit laatste niet mogelijk is, hen in ieder geval toegang te verschaffen tot een menswaardig en sociaal aanvaardbaar bestaansniveau. In de praktijk blijkt er echter een aantal mechanismen werkzaam die maken dat mensen niet die hulp krijgen die zij nodig hebben.

De bemiddeling van het CWI blijkt voor bewoners nauwelijks iets op te leveren. Terwijl scholing en werk steeds weer als dé oplossing aangedragen wordt, blijft dit buiten het bereik van de groep waar het hier om gaat. Eerder lijkt er sprake te zijn van een discrepantie waar ook Engbersen (1997) op wijst, namelijk tussen, enerzijds, vaak landelijke beleidsdoelstellingen, wet- en regelgeving en een betoog van activering naar scholing en werk en, anderzijds, een uitvoeringspraktijk waarin doelstellingen en regels op zodanige wijze worden geïnterpreteerd en toegepast dat het niet de meest langdurig werkloze en kansarme bewoners zijn die weer aan het werk geholpen worden, maar juist de toch al meer kansrijke cliënten.

Gewezen is al op het fragmenteerde aanbod en de veelheid aan regelingen. Zo is er sprake van meer dan 20 verschillende regelingen waarop een beroep gedaan kan worden. Van potentiële gebruikers vergt het een grote vaardigheid om hier ook daadwerkelijk gebruik van te maken.

Bureaucratische procedures en allerhande controlemechanismen maken dat het systeem van hulp- en dienstverlening onvoldoende flexibel is om snel in te kunnen spelen op veranderingen in de situatie van bewoners en de afhandeling van hulpvragen te veel tijd kost. In de tussentijd worden mensen aan hun lot overgelaten en bestaat het gevaar dat de situatie verergert. In plaats van bij te dragen aan de oplossing, worden voorzieningen daarmee tot onderdeel van het probleem.

Het aanvragen van een uitkering duurt al gauw 6 tot 8 weken, waarin er geen inkomen is, maar de kosten van het bestaan wel gewoon doorlopen. Vervolgens nemen de kosten schrikbarend toe doordat rekeningen niet op tijd betaald worden en bijkomende kosten in rekening gebracht worden.

Het niveau van de uitkeringen is volgens velen te laag om van rond te komen en in de noodzakelijke kosten van het bestaan te voorzien, zeker voor wie langdurig van een uitkering afhankelijk is. Het leven beperkt zich dan tot ‘overleven’, waarin met name de kosten van deelname aan het maatschappelijke leven de mogelijkheden te boven gaan en dus als eerste geschrapt worden. Het gevolg hiervan is een zich steeds verder verkleinend netwerk en toenemend sociaal isolement.

Zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid

Gewezen wordt op de invloed van een neo-liberaal betoog dat gangbaar is geworden, waarin een beroep gedaan wordt op de zelfredzaamheid van mensen en waarin zij zelf verantwoordelijk gesteld worden voor hun eigen welzijn. Tegelijkertijd wordt de toegang tot voorzieningen teruggedroefd, wat er toe leidt dat mensen niet die hulp krijgen die zij nodig hebben.

Dit doet zich met name voelen in het geval van de groeiende groep van mensen met bijvoorbeeld een psychiatrische achtergrond, van wie velen eigenlijk niet handelingsbekwaam zijn. In het beleid gaat het echter steeds weer over de eigen verantwoordelijkheid van mensen. Maar willen zij deze verantwoordelijkheid ook op zich kunnen nemen, dan vraagt dit wel dat mensen ook de benodigde ondersteuning kunnen krijgen. Bovendien “zal voor sommige mensen simpelweg gezorgd moeten worden”.

De tegenstrijdigheid doet zich daarbij voor dat, terwijl een beroep gedaan wordt op eigen verantwoordelijkheid en de werking van de vrije markt, er tegelijkertijd een geïnstitutionaliseerd wantrouwen jegens burgers lijkt te bestaan. Een institutionele logica domineert die van de professionals en die van de burger/cliënt. Voor de burger betekent dit dat er niet of nauwelijks plaats is voor zijn of haar verhaal. De professional ziet zich geconfronteerd met sturingsmodellen en controlemechanismen die nauwelijks

ruimte laten voor de eigen professionaliteit, de eigenheid van het werk en de complexiteit van de omgeving waarin het werk plaats vindt.

Een bijkomend probleem vormt de repressieve houding die zich met name de laatste jaren bij verschillende instanties manifesteert. Mensen hoeven maar even uit de pas te lopen of ze worden afgestraft, wat zeer perverse effecten tot gevolg kan hebben. Hoewel het kan zijn dat dit beleid een aantal mensen activeert tot werk, maakt het ook dat een aantal kwetsbare bewoners dieper in de problemen verstrikt raakt. Opgemerkt wordt dan ook dat het allemaal wel eens wat socialer, wat menselijker, zou mogen.

Ambtenaren zouden meer achter het bureau vandaan moeten komen en de buurt in gaan, de tijd moeten nemen om naar mensen te luisteren en te begrijpen wat hen bezig houdt. Het standpunt van de gemeente is dat er voldoende voorzieningen zijn en dat er dus ook niemand onder het minimum hoeft te zakken. Maar zoals het nu gaat werkt het niet, want er zakken weldegelijk mensen door het minimum.

Er wordt ook teveel gecommuniceerd via folders, wat in het geheel niet aansluit bij de praatcultuur van bewoners. Juist in het directe contact met mensen valt veel te winnen. Te snel ook staat men klaar met alderhande strafmaatregelen, terwijl er te weinig aandacht uitgaat naar het verhaal dat schuilgaat achter een bepaalde situatie.

Politieke scoringsdrang en korte termijn beleid

Daarnaast ondervinden hulpverleners de negatieve invloed van de politieke 'scoringsdrang'. Die leidt tot een korte termijn strategie, waarmee liefst nog vandaag en voor iedereen zichtbaar 'gescoord' kan worden. De praktijk vraagt daarentegen juist om de mogelijkheid om langdurige ondersteuning te kunnen bieden, gezien de problematiek en het profiel van cliënten.

Een aanverwant probleem vormen de wisselingen in het beleid en de tijdelijkheid van veel programma's en projecten. Nieuwe initiatieven verwateren snel, komen van de ene op de andere dag op in het gemeentelijk beleid, maar zijn vervolgens ook zo weer verdwenen. Projecten en activiteiten hangen vaak als los zand aan elkaar, terwijl er ook nog eens onvoldoende tijd uitgetrokken wordt om ze tot een goed einde te brengen. Regelmatig komt het voor dat een nieuwe lichting de oude alweer komt vervangen, nog voordat duidelijk is wat het resultaat is, wat de sterke en zwakke kanten waren van de gevolgde strategie en welke lessen daaruit te leren vallen.

Ook een van de laatste initiatieven van de gemeente op het terrein van armoede (Expert-bijeenkomst Armoede) dreigt weer deze kant op te gaan, 'met z'n allen leuke projectjes verzinnen, hoe meer, hoe beter'.

Maar een visie op hoe je, als gemeente, op de langere termijn het probleem van armoede aan zou willen pakken, ontbreekt.

Ook de gemeentelijke financierings- en afrekenssystematiek vormen een bron van ergernis en kritiek. Daarin gaat het steeds maar weer over het afrekenen op 'producten', een logica die als misplaatst ervaren wordt.

In de eerste plaats laat het slechts bepaalde uitkomsten zien, waarvan het maar de vraag is of dit ook de uitkomsten zijn waar het om zou moeten gaan. Bovendien gaat het hier om een groep mensen waar vaak langdurig in geïnvesteerd zal moeten worden en van wie de problemen niet in een periode van twee of drie of zelfs zes maanden 'opgelost' zijn.

Een nieuwe aanpak

Het voorgaande roept vraagtekens op bij de functie van de stad als emancipatiemachine. In ieder geval voor een deel van de bewoners van de Schilderswijk blijkt deze functie niet of onvoldoende te werken. Gevraagd naar wat er zou moeten gebeuren, wordt een groot aantal aandachtspunten en aanbevelingen naar voren gebracht. De belangrijkste daarvan vatten we in deze paragraaf samen aan de hand van vier thema's: een samenhangende aanpak op basis van een gedeelde lange termijn visie, meer betrokkenheid van bewoners, een gedifferentieerde bevolkingssamenstelling en meer aandacht voor scholing en werk.

Een samenhangende aanpak en een gedeelde lange termijn visie

Grote overeenstemming bestaat er als het gaat om de noodzaak om het gefragmenteerde aanbod van voorzieningen en activiteiten te overstijgen wil men op langere termijn de armoede in de wijk het hoofd kunnen bieden. Daarvoor is een gedeelde toekomstvisie nodig, die grens- en sectoroverstijgend is en waarin investeringen in het fysieke en het sociale, in het sociaal-culturele en het sociaal-economische, in hun onderlinge samenhang gezien worden. Waarin ingrepen in de gebouwde omgeving worden aangegrepen voor het verbeteren van de sociaal-economische positie van bewoners, bijvoorbeeld door het creëren van werk- en stageplaatsen. Zo'n aanpak biedt tevens de kans om de kennis over de wijk, die nu verspreid zit over de verschillende partijen, bij elkaar te brengen en zo tot afstemming te komen tussen de vele instanties die in de wijk actief zijn.

Daarbij gaat het ook om een langdurige investering, in tegenstelling tot de veelheid aan tijdelijke, kortdurende projecten en interventies die nu plaatsvinden. Nu moet er te veel en te vaak gescoord worden. Vandaar de roep om 'groter' te denken, integraler, ambitieuzer ook, en daar ook voldoende tijd voor te nemen. Een van de uitdagingen daarbij is niet te vervallen in grove generalisaties, waardoor de verschillen binnen de wijk uit het oog verloren worden, niet te vallen voor de verleiding van versimpeling en het 'succes' op de korte termijn, maar juist de complexiteit van situaties te erkennen en te kiezen voor continuïteit en duurzaamheid.

In dit kader pleit men ook voor het aanpakken van de veelheid aan regels en de financiering- en afreken-systeematiek zoals die op dit moment gehanteerd wordt. Aangedrongen wordt op het vereenvoudigen van regels en voorschriften, het doorbreken van fragmentatie en verkokering, en het voorkomen van overlappingen en herhalingen. Maar evenzeer gaat het er om op basis van een grondige analyse met elkaar te bepalen waar het in programma's en activiteiten werkelijk om zou moeten gaan, wat de belangrijkste processen en mechanismen zijn die verandering in de weg staan, en wat het uiteindelijke resultaat zal moeten zijn van de te ondernemen inspanningen.

Maar ook op het terrein van de directe zorg- en hulpverlening is meer samenwerking vereist. Bewoners kunnen een beroep doen op een rijk geschakeerd aanbod aan voorzieningen en instellingen op het gebied van zorg, welzijn, gezondheidszorg. Toch, zo wordt opgemerkt, gaat het steeds weer ergens mis met de mooie ideeën over bijvoorbeeld een ketenaanpak. Ook hier is het zaak de bestaande fragmentatie in het aanbod te doorbreken. Tussen hulpverleningsinstanties en dienstverleners onderling zou meer gestructureerd overleg plaats moeten vinden, eventueel met vaste contactpersonen, waardoor er sneller en in afstemming met elkaar gehandeld kan worden.

Betrokkenheid van bewoners

Bijzondere aandacht dient in dit verband uit te gaan naar de rol en betrokkenheid van bewoners. Onder bewoners bestaat vaak het gevoel van 'we mogen wel meepraten, maar eigenlijk is alles al besloten.' Van boven- en buitenaf, op afstand van de wijk, wordt besloten wat goed is voor de wijk, voordat bewoners er ook nog iets over mogen zeggen.

Een van de zaken die opvallen in de Schilderswijk is de rijke schakering aan bewonersinitiatieven en zelforganisaties. De kanttekening die daar met regelmaat bij gemaakt wordt, is dat veel van deze organisaties en initiatieven vooral gericht zijn op de specifieke belangen van de eigen achterban en onvoldoende in staat zijn deze belangen te overstijgen. Sommigen houden vast aan het traditionele

model van de min of meer representatieve bewonersorganisatie die verondersteld wordt te spreken en te handelen namens en in het belang van 'de bewoners', ondanks dat serieuze vraagtekens geplaatst kunnen worden bij deze representativiteit en de adequaatheid van dit model gegeven de diversiteit aan culturen en leefstijlen in de wijk. Bij verschillende instellingen die actief zijn in de wijk lijkt de neiging te bestaan om, naast de bestaande organisaties, nieuwe vormen van bewonersparticipatie en -organisatie in het leven te roepen overeenkomstig met de eigen behoeften en eigen institutionele logica. Gevolg van dit alles is een wirwar van organisaties en initiatieven, elk met een eigen logica en met eigen vormen van ondersteuning.

Eerder is al gewezen op de problemen die bewoners ervaren in hun contacten met instanties zoals de bureaucratische houding, de complexe procedures, de afstandelijkheid en het (wederzijdse) wantrouwen. Het overbruggen van de sociale en culturele kloof, het tot stand brengen van een relatie, die gebaseerd is op vertrouwen² en waarin ruimte is voor het verhaal van bewoners zelf en het ontwikkelen van nieuwe, adequate vormen van bewonersparticipatie en -betrokkenheid, die recht doen aan de diversiteit in de wijk, vormt een actuele en cruciale vraag.

Sociale stijgers vasthouden

Veel gesprekspartners hechten grote waarde aan een meer gedifferentieerde bevolkingssamenstelling. Een belangrijk aandachtspunt in dat kader vormt het verminderen van de doorstroming en in het bijzonder het vasthouden in de wijk van sociale stijgers. Menging en differentiatie zullen, meer dan door het naar binnen halen van mensen van buiten, vooral plaats moeten vinden door het binden van mensen aan de buurt en het vasthouden van mensen in de wijk op het moment dat het beter met ze gaat. Dit vereist een gedifferentieerd woonbeeld dat bewoners de mogelijkheid biedt van een wooncarrière binnen de buurt. Daarvoor is wel een inzet vereist op twee terreinen.

In de eerste plaats is het nodig de voorwaarden te scheppen die het de huidige bewoners en hun kinderen mogelijk maken om succes te hebben en te stijgen: door in te zetten op scholing en werk en het bieden van perspectief. Voorkomen dient te worden dat er binnen de wijk concentraties van mensen ontstaan

² *Interessant zijn in dit verband de bevindingen en aanbevelingen van de TaskForce Armoede van de Gemeente Tilburg (2006), waarin o.a. wordt ingegaan op de rol van de verschillende maatschappelijke instanties, (het doorbreken van) de bureaucratie en de relatie met en bejegening van cliënten. Geconstateerd wordt dat het huidige stelsel van sociale zekerheid te veel gebaseerd is op wantrouwen jegens de burger. Gepleit wordt voor een omslag van wantrouwen naar vertrouwen binnen het sociale zekerheidstelsel, waarbij er tevens naar gestreefd wordt de inkomenscyclus van mensen niet te onderbreken.*

die gekenmerkt worden door een totale afwezigheid van perspectief. Waar dit al het geval is, zal dit doorbroken moeten worden.

Daarnaast zal geïnvesteerd moeten worden in de kwaliteit van de wijk, wil men mensen vervolgens ook vast kunnen houden en binden. Niet alleen zal gekeken moeten worden naar de gevarieerdheid en de kwaliteit van het woningbestand, maar vooral ook zal geïnvesteerd moeten worden in de woonomgeving en het voorzieningenaanbod.

Beide bovengenoemde punten vinden we ook terug in het rapport ‘Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing’ van de VROM-raad. In zijn rapport wijst de raad op het belang van het vasthouden van de middenklassengroepen en het scheppen van een nieuwe stedelijke middenklasse. Door het sociaal kapitaal in de wijk te versterken, wordt ook voor anderen de weg omhoog dichterbij gebracht. Ook wijst de raad op het belang van het bieden van kwaliteit, niet alleen voor wat betreft de woning en de woonomgeving, maar ook voor wat betreft de spreiding en kwaliteit van voorzieningen op het terrein van onderwijs, cultuur, groenvoorzieningen, vrijetijdsbesteding en werkgelegenheid.³ Tegelijkertijd doen zich daarmee nieuwe mogelijkheden voor menging voor. Door het binnen de wijk plaatsen van bovenwijkse voorzieningen, bijvoorbeeld op het terrein van sport en cultuur, neemt niet alleen de kwaliteit van de woonomgeving toe, maar worden andere mensen de wijk binnengehaald en verandert mogelijk ook het imago van de wijk in het grotere geheel van de stad.

Bij het belang dat toegekend wordt aan een meer gedifferentieerde bevolkingssamenstelling voor de mogelijkheid van sociale stijging, kunnen vraagtekens geplaatst worden. Hoewel het mengen van bevolkingsgroepen bij kan dragen aan de leefbaarheid in wijken, is het maar de vraag in hoeverre het ook een effectieve strategie is voor de positieverbetering van kansarme groepen. Zo stelt de RMO (2005) in haar studie over ‘verbinden’ dat ruimtelijke menging niet vanzelf tot gemengde sociale netwerken leiden.

³ Ook in het onderzoek ‘Kiezen voor de stad’ (Movisie/EUR, 2007) wordt gewezen op het belang van de kwaliteit van woonwijken wil men de, in dit geval allochtone, middenklasse kunnen vasthouden. Uit het onderzoek blijkt dat het lastig is de allochtone middenklasse te binden aan de stad. Weliswaar heeft de stad vanwege de diversiteit, levendigheid en de aanwezigheid van voorzieningen een sterke aantrekkingskracht, daar staat tegenover dat de stad met name als omgeving voor opgroeiende kinderen veel minder geschikt geacht wordt. Ook voor deze groep geldt dat de kwaliteit en functionaliteit van de woning, de leefomgeving, zoals veilige publieke ruimtes, speelvoorzieningen, groenvoorzieningen en een goede, gemengde school belangrijke voorwaarden vormen. Wil men aan deze behoeften tegemoet komen, dan vereist dit het realiseren van kwalitatief hoogwaardige woonmilieus.

Voor zover er al sprake is van een buurteffect, bijvoorbeeld op interetnische contacten, is dit effect niet erg sterk, zeker waar het gaat om het tot stand komen van duurzame netwerken. En doordat er geen duurzame bindingen tussen arm en rijk tot stand komen, vormt dit geen effectief middel tegen armoede en werkloosheid: “Je krijgt geen baan omdat je buurman een baan heeft” (Blokland, 2007).

Scholing en werk

Scholing en werk wordt door velen gezien als hét mechanisme dat zaken in beweging kan zetten en uiteindelijk bewoners de weg uit armoede kan bieden. De bestaande trajecten leveren echter te weinig op voor veel Schilderswijkers. Vandaar dat meer aandacht geschonken zou moeten worden aan een intensieve activering en begeleiding, het scheppen van andere verwachtingspatronen en van nieuwe werkgelegenheid in de wijk.

Bewoners zouden, veel intensiever dan nu het geval is, geactiveerd moeten worden naar scholing en werk.

Met name mannen en jongeren zitten nu te veel vast in een uitkering, zitten thuis, in het koffiehuis of hangen op straat en worden onvoldoende gestimuleerd om werk te vinden. In het geval van jongeren betekent dit een intensieve begeleiding naar werk, vanaf het allereerste moment dat zij de school verlaten. Voorkomen moet worden dat zij zich in een uitkering ‘installeren’ en dit als het normale, gangbare patroon gaan beschouwen.

Tegelijkertijd vereist dit een inzet op een hoger opleidingsniveau en het scheppen van een hoger verwachtingspatroon met betrekking tot de jongeren in de wijk. Geconstateerd wordt dat het slechte imago van de wijk van invloed is op het verwachtingspatroon: “Kom je uit de Schilderswijk, ben je allochtoon, dan liggen verwachtingen lager.” In die zin zal ook een omslag plaats moeten vinden in de houding van ouders, scholen, werkgevers e.a. waar het hun verwachtingen betreft met betrekking tot de toekomstmogelijkheden van de jongeren. Nog te vaak worden zij met (te) lage verwachtingen tegemoet getreden.

Gepleit wordt, tenslotte, voor het creëren van werkgelegenheid die aansluit bij het profiel van bewoners en, waar mogelijk, van werk dat tevens een sociale functie in de wijk vervult. Veel bewoners hebben weinig kans op de reguliere arbeidsmarkt. Veel bedrijvigheid en werkgelegenheid is in de achterliggende jaren uit de wijk verdwenen, zonder dat daar passende alternatieven voor in de plaats zijn gekomen.

Bezien zou moeten worden of er opnieuw ruimte gecreëerd kan worden voor kleinschalige bedrijvigheid

in de wijk, maar ook hoe te voorkomen dat kleinere initiatieven die voor de buurt van belang zijn, steeds verder verdrongen worden door grote ketens buiten de wijk of zelfs buiten de stad.

Met name het kleine ondernemerschap zou meer gestimuleerd kunnen worden: door het wegnemen van belemmerende regels, het creëren van broedplaatsen voor startende ondernemers, het bieden van betaalbare bedrijfsruimte, het faciliteren van de toegang tot startkapitaal en het bieden van ondersteuning bij het ontwikkelen van een deugdelijk ondernemingsplan.

Tenslotte

Onder aanvoering van gemeente en woningbouwcorporatie Haag Wonen is in de zomer van 2007 hard gewerkt aan het opstellen van een wijkactieplan voor de Schilderswijk. Uiteindelijk heeft dit in oktober geleid tot de ondertekening van het *‘Verdrag van de Schilderswijk’* dat door een breed scala van organisaties en instanties gedragen wordt. Centraal in het verdrag staan de thema’s ‘Perspectief’ en ‘Uitstraling’ en wordt een veelheid aan doelen en maatregelen geformuleerd waar men de komende jaren gezamenlijk aan wil werken. Eens te meer doen zich nieuwe kansen voor voor de Schilderswijk. De bereidheid van plaatselijke instanties om mee te werken en in het plan te investeren lijkt groot. Maar tegelijkertijd plaatst dit betrokkenen voor een aantal uitdagingen, waarvan we er enkele hier nog kort aanstippen.

Allereerst is er de uitdaging niet te vervallen in ‘meer van hetzelfde’, niet een zoveelste programma te worden in de lange rij van voorgangers. Daarbij gaat het er met name om de veelheid aan voorstellen om te smeden tot een samenhangend geheel dat meer is dan de som van alle individuele bijdragen van de verschillende partners. Van groot belang daarbij is een zorgvuldige analyse die duidelijk maakt wat nu precies de aangrijpingspunten zijn en wat de maatregelen die werkelijk het verschil kunnen maken en een nieuwe dynamiek in de wijk tot stand kunnen brengen. Maar ook zal het nodig zijn om buiten de bekende paden te treden bijvoorbeeld waar het gaat om het vormgeven aan het samenleven en de sociale cohesie in de wijk of bij de ontwikkeling van nieuwe vormen van duurzame bewonersbetrokkenheid die passen bij de diversiteit in de wijk.

Wat het punt van bewonersbetrokkenheid en –participatie betreft, is in het verleden al veelvuldig gewezen op het belang hiervan voor het welslagen van wijkverbeteringsplannen. Wil dit vorm krijgen, dan vereist dit in de eerste plaats dat gebroken wordt met de gesignaleerde cultuur van wantrouwen. Maar

willen bewoners ook daadwerkelijk een actieve rol kunnen spelen, dan kan niet volstaan worden met een beroep op het eigen initiatief, de eigen verantwoordelijkheid en zelfwerkzaamheid van bewoners, maar zal hen ook de benodigde ruimte en ondersteuning geboden moeten worden. Het gaat hier om een lastig vraagstuk, zeker gezien de groep bewoners waar het in dit hoofdstuk om gaat, het isolement waarin zij veelal verkeren en de moeite die zij hebben om het hoofd boven water te houden. Maar een actieve betrokkenheid bij de ontwikkeling en uitvoering van het wijkactieplan kan een belangrijk aangrijpingspunt vormen om mensen in beweging te krijgen en ze te betrekken bij hun woonomgeving en bij elkaar. En dat levert wellicht een eerste maar belangrijke aanzet tot het, op termijn, te boven komen van de armoede.

Tenslotte zal steeds weer de afweging gemaakt moeten worden van wat wel en wat niet op wijkniveau aan te pakken. Met betrekking tot veel van de problemen die in dit hoofdstuk aan de orde zijn geweest, bestaat de neiging deze te lokaliseren op individueel, groeps- of wijkniveau en ook de oplossing op dit niveau te zoeken. Terwijl het maar de vraag is of dit ook inderdaad het aangewezen niveau is. Hoewel problemen zich op wijkniveau manifesteren, zal voor een deel daarvan de aanpak op bovenwijks en wellicht ook bovenstedelijk niveau gezocht moeten worden. Door te schakelen tussen de verschillende niveaus en met name te bezien wat de relatie is tussen stad en wijk en wat zij voor elkaar (kunnen) betekenen, komen nieuwe mogelijkheden in beeld.

Een bijzondere valkuil tenslotte zou zich wel eens voor kunnen doen in het streven naar 'maatwerk' en de ondersteuning van 'kwetsbare' bewoners. Gezien alle aandacht die uitgaat naar het oplossen van problemen 'achter de voordeur', dreigt een fixatie op de individuele burger te ontstaan. Dit vertaalt zich in een op individuele hulp en zorg gerichte benadering, soms met duidelijk moralistische en paternalistische trekjes. Een meer collectieve en op ontwikkeling gerichte strategie dreigt daarmee naar de achtergrond te verdwijnen.

3. BEHEREN IN DEN HAAG ZUIDWEST

Walter van der Es

Huizen zijn niet gebouwd voor de eeuwigheid. Met de regelmaat van de klok worden in Den Haag panden en huizenblokken gesloopt en vervangen door nieuwbouw. De bewoners van dat soort gebieden weten vaak al lang voordat de sloophamers klinken dat hun wijk ten prooi zal vallen aan ‘herstructurering’. Dat heeft invloed op hun kijk op de buurt, maar ook op die van de beheerders van de wijk: de woningcorporaties en de gemeente.

De stedelijke vernieuwing van Den Haag Zuidwest is daar een voorbeeld van. Bij de grootschalige operatie in deze wijk blijven grote delen van bebouwing ‘staan’, tijdelijk of nog vele jaren. In het strategisch voorraadbeleid van de woningcorporaties is opgenomen welk deel van de voorraad wordt vernieuwd, wanneer en in welk tempo. De beheerder dient het blijvende deel op peil te houden, maar niet ten koste van alles. Negatieve investeringen in onderhoud, renovatie of woningverbeteringen worden gedeeltelijk vermeden of blijven helemaal uit als de slopersdatum nadert. Dit versterkt de onzekerheid bij de bewoners.

Ook de corporaties en gemeente worstelen met deze problematiek. Door de stellingname in het VROM rapport *Stad en stijging* (2006) en de nota *Actieplan Krachtwijken* (2007) lijkt ‘upgrading’ door nieuwbouw niet meer voldoende om de wijk een nieuwe impuls te geven. Het bestaande moet aandacht krijgen, niet alleen om de bewoners stijgingsmogelijkheden te bieden, maar ook om de stijgers vast te houden. Daarom zou men meer aandacht moeten geven aan de woonomgeving en aan het sociaal en technisch beheer.

In dit hoofdstuk staat dit soort vraagstukken rond herstructurering centraal. Hoe gaan beheerders en bestuurders om met bewoners van huizen die niet worden gesloopt, in een gebied waar een grootscheepse renovatie op de agenda staat? En hoe verhouden de activiteiten van de ‘fysieke’ beheerders zich tot die

van instanties die zich op het ‘sociale’ beheer richten. En, niet onbelangrijk, wat is de mening van de bewoners? Willen zij en dan vooral de kansrijken, wel blijven wonen in een buurt die op de schop gaat?

Wij onderzochten de problematiek in Den Haag Zuidwest, waar sinds 2002 9.000 van de 32.000 woningen vervangen worden of grondig gerenoveerd: zesduizend voor 2010 en drieduizend daarna. En de rest blijft staan, vooralsnog.

Ons onderzoek begon met het organiseren van twee discussiepanels, met vertegenwoordigers van de gemeente, de woningbouwcorporaties Haag Wonen, Staedion en Vestia en bewoners van Zuidwest. Ook bestudeerden wij (gemeentelijke) beleidsstukken, publicaties van de corporaties en een eerder uitgevoerd bewonersonderzoek. Vervolgens voerden wij gesprekken met Haagse beleidsmedewerkers, en woon- en beheerconsulenten en buurtconciërges. Wijkwandelingen, een keer samen met een buurtconciërge van Vestia, vormden het sluitstuk.

“Ruim leven”: Den Haag Zuidwest

Den Haag Zuidwest met de wijken Moerwijk, Morgenstond, Bouwlust en Vrederust is met 32.000 woningen een van de grootste naoorlogse woonwijken van Nederland. De opzet was modern voor de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. De nieuwbouwwijken moesten voldoen aan de laatste inzichten op het gebied van stedenbouw en volkshuisvesting met brede groenstroken, gemeenschappelijke tuinen en etagebouw met gesloten trappenhuisen. Men bouwde voornamelijk, tachtig procent, kleinere appartementen en portiekwoningen in de goedkope huursector, gelijkelijk verdeeld over de drie woningcorporaties. Kleinschalige voorzieningen vonden de bewoners in de buurt. Eind jaren tachtig telde Den Haag Zuidwest tientallen winkelcentra, schoolgebouwen en sportvelden. Nog steeds wordt de ruime opzet door bewoners gewaardeerd, maar veel van het onderwijs en het winkelaanbod is verdwenen. Niet alleen omdat de kleine middenstand de concurrentie met de grote winkelketens verloor. Sinds het ontstaan van de wijken is het aantal inwoners gestaag gedaald waardoor het draagvlak van voorzieningen verdween.

Tabel 1 Omvang van de bevolking van Den Haag Zuidwest

	1977	2007
Bouwlust/Vrederust	32.653	24.613
Morgenstond	22.505	16.484
Moerwijk	22.596	19.161
Totaal	77.754	60.258

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Die ontwikkeling is niet uitzonderlijk. Overal in Nederland nam de gezinsgrootte af en groeide de behoefte aan meer ruimte in huis, zodat steeds minder mensen op dezelfde oppervlakte wonen. In Den Haag Zuidwest blijkt dat bijvoorbeeld uit de grote toename van het aantal eenpersoonshuishoudens, een typisch grote-stads-verschijnsel. Nu wordt meer dan de helft van de woningen in de wijk bewoond door alleenstaanden.

Tabel 2 Samenstelling van de huishoudens in Den Haag Zuidwest in 2007

	Den Haag Zuidwest	Gemeente Den Haag
% Eenpersoonshuishouden	52,2	47,1
% Samenwonend zonder kinderen	20,9	23,9
% Samenwonend met kinderen	15,8	20,6
% Eenoudergezin	11,1	8,5

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Het grootste deel van de huidige bewoners komt oorspronkelijk niet uit Den Haag. Daarbij gaat het niet alleen om migranten van buiten Nederland, maar ook om autochtonen die naar Den Haag verhuisden. Ook dat is een verschijnsel in alle grote steden. Sinds mensenheugenis zijn mensen uit kleine dorpen, of die nu in Marokko of in Zeeland liggen, naar de stad getrokken om daar werk te vinden of onderwijs te volgen.

Tabel 3 Herkomst van de bevolking van Den Haag Zuidwest in 2007

	Den Haag Zuidwest	Gemeente Den Haag
% Autochtonen	44,5	54,5
% Turks	11,1	7,0
% Marokkaans	9,9	5,3
% Surinaams	9,9	9,6
% Antilliaans	4,1	2,3
% Overig niet-westerse allochtonen	11,8	8,4

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Onder de huidige bevolking van Zuidwest bevinden zich relatief veel 65-plussers, met name in de wijk Morgenstond, en door het wegtrekken van de middeninkomens in verhouding veel huishoudens met een laag inkomen. In de jaren tachtig vreesden de corporaties leegstand door de aantrekkingskracht van de Vinex locaties. Dat bleek onterecht, maar in Den Haag Zuidwest heeft de verhuizing van sommige groepen bewoners naar elders en de instroom van anderen wel gezorgd voor een ander profiel van de bevolking.

Tabel 4 Verhuisbewegingen in Den Haag Zuidwest tussen 1995 en 2007

	vestiging totaal	vertrek totaal	Migratiesaldo
1995	10.613	9.708	905
1996	10.225	10.235	-10
1997	10.442	10.001	441
1998	11.057	10.872	185
1999	10.740	11.301	-561
2000	9.712	9.981	-269
2001	9.837	9.762	75
2002	9.887	9.926	-39
2003	10.581	10.224	357
2004	9.353	10.312	-959
2005	10.207	10.496	-289
2006	10.038	11.151	-1.113

Bron: Den Haag in cijfers

Vooraf mensen van Hollandse herkomst vertrokken sinds het midden van de jaren negentig. In 1995 be- droeg hun aandeel in de bevolking van de wijk nog zeventig procent; in 2004 was dat al gedaald tot min- der dan de helft. Hun plaatsen werden ingenomen door migranten en hun nakomelingen, die het gemid- deld met minder inkomen moeten doen. En er wonen relatief veel ouderen in Den Haag Zuidwest. Het gaat daarbij zowel om autochtonen die niet vertrokken zijn als om oudere voormalige ‘gastarbeiders’.

Tabel 5 Leeftijd en inkomen van de bevolking van Den Haag Zuidwest in 2007

	Bouwlust/Vrederust	Morgenstond	Moerwijk	Den Haag
% 0 t/m 19 jaar	24,6	18,6	21,8	23,1
% 20 t/m 64 jaar	55,9	62,5	62,7	63,4
% 65 jaar en ouder	19,5	18,9	15,4	13,5

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Met het wegtrekken van de middengroepen de instroom van ‘probleemgezinnen’ in de verouderde goedkope huurwoningen dreigde verpaupering. Sinds de jaren negentig van de vorige eeuw is op uiteenlopende manieren geprobeerd om de negatieve spiraal tegen te gaan. De positie van Den Haag Zuidwest op de woningmarkt is daardoor echter niet zichtbaar verbeterd, en de werkeloosheid en criminaliteit zijn er nog steeds hoog. De ontevredenheid onder de bewoners, zeker van die met een langere woongeschiedenis in Den Haag Zuidwest, neemt toe.

Er zijn opnieuw ambitieuze en ingrijpende plannen voor Zuidwest ontwikkeld (zie hoofdstuk 5). Het adagium van gemeente en woningbouwcorporaties - “een gevarieerd stadsdeel dat aantrekkelijk is voor alle inkomensgroepen en gezinssamenstellingen” - is nieuw leven in geblazen. De plannen voor sloop en nieuwbouw, de fysieke kant van de zaak, vinden onverminderd doorgang. De woningcorporaties zetten stevig in met de promotiecampagne ‘Leef Ruim’ om te laten zien wat Zuid West kopers en huurders te bieden heeft. Maar het accent ligt nu ook op de sociale ontwikkeling. Daartoe stelde de gemeente een actieplan op met maatregelen op het gebied van welzijn, gezondheid, maatschappelijke opvang, onderwijs, actieve en passieve cultuurparticipatie en sport. In *De Nieuwe Aanpak* (2007) komen alle ingrepen samen.

Plannen voor een Nieuwe Aanpak

De woningcorporaties Vestia, Haag Wonen en Staedion, samen eigenaar van ruim tachtig procent van de woningen in Den Haag Zuidwest, spreken over een 'tweede jeugd' van het gebied, en niet alleen over nieuwbouw. De bewoners van woningen die niet vervangen worden, zo'n 17.000 van de corporaties en 6.000 van particulieren, moeten ook profiteren van de herstructurering is het uitgangspunt.

Er wordt in de plannen verschil gemaakt tussen vernieuwingsgebieden, waar sloop en nieuwbouw al plaats vinden, actiegebieden, die binnen een jaar ontruimd moeten zijn, en garantiegebieden waarvan de bewoners tot 2013 de garantie hebben dat hun woning kan blijven staan. Een garantie overigens, die periodiek (om de vijf jaar) herzien wordt.

De 'fysieke' aanpak in Den Haag Zuidwest is georganiseerd in een netwerk, waarin de corporaties inhoudelijk, financieel en qua uitvoering verantwoordelijk zijn voor de genoemde gebieden en de gemeente zorg draagt voor de kaders op stadsdeel- en wijkniveau. Een regiegroep begeleidt het ingrijpende proces. Veel minder concrete aandacht was er tot nu toe voor de 'sociale' kant van de zaak.

Dit overstijgt de span of control van onze netwerkorganisatie. Dat betekent ook dat de zachte sectoren - onderwijs, beheer- veel nauwer met de harde sectoren gaan samenwerken.

(Lid van de regiegroep in Haag Wonen e.a., 2006: 39)

Uit een van de (schaarse) evaluatieonderzoeken van de fysieke vernieuwing (tot 2004) in Bouwlust, een van de wijken van Zuidwest, bleken zowel bestuur, beheerder als bewoners tevreden te zijn, maar die positieve resultaten straalden niet af op de bestaande woningvoorraad, mede omdat het beheer in die gebieden achterbleef.

In zijn algemeenheid kan gesteld worden dat alle geïnterviewde bewoners van mening zijn dat de corporaties en de gemeente te weinig aandacht besteden aan de huidige situatie. Bewoners ergeren zich aan de uitstraling van bepaalde stukken in de wijk. Dit zijn veelal de gebieden waar de garantiecomplexen en de sloopcomplexen staan. Met een lichte investering zouden deze complexen veel beter ogen met positieve gevolgen voor de buurt.

(Ouwehand e.a., 2004)

De gemeente stelt een 'Nieuwe Aanpak' voor (Nota Stadsdeelkantoor Escamp, 2007). Voor wat betreft het beheer wordt daarin beterschap beloofd. De 'schoon, heel en veilig' aanpak moet intensief worden gehandhaafd, zodat de nieuwe én de bestaande aantrekkelijke en vertrouwde woonomgeving sociale stijgers zal verleiden om in de buurt te blijven wonen. Dat kan bijvoorbeeld door zowel het aanbrengen van ondergrondse afvalcontainers als het inzetten van extra wijkagenten en het stimuleren van bewonersparticipatie met Buurt Interventie Teams, deelname aan 'leefbaarheidsprojecten' en dergelijke. De onderzoekers van het eerder genoemde evaluatierapport wijzen erop dat dát, de bewonersparticipatie, nu net de zwakke plek is als het gaat om intensief beheer.

Enkele bewoners spreken over een verloedering van de mentaliteit die zij toeschrijven aan een andere 'vreemde' wooncultuur. Zij refereren hierbij vaak aan de bewoners in de oude portiekflats. Deze bewoners tonen desinteresse in hun woning en woonomgeving. (...) Er is sprake van kelderbewoning, drugs en geluidsoverlast.

De onderzoekers stellen dan ook dat fysieke herstructurering voortdurend vergezeld moet gaan met intensief beheer en een 'stevige sociale aanpak', zoals bijvoorbeeld ook in het WRR rapport *Vertrouwen in de buurt* wordt bepleit.

De Nieuwe Aanpak probeert te voorzien in dit soort projecten op het gebied van werkgelegenheid, onderwijs, integratie en bewonersparticipatie. Daartoe worden een intensieve 'outreaching' begeleiding, coaching en huis aan huis bezoeken bij achterstandsgesinnen en extra inspanningen op gebied van integratie in het vooruitzicht gesteld. Maar ondanks de waarschuwing in de Nieuwe Aanpak dat er geen scheiding mag komen tussen de nieuwbouw en woningen die blijven staan blijft een concrete aanpak voor die oude voorraad uiterst bescheiden. Of het plan ook daadwerkelijk effect zal hebben op de bewoners van de garantiegebieden, is dus de vraag. Want wie moet het plan uitvoeren, hoe moet dat gebeuren, wat doet men daar nu al aan in Zuidwest, en wat is de ervaring tot nu toe?

Beheren in Zuidwest

In dit hoofdstuk gaat het ons niet om het beheer van woningen in enger zin: het tegengaan van veroudering, slijtage of het aanpassen of verbeteren van de functies van de woning. Ons gaat het om het beheer van de woonomgeving: het in stand houden van de functies van de buurt, het bestrijden van verloedering en veroudering en het voorkomen van ongewenste situaties. Dat soort beheer heeft in de praktijk op veel zaken betrekking. De ruimtelijke omgeving bijvoorbeeld, die zowel negatief als positief beleefd kan worden: als ontmoetings- en ontspanningsplek of als een plaats met overlast van spelende kinderen en hangjongeren.

En ook de buurt als drager en aanbieder van voorzieningen, van identiteit en status, en als sociale omgeving waar levensstijlen botsen of integreren is doelwit van beheer.

Het technisch beheer van de woonomgeving omvat de fysieke maatregelen om de kwaliteit te behouden of te versterken: het planmatig onderhoud, storingsonderhoud, mutatieonderhoud, het schoonhouden van gemeenschappelijke ruimten en het onderhoud van het groen.

Onder sociaal beheer rangschikken we de ‘stevige beheer’ aanpak: de woningtoewijzing bijvoorbeeld waardoor probleemgezinnen niet bij elkaar geplaatst worden, woninginspectie om illegaliteit en overbewoning op te sporen, het reageren op burenruzies, het begeleiden van bewoners met persoonlijke problemen (bijvoorbeeld geldnood of opvoedingszorgen) en het toezicht houden op het gebruik van gemeenschappelijke voorzieningen en semi-publieke ruimten (Kullberg, 2006). In ruimere zin gaat het bij sociaal beheer om alle maatregelen ten behoeve van leefbaarheid, welbevinden, veiligheid, scholing, cultuur en de sociale verhoudingen tussen bewoners (Fortuin & Ouwehand, 2003).

Beheer in de actiegebieden

Zodra de gemeente formeel heeft vastgesteld wanneer de sloop- en nieuwbouw begint, wordt een jaar daarvoor het gebied met de te slopen complexen tot actiegebied verklaard. Buurtteams van de corporaties voeren de ontruiming uit. Zij zien er op toe, dat leegkomende woningen zo snel mogelijk ‘onklaar’ worden gemaakt (water, elektriciteit en gas afsluiten, CV ketel verwijderen). Na een jaar moeten alle woningen leeg zijn. Dan begint de sloop. En na de sloop blijft het braakliggende terrein en later het bouwterrein een voortdurend aandachtspunt voor de toezichthouder: de buurtconciërge, de huismeester of het buurtteam. Ook in de actiegebieden blijft het uitgangspunt van het technisch beheer het motto: schoon, heel, veilig.

Een actiegebied betekent overlast door zwerfvuil en bouwafval. Zo'n gebied lokt vandalisme uit, biedt ruimte voor allerlei illegale praktijken en trekt belangstellenden voor diefstal en illegale bewoning. Intensief toezicht is dus gewenst om overlast voor de andere (niet sloop) gebieden zo beperkt mogelijk te houden. Volgens onze informanten wordt het beheer in de praktijk meestal door incidenten gestuurd. Het is lastig te plannen en moet soms onder tijdsdruk uitgevoerd worden. Vaak krijgt de buurtconciërge, het aanspreekpunt van de corporatie, als eerste de klachten en vragen te horen waar de vertrekkende bewoners mee zitten: over de toekomst na de sloop, over de nieuwe woning, over de onkostenvergoeding, de terugkeer garantie. Het hangt van de professionaliteit van de betrokkene af, hoe die op de vaak individuele problematiek reageert.

Tot het sociale beheer rekent de corporatie de afspraken die met de bewoners of de bewonerscommissie worden gemaakt, als de formele actiedatum officieel bekend is. Die afspraken zijn voor iedere corporatie opgenomen in het Sociaal Plan: de hoogte van verhuiskosten, hulp bij het zoeken naar een nieuwe woning en dergelijke. Als het goed is krijgen alle bewoners voor hun verhuizing een persoonlijk bezoek van een sociaal beheerconsulent, die toelichting geeft op het gedwongen vertrek. Dat zou het moment kunnen zijn, waarop de bewoner zijn 'stapje' hoger op de woonladder zou kunnen zetten. Uit de gesprekken met beheerconsulenten krijgen wij echter eerder de indruk dat men 'extra' woonwensen van verhuizers negatief opvat, alsof de huurder uit de verhuizing een slaatje probeert te slaan.

Sociaal beheer is ook het zorg dragen voor een bewoond uiterlijk van ontruimde huizen. "Daar hebben mijn medewerkers een dagtaak aan"; merkte de rayonmanager van een corporatie in een interview op, "Slopen is tegenwoordig onze core business". Er wordt geïnvesteerd in vele meters gordijnstof en luxaflex om de leegstand te camoufleren.

RIJKE RUITEN

Sociaal beheer betekende in het recente verleden soms ook ruimte voor creativiteit. Bijvoorbeeld het project 'Rijke Ruiten' in Morgenstond. Onder leiding van kunstenaars maakten ruim driehonderd kinderen, jongeren en volwassenen uit de buurt ontwerpen voor kleurige raamdecoraties, die uitvergroot op grote acrylplaten met verlichting zijn aangebracht op leegstaande flatgebouwen. De buurt reageerde positief. Het succes van 'Rijke Ruiten' smaakte naar meer. Op het inmiddels weer bebouwde en bewoonde Esmoreitplein in Moerwijk -voor de gelegenheid omgedoopt in 'Onbemand Bloemenplein'- waren aan de gevels 68 bloemenschilderijen te zien.

Fré Beijerling, directeur van het Haags Kinderatelier: "Kinderen vinden het prachtig om te doen. Ze leren samen te werken en respect te hebben voor elkaars werk. Soms krijg ik een waarschuwing van een meester: als het niet lukt, stuur je hem of haar er maar uit. Maar vaak zijn juist dát de kinderen die hun energie samen met onze kunstenaars positief kunnen benutten en helemaal in hun creativiteit opgaan. Apentrots zijn ze erop!" Inmiddels zijn Rijke Ruiten of andere creatieve projecten niet meer zichtbaar in de wijk. Het romantische idee dat vandalisme te bestrijden is met kunst, is kennelijk vervangen door een zakelijke aanpak: nu worden leegstaande panden vaak met anti-kraak bewoners gevuld.

Het handhaven van het 'schoon, heel, veilig' houden van de openbare ruimte rond de slooppanden is een zaak van de gemeente met Stadsbeheer en het Handhavingsteam, maar ook van de wijkagenten. In Morgenstond en Moerwijk zijn daarbij ook vrijwilligers in Buurt Interventie Teams actief. Het niveau van de inzet en van het toezicht is een zaak van ervaring en persoonlijke invulling van de betrokken functionaris. Die bepaalt bijvoorbeeld of surveillance alleen tijdens kantooruren plaats vindt, of ook 's avonds, al dan niet gewapend met een honkbalknuppel. Het grote probleem is de betrokkenheid van de bewoners. In een aantal buurten is het moeilijk om de bewonerteams te bemensen. Vaak blijven dit soort activiteiten beperkt tot de kring van bewoners met een langere woongeschiedenis in de wijk; "de grijze maffia" merkte een lid van de bewonerscommissie op.

'Stevig' sociaal beheer is vereist bij incidenten en overlastklachten op portiekniveau. Met name in de actiegebieden is dit voor de buurtconciërge een aandachtspunt. De klachten variëren van rommel over te vroeg buiten gezette huisraad, tot botsende leefstijlen en overlast van noodgedwongen tijdelijke bewoners, die met een groot gezin in een te kleine gehorige woning moeten wonen. Volgens onze informanten is in de actiegebieden het aantal portieken zonder problemen 'op de vingers van een hand te tellen'.

Een oudere bewoner klaagt dat sinds de tijdelijke plaatsing van een probleemgezin (veel kinderen, veel geluidsoverlast, vervuiling portiek en kelder, pesterijen) het leven in de flat waar hij veertig jaar heeft gewoond ernstig is verstoord. Zo maar een andere woning kan hij zich niet veroorloven. Moet hij eerder vertrekken en de verhuispremie mislopen en in zijn ogen gestraft worden voor zijn goede gedrag? Het probleemgezin aanspreken, helpt niet. Dat leidt alleen maar tot nog meer frustraties.
(Observatie tijdens wandeling met buurtconciërge).

Corporaties beschouwen intensief technisch onderhoud als desinvestering als het complex in een actiegied staat, ook als de datum van de ontruiming nog niet precies bekend is. Hoe langer het duurt vóódat een woningcomplex écht tot het actiegied wordt gerekend, hoe lastiger het wordt om de kwaliteit van de woonomgeving op peil te houden.

Complexen, die nog geen ‘actiedatum’ hebben of waarvan de sloop vertraagd is, kunnen tijdelijk bewoond worden, bijvoorbeeld via anti-kraak makelaar Ad Hoc. Staedion biedt in dit kader de mogelijkheid om te ‘house hoppen’ van het ene naar het andere leegkomende pand. In de tijdelijke woningen wordt alleen nog storingsonderhoud verricht. De desolate staat van sommige complexen in Bouwlust is het resultaat van dit beleid. De sociale infrastructuur, die daar al onder druk staat (omdat veel mensen al verhuisd zijn) wordt in zo’n onzekere fase nog fragieler. Vanuit het perspectief van de bewoners zou het beheer dan best een tandje hoger mogen.

Beheer in de garantiegebieden

De drie corporaties hebben elk een eigen afdeling vastgoed/technisch beheer. Die besteden gemiddeld jaarlijks € 1.700 per woning aan het onderhoud van het corporatiebezit. De conclusies uit het evaluatieonderzoek naar de aanpak van naoorlogse wijken (Ouweland en Davis 2004) heeft men ter harte genomen. De ‘schoon, heel en veilig’ aanpak wordt niet verwaarloosd.

Hoewel niet alle buurten en wijken met garantiewoningen vergelijkbaar zijn, wijst een aantal bewonersonderzoeken uit, dat men over het algemeen tevreden is over de woonomgeving, maar dat er nog klachten bestaan over de sociale omgeving (Koks 2008). Men heeft vooral last van problemen op ‘portiek niveau’: geluidsoverlast, inbraak, vandalisme, vervuiling, vereenzaming.

Uit onze interviews met beheerconsulenten blijkt dat zij de problematiek in de garantiebuurten mee vinden vallen. Wellicht omdat zij Den Haag Zuidwest niet willen stigmatiseren, maar wellicht ook omdat men oprecht, bijvoorbeeld in vergelijking met andere Haagse buurten, de problematiek goed relativeren kan.

Het beheer in de garantiegebieden wordt, net zoals in de actiegieden, in het dagelijkse werk voornamelijk gestuurd door incidenten, het verminderen van overlast, het traceren van onjuist geplaatst huisvuil, het tegengaan van criminaliteit, maar in tegenstelling tot de actiegieden is er voor het beheer geen duidelijke organisatiestructuur.

In sommige buurten is er voor gekozen om met fysieke en quasi-fysieke maatregelen sociaal gedrag te beïnvloeden. Zo worden de klachten over voetballende kinderen in de binnentuinen van Bouwlust opgelost, door tijdelijk het speelgras te laten groeien tot 'kijkgras'. Er zijn camera's opgehangen om overlast te registreren en in bergingen zijn hoekjes onder de trappen dichtgemetseld om illegale vuilstort te voorkomen. Omdat de kans groot is dat dit soort ingrepen de problematiek eerder zullen verplaatsen dan oplossen, moeten de maatregelen vergezeld gaan van een sociale aanpak.

De echte uitdaging voor de beheerders in de garantiegebieden is daarom om de bewoners constructief te betrekken bij het beheer. Die uitdaging is groot:

Inwoners van Zuidwest zijn beperkt betrokken bij elkaar, de wijk en het beleid. Een groot gedeelte van de inwoners kan getypeerd worden met het burgerschapsprofiel van 'buitenstaander'. 'Buitenstaanders' zijn niet gewend sociale netwerken op te bouwen en te onderhouden. De contacten die er zijn tussen bewoners komen extra onder druk te staan tijdens de onzekere herstructureringsperiode.

(De Nieuwe Aanpak, 2007).

Geen gunstige voorwaarden om bewoners te betrekken bij het beheer. De afgelopen jaren hebben de corporaties geëxperimenteerd met uiteenlopende sociaal beheer maatregelen. Een pompoenwedstrijd, een buurtmoestuin, de actie 'Bezige Buurten', een kookwedstrijd ('Mama's Kitchen'), een ideeënwedstrijd om de portieken op te fleuren, het collectief beheer van een buurtplantsoen, een PC project voor ouderen, enzovoort. In Vrederust is een buurtkamer opgezet. In de Oorden, in Bouwlust bezoekt de buurtconciërge op eigen initiatief, nieuwe bewoners om kennis te maken en de portiekregels te bespreken. In andere complexen zijn de regels in de portieken opgehangen of via het bewonersbulletin verspreid. En in Morgenstond krijgen nieuwe bewoners van de bewonerscommissie een welkomstpakket. Maar het beoogde resultaat van deze initiatieven, meer betrokkenheid, valt tegen. Hoewel, de leefregels, die kinderen in de Oorden op schilderijen in portieken hebben opgehangen, hangen er na jaren nog. In een interview liet een woonconsulent zich moedeloos ontvallen: "Ach, we doen maar wat".

Het merendeel van de bewoners van de garantiegebieden, zowel allochtonen als autochtonen, blijkt moeite te hebben met de nieuwe instroom van voornamelijk kansarme(re) bewonersgroepen: "Alle minima met een negatief sociaal gebeuren schuiven op en komen achter je aan". Andere mensen klagen over de overlast van drugsverslaafden én het plaatsnemen van psychiatrische patiënten in portiekwoningen:

“Rare mensen, verslaafden. Overdag zie je niets, maar ‘s avonds komt het los en zie je pas wat er woont in de wijk”. De instroom van dit ‘type’ nieuwe bewoners levert op portiek niveau soms spanningen op en vermindert de bereidheid van de achterblijvers om gezamenlijke acties te ondernemen.

De nieuwe instroom zelf waardeert hun woonomgeving. De huren zijn laag en: “Het is hier zo lekker rustig en groen. In de Schilderswijk, waar ik hiervoor woonde had je dat helemaal niet. Ik voel me hier echt thuis en zou voor geen goud meer terug willen”.

De inzet van buurtconciërge en huismeester is succesvol gebleken. Er zijn talrijke gebods- en verbodsbordjes geplaatst en er gelden samenscholingsverboden. Bewoners worden direct aangesproken op hun gedrag en te vroeg geplaatste vuilniszakken nageplozen op informatie over het adres van de overtreder.

De buurtconciërge mag in samenwerking met het Handhavingsteam en de wijkagent sancties opleggen, van bijvoorbeeld meer dan twintig euro boete op een te vroeg geplaatste vuilniszak of een verkeerd geparkeerde fiets. Bovendien vindt regelmatig overleg plaats met de wijkadviseur van Stichting Boog en medewerkers van MOOI Escamp, zodat bij probleemgevallen gepaste hulp verleend kan worden. Hoewel dat niet rechtsgeldig is, laat Staedion nieuwe huurders bij het intakegesprek huisregels contractueel ondertekenen.

Maar ook de harde hand levert niet automatisch resultaat. Na een week vakantie kan de buurtconciërge volgens eigen zeggen weer opnieuw beginnen. De vriendelijke slagzin ‘Samen doen wij het goed’, van Vestia en de bijbehorende gedragsregels (op borden in de tuinen en in de portieken) zijn niet voldoende om een blijvend verantwoordelijkheidsbesef bij de bewoners in de garantiegebieden te scheppen.

De meeste bewoners voelen zich niet verantwoordelijk voor het beheer van hun woonomgeving als ze “elke ochtend eerst over een junk moet stappen om de fiets uit de kelder te halen”. In hun beleving is de ‘schoon, heel en veilig’ aanpak van het beheer vanzelfsprekend en dus geen stimulans voor een eigen actieve bijdrage. Het is eerder omgekeerd. Voor de bewoners zijn overlast, criminaliteit, graffiti, vandalisme, vervuiling en dergelijke *dissatisfiers* (Fortuin & Ouweland 2003) redenen voor ontevredenheid en klachten. Voor zo’n *dissatisfier* bestaat geen optimaal niveau, maar een waarde onder een minimum prestatie (‘de’ leefbaarheid) leidt onherroepelijk tot klachten en irritaties.

Als de corporaties bij de goedwillende bewoners respect af willen dwingen, zullen zij strenger moeten zijn voor probleemgevallen. Dat wil zeggen een systematische klachtenregistratie van overlast, huurachterstand, vandalisme en criminaliteit, dossiervorming en uiteindelijk uitzetting.

Inzetten op sociale samenhang heeft pas zin als bewoners zelf aangeven dat ze daaraan behoefte hebben en zich daarvoor willen inzetten. Als dat niet het geval is moeten we een andere weg bewandelen, met een sterker accent op de overdracht van waarden en normen en stringente handhaving daarvan. (Senior medewerker beheer en vernieuwing woningcorporatie).

De corporaties moeten niet alleen investeren in nieuwbouw én in het reguliere onderhoud in de garantiebuurten, maar volgens hem ook met een strikt lik op stuk beleid werken.

De nieuwe doelgroep, waar de corporaties in Zuidwest als maar meer mee te maken krijgen, is niet gevoelig voor 'sociale' acties.

Dezelfde aanbeveling vonden wij in het verslag van een belevingsonderzoek in Bouwlust (Brouwer & Fehres, 2005). Daarin wordt niet alleen geadviseerd om strenger op te treden tegen overbewoning en illegale onderhuur, maar ook om bewoners inspraak te geven bij de woningtoewijzing, zodat de instroom van 'onaangepaste bewoners' en het evenwicht tussen de aandelen autochtoon - allochtoon kan worden bewaakt. Goed sociaal beheer betekent in de garantiegebieden meer dan investeringen in leefbaarheidsprojecten alleen.

Beheer van het particuliere bezit

Hoewel de corporaties het overgrote merendeel bezitten van de woningen in Den Haag Zuidwest, hebben ongeveer zesduizend huizen een particuliere eigenaar. Deze huizen liggen in garantiegebieden en naast of in vernieuwingsgebieden. Het onderhoud en beheer van de woning is de verantwoordelijkheid van de eigenaar, of van de Vereniging van Eigenaren, als het om meergezinswoningen met meerdere eigenaren gaat. Problemen ontstaan als zo'n Vereniging van Eigenaren een slapend bestaan leidt en daardoor weinig vermogen heeft opgebouwd voor het bekostigen van het noodzakelijk onderhoud.

In de gemeentelijke Structuurvisie Den Haag Zuidwest (2004) krijgt het particulier eigendom daarom extra aandacht:

Het is van groot belang dat de toekomstwaarde van de particuliere voorraad in de investeringsgebieden op een voldoende niveau blijft. (...) De complexen met een matige bouwtechnische kwaliteit, een beeldbepalende locatie en/of een locatie naast een nieuwbouwlocatie zijn aangewezen voor Intensief Beheer. (...). Met het instrument Intensief Beheer wordt het achterstallig onderhoud van alle aangewezen woningen weggewerkt en worden de Verenigingen van Eigenaars (VvE's) geactiveerd.

Tot 2006 bestond een OnderhoudsStimulerings regeling (OHS) voor subsidies, leningen en hulp bij onderhoudsinspecties of het kiezen van onderhoudsbedrijven. Deze regeling is na zeven jaar opgeheven omdat de kwaliteit van de particuliere woningvoorraad afgemeten 'aan het gemeentelijk beleid' over het algemeen voldeed.

Wanneer corporaties huurwoningen in Zuidwest verkopen aan particuliere eigenaars blijft het technisch beheer van de woning en bijbehorende semi-openbare ruimte (portiek, groenvoorziening, binnentuin) een aantal jaren in handen van de corporatie. Bij de verkoop worden het lidmaatschap van de VvE en de verplichte bijdrage aan het beheer van de nieuwe eigenaar contractueel vastgelegd.

Otterrade

Tussen de complexen Raden en Steden, in de wijk Bouwlust, ligt Otterrade: een particulier complex dat bestaat uit vijf galerijflats van vier verdiepingen, met ruim tweehonderd woningen, rond een binnenterrein met parkeerplaatsen, kijk- en speelgroen. De flats zijn door de vorige eigenaar verkocht aan de toenmalige huurders, die zich in vijf VvE's verenigden. De oorspronkelijke eigenaar bleef zelf als bestuurder en beheerder betrokken bij de VvE's, maar veronachtzaamde het beheer. Al in 1997 constateerde de Dienst Stedelijke Ontwikkeling achterstallig onderhoud.

Bij het uitponden is men niet netjes te werk is gegaan. Als je gericht bent op de onderkant van de markt dan reduceer je de maandelijkse bijdrage aan de VvE voor beheer en onderhoud, zodat mensen meer aan hypotheek kunnen aflossen. Dat levert voor vastgoed een waardeestijging, maar op lange termijn voor onderhoud verwaarlozing op. De vroegere eigenaar heeft wel geïncasseerd, maar de uitgaven geminimaliseerd.

(Senior consultant beheer en vernieuwing van een corporatie).

Met de achteruitgang van de technische kwaliteit daalde de uitstraling en status van het complex. Het vertrek van eerste kopers en de instroom van nieuwe eigenaren versterkte dit proces. De verschillende etnische achtergronden en de korte verblijfsduur van een deel van de bewoners (bij de helft is die minder dan vijf jaar) bemoeilijkten collectieve oplossingen. Zo raakte het binnengebied zichtbaar vervuild toen een van de bewoners die jarenlang de vuilcontainers had klaargezet, zijn werkzaamheden stopte en niemand zijn taak overnam (Ardewijn, 2007).

Otterrade werd een no-go area, met overlast door junks in de kelders, vervuiling, graffiti, zwerfvuil, glasscherven, achterstallig groenonderhoud, wietkwekerijen en illegale overbewoning. Gaten in de balkons, na een slecht uitgevoerde inspectie van betonrot, gaven het complex de bijnaam 'klein Sarajevo'.

De VvE's kregen steeds minder grip op het beheer van het complex. Zij hadden nauwelijks een financiële reserve opgebouwd en waren niet in staat om een gezamenlijk beheersplan te ontwikkelen. Zowel Vestia,

de corporatie die in de buurt vernieuwingsplannen had, als de gemeente hielden zich aanvankelijk afzijdig, maar daar is verandering in gekomen.

De voortrekker van de nieuwe benadering is DSO, de Dienst Stedelijke Ontwikkeling van de gemeente Den Haag. Die ontwikkelde een plan voor het technisch onderhoud en zocht coalitiepartners zoals Vestia, de VvE's en individuele bewoners. Vestia bleek bereid om vrijkomende woningen over te nemen en via een stem in de VvE het onderhoud en beheer te organiseren. De bedoeling is dat de corporatie een buurtconciërge aanstelt en de aangekochte woningen verhuurt aan bewoners (bijvoorbeeld studenten) die huismeester-achtige functies uitvoeren en een actieve rol spelen in buurtactiviteiten. Met de politie zijn afspraken over toezicht gemaakt en het Handhavingsteam controleert vaker op illegaal vuil. Tenslotte is een driejarig contract afgesloten met Stichting Boog, langer dan gebruikelijk in de welzijnswereld, om de VvE's te ondersteunen, leefbaarheidprojecten te begeleiden, maar ook om individuele hulp te bieden voor probleemgezinnen.

WOONBELEVING IN OTTERRADE

Om de woonwensen en de betrokkenheid van de bewoners te peilen heeft Stichting Boog onlangs een belevingsonderzoek uitgevoerd in opdracht van DSO (Ardewijn, 2007). De klachten en wensen waren legio: verlichting verbeteren, vernielingen tegen gaan, vervuiling bestrijden, satellietschotels uit het zicht plaatsen, meer aandacht voor het imago van het complex. Ook spraken de bewoners van de flats over de sociale tegenstellingen binnen het complex, gezinsproblematiek, en illegale praktijken.

Bewoners en omwonenden noemen het complex 'oorlogsgebied van Sarajevo'. Een bewoonster vertelde dat ze net bevallen was van een dochter. Ze durfde haar collega's niet uit te nodigen, omdat ze zich schaamt voor de vreselijke uitstraling van de complexen.

Maar het onderzoek leverde meer op dan een inventarisatie van problemen alleen. Er bleek een opvallend hoog aantal hoogopgeleiden in Otterrade te wonen, met uiteenlopende etnische achtergronden. En er kwam informatie boven water over niet vermoede buurtactiviteiten en betrokkenheid bij het complex.

Bewoners ondernemen allerlei activiteiten om de vervuiling tegen te gaan. Sommige bewoners hebben met elkaar de vervuilde struiken aan de Wolvenrade schoongemaakt. Een paar moeders hebben met hun kinderen het binnenterrein schoongemaakt. (...) Maar als er een initiatief is genomen, is het een week later weer net zo vuil. Het is water naar de zee dragen.

Het Otterrade complex is van geringe omvang, maar zelfs bij een beperkte omvang blijkt gebrekkig beheer dus te leiden tot een ingrijpend vervalproces. Daarbij gaat het niet alleen om ‘technisch’ verval. Er moest een gecombineerde sociaal-fysieke strategie komen om de problemen grondig aan te pakken. Hoewel er op dit moment nog niets gezegd kan worden over de toekomst van het complex, onderstreept de ontwikkeling tot nu toe wel dat er voor het stoppen van de negatieve spiraal een externe partij nodig is om de regie te voeren. DSO nam de regie op zich door financiële randvoorwaarden te scheppen, coalities te vormen, te faciliteren en bestuurlijke dwang toe te passen, waar dat nodig was om criminaliteit en fraude te bestrijden. Hoewel het vertrouwen van de bewoners in eerste instantie gering was, kon de dienst met een concreet onderhoudsplan goodwill kweken. Met extra financiële steun, de ondersteuning door welzijnsstichting Boog en Vestia als coalitiepartner zijn er waarschijnlijk met de VvE's goede afspraken te maken over duurzaam beheer op lange termijn, waardoor, met kleine stapjes, langzaam maar geleidelijk de leefbaarheid van het complex verbetert. Deze ontwikkeling sluit aan bij de sociale aanpak, de ‘sociale stijngsgedachte’ van De Nieuwe Aanpak.

Wellicht biedt Otterrade, juist door de beperkte afmeting van het project, een goed voorbeeld van een breder toe te passen vorm van buurtgerichte aanpak waarin het fysieke en het sociale beheer hand in hand gaan, binnen de totale gebiedsaanpak in Den Haag Zuidwest.

Tenslotte

Of de ‘Nieuwe Aanpak’ het beoogde succes zal boeken, hebben we niet kunnen aantonen. De ervaringen met ‘stevig’ sociaal beheer, stemmen niet echt optimistisch. Een terugkerend thema in de discussiepanels die wij organiseerden was de kloof tussen het fysieke en het sociale beheer en de bijbehorende instellingen en professionals. Juist als het gaat om het mee laten profiteren van de bewoners van garantiegebieden van de herstructurering van hun buurt is het belangrijk dat de partijen samen aan de slag gaan. Het beheer van de complexen in Den Haag Zuidwest die niet gesloopt worden blijkt echter tamelijk ongestructureerd en niet altijd even succesvol.

Goed beheer houdt meer in dan schoon, heel en veilig, hoe belangrijk dat ook is. Voor de bewoners van de garantiegebieden wordt het pas interessant als ze iets extra's overhouden aan een woonomgeving. Een klein stapje vooruit bijvoorbeeld door goede onderwijsvoorzieningen, ontspanningsmogelijkheden of door uitbouw van hun sociale netwerk. Daarbij maken wij ons geen illusies. Het is

duidelijk dat een deel van de huidige bewoners van Zuidwest de verantwoordelijkheid voor de zorg voor de openbare ruimte, de collectieve ruimtes of zelfs hun directe woonomgeving nooit op zich kan of zal nemen.

De geschiedenis van Otterrade laat zien dat te lang wachten tot chaos kan leiden. De signalen uit de garantiebuurten van ontevreden bewoners moeten serieus genomen worden. Maar ook de signalen uit het grensgebied tussen garantie- en actiegebied vergen aandacht. De zorg voor de actiegebieden moet uitstijgen boven het ‘ontbeheren’: bewoners eruit en hek erom heen.

Het ‘nieuwe’ integrale buurtbeheer zal zich op vier niveaus moeten afspelen: de buurt als woonomgeving, als drager van voorzieningen, als symbool van status en identiteit, en als sociaal netwerk voor ontplooiing en maatschappelijke stijging. Dat vereist een integraal beleid en een goede coördinatie. Met zoveel partijen en zo’n groot gebied als Den Haag Zuidwest is vooral een doelgerichte beheerorganisatie gewenst. Op het laagste niveau lijken alle partijen het erover eens, dat stevig en streng beheer gecombineerd moet worden met vriendelijke en faciliterende zorg voor de woonomgeving, maar daar is wel capaciteit en startkapitaal voor nodig. Voor de fysieke herstructurering is een netwerk-organisatie opgezet. Iets dergelijks zou er ook voor de garantiegebieden moeten komen: een platform met lokale bottom-up gestuurde buurtbeheersystemen, onder goede regie van één instantie. Daaraan zullen meer partijen moeten meewerken dan in de actiegebieden. Niet alleen de bewoners, corporaties en gemeentelijke diensten, maar ook maatschappelijke instelling zoals STIOM, Boog en Mooi Escamp én de scholen kunnen een bijdrage leveren om Den Haag Zuidwest aantrekkelijk te maken en te houden voor de bewoners.

Het gaat daarbij om meer dan ‘de leefbaarheid in de lucht te houden’. Den Haag Zuidwest is in 2013 niet af en ook na die tijd zullen wijken en buurten behouden moeten blijven om oude en nieuwe Hagenaars te huisvesten. Er blijft behoefte aan duurzaam wijkbeheer, hoe geslaagd de poging ook zal zijn om sociale stijgers te binden en middengroepen aan te trekken. Het idee dat het nieuwe - de bewoners van nieuwe koopwoningen - vanzelf zal uitstralen naar het oude - de bewoners van de garantiegebieden - is een fictie. Investeerders - gemeente en corporatie - moeten verleid worden om hun energie en kapitaal te stoppen in dat wijkbeheer, inclusief een analyse van de beleving en de betrokkenheid van de bewoners. “Samen doen wij het goed”, emancipatiemachine, burgerschap en zelfredzaamheid blijven anders loze kreten, waarvoor de gemiddelde bewoner van Den Haag zijn neus ophaalt.

4. BOUWEN IN MORGENSTOND

Bob Legel & Cees Verweij

In de nota *De daadkracht van Den Haag* (2005) schetst de gemeente de wenselijke ontwikkeling van de stad. De lat ligt hoog:

Herstructurering doorbreekt de sociaal-economische eenzijdigheid in die gebieden, zorgt voor meer woonkwaliteit en schept mogelijkheden voor bewoners om binnen hun eigen wijk door te stromen. Resultaat daarvan is een stabielere wijk. Impulsen in leefbaarheid, veiligheid en sociale samenhang helpen een klimaat te scheppen dat bewoners prikkelt om zich in te spannen voor een beter woon- en leefmilieu.

Elk gebied heeft daarbij zijn eigen mogelijkheden en kansen. Soms zal binding vooral moeten worden nagestreefd door te investeren in de sociale relaties en door initiatieven uit het gebied te stimuleren en te faciliteren. Elders zal het accent moeten worden gelegd op het overdragen van normen en waarden, onder meer met behulp van stringente handhaving. Langs verschillende wegen werken we zo aan hetzelfde doel: een stad waar mensen vooruit kunnen en waarin zij zich thuis voelen, een stad die uitdaagt en boeit, lokt en bindt.

Een belangrijk instrument om deze opgave te realiseren is volgens de gemeente het fysiek ingrijpen in bepaalde buurten en wijken:

Met nieuwbouw op de Vinex-locaties, binnenstedelijke verdichting ten behoeve van stedelijk wonen en de transformatie van verouderde woongebieden met een eenzijdige woningvoorraad slaan we twee vliegen in één klap: we verruimen de keuzemogelijkheden voor midden- en hoge inkomens en we doorbreken de negatieve spiraal waarin sommige delen van de stad terecht zijn gekomen of dreigen te komen.

Om deze vernieuwing tot stand te brengen heeft de gemeente partners nodig, want:

Onze rol ... is het formuleren van de stedenbouwkundige, programmatische en financiële kaders en het bekostigen van de investeringen in de openbare ruimte, de infrastructuur en de voorzieningen. Daarmee verleiden we marktpartijen, corporaties en particuliere eigenaren om te investeren in nieuwbouw of woningverbetering. Deze rolverdeling brengt met zich mee dat wij slechts een beperkte invloed hebben op het tempo. We slopen, bouwen of verbouwen zelf immers niet.

In dit hoofdstuk gaat het om het samenspel tussen de gemeente en haar partners bij stedelijke vernieuwing. Hoe verloopt het proces en wat gebeurt er op de lange weg tussen de uitgangspunten van het beleid en de daadwerkelijke bouw en de komst van nieuwe bewoners? Veranderen de doelstellingen en waarom? En, heel belangrijk, hoe is de relatie tussen fysieke ingrepen en sociale? Kunnen, zoals de gemeente stelt, twee vliegen in één klap geslagen worden; lukt het om door sloop en nieuwbouw sociale stijgers of middengroepen vast te houden en probleembuurten ook sociaal op te vijzelen? Den Haag zet de fysieke herstructurering in als motor voor de vitalisering van oudere buurten. Maar hoe doelmatig zijn de interventies, en hoe duurzaam zijn de maatregelen?

De plaats waar wij deze vragen onderzoeken is een deel van Den Haag Zuidwest. Eerder bespraken wij de gevolgen van de vernieuwing in dit gebied voor de bewoners van de garantiegebieden waar de zogenaamde “ijzeren voorraad” van sociale huurwoningen overeind blijft, maar waar het beheer van de openbare ruimte een probleem vormt. Nu gaat het ons om de nieuwbouw in Den Haag Zuidwest, met name in de buurt Morgenstond-Midden, waar gekozen is voor een geconcentreerde aanpak van herstructurering. Onze aandacht richt zich daarbij voornamelijk op de eisen en wensen die betrekking hebben op de bebouwde omgeving, met de nadruk op het stedelijke wonen en de openbare ruimte.

Onze inzichten berusten op beleidsdocumenten van de gemeente en andere betrokken instanties, en op de informatie van sleutelinformanten. Daartoe organiseerden wij twee expertmeetings en hielden wij interviews met vertegenwoordigers van de dienst Stedelijke Ontwikkeling, de dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn en corporaties. Ook spraken wij met de gebiedsmanager, architecten en bewoners.

Morgenstond-Midden

De buurt die bekend staat als Morgenstond-Midden is een onderdeel van de wijk Morgenstond, een deel van Den Haag Zuidwest. De wijk Den Haag Zuidwest kwam tot stand in de zogenaamde “wederopbouwperiode 1945-1965”. Er werden 30.000 woningen gebouwd voor 100.000 inwoners. De oorspronkelijke structuurvisie, gemaakt door Dudok, gaf sturing op hoofdlijnen. Dudok hanteerde enerzijds de ruimtekunst, zoals ook Berlage deed, en anderzijds gebruikte hij de moderne wijkgedachte als ruimtelijk middel om de stad op te delen in wijken en buurten. Hij zette daarbij de lineaire structuur van Den Haag met lange verkeerswegen parallel aan de kust in het zuidwestelijke stadsdeel voort.

Nieuwbouw moest voldoen aan nieuwe inzichten op het gebied van stedenbouw en volkshuisvesting. Tegelijkertijd wenste de gemeenteraad geen eengezinswoningen i.v.m. grondschaarste en dat bij hoger bouwen dan vier lagen waren liftvoorzieningen noodzakelijk waren. Dit heeft geleid tot een stedenbouw die enerzijds sterk hiërarchisch is door de hoofdwegen, singels, buurtwegen en woonstraten, maar anderzijds monotoon is ingevuld met gelijkvormige verkavelingen en gelijke woningen.

Morgenstond-Midden grenst aan het Zuiderpark. Ruimtelijk wordt het gebied gekenmerkt door een verouderende en eenzijdige woningvoorraad, waaraan hoofdzakelijk formeel onderhoud is gepleegd. In een parkachtige omgeving, met brede lanen en singels ligt portiek-etagebouw van vier verdiepingen, met woningen van 50-60 m². Tussen de bouwblokken zijn vaak openbare binnentuinen te vinden. In het centrum van de buurt ligt winkelcentrum De Leyweg, dat niet alleen het centrum is van Morgenstond, maar ook van Zuidwest als geheel.

Voor Morgenstond-Midden geldt dezelfde problematiek als voor Den Haag Zuidwest. Door de relatief grote hoeveelheid goedkope huurwoningen is de instroom van een bepaald type bewoner groot. Het gemiddelde inkomen is laag, werkeloosheidscijfers zijn hoog. Door de eenvormigheid van de woningbouw is binnen de wijk geen wooncarrière mogelijk. Succesvolle starters vertrekken zodra de mogelijkheid zich voordoet, waardoor de verhuisfrequentie al jaren relatief hoog is. Het aantal inwoners is de laatste veertig jaar gedaald met ongeveer 40.000, waardoor het draagvlak voor voorzieningen is afgenomen en ook de kwaliteit van voorzieningen verminderde. De vele sociale en culturele veranderingen geven de wijk wel dynamiek, maar die neemt volgens de gemeente en de corporaties de vorm aan van een “negatieve, neergaande spiraal”. Qua herkomst vormen de bewoners van Morgenstond echter nog steeds een goede afspiegeling van de bevolking van Den Haag als geheel.

Tabel I De herkomst van de bewoners van Morgenstond en van Den Haag als geheel

	Wijk Morgenstond	Gemeente Den Haag
% Autochtonen	51,0	54,5
% Turks	7,6	7,0
% Marokkaans	7,2	5,3
% Surinaams	10,7	9,6
% Antilliaans	3,3	2,3
% Overig niet-westerse allochtonen	10,3	8,4
% Westerse allochtonen	9,8	12,9

Bron: *Den Haag in cijfers 2007*

De verouderde woningen in een groene omgeving en de sociaal-economisch gezien eenzijdige samenstelling van de bevolking maakten volgens gemeente en corporaties van Morgenstond-Midden een ideale locatie voor stedelijke vernieuwing. Door nieuwbouw van koopwoningen zou men de uittocht tegen kunnen gaan van de gezinnen met midden- en hogere inkomens. Maar daarnaast moesten ook goede en betaalbare woningen voor de lagere inkomensgroepen blijven bestaan.

Daarom werken sinds 2001 Staedion en Haagwonen nauw samen met de gemeente om de oude complexen in Morgenstond-Midden, bestaande uit 3000 corporatiewoningen, 2350 woningen en 34 bedrijfspanden, te vervangen door een gevarieerd aanbod van koopwoningen in verschillende typen, van luxe 2-onder-1-kapwoningen tot appartementen in hoogbouw, en bijna vijfhonderd sociale-huurwoningen. Het gemiddelde woningoppervlak zal door de vernieuwing verdubbelen.

Inmiddels is de 'upgrading' van het winkelcentrum grotendeels afgerond. De eerste nieuwe bewoners hebben hun koopwoningen betrokken. En de geplande veertien nieuwbouwprojecten zullen naar verwachting in 2012 zijn gerealiseerd.

In de nota Kracht van Den Haag heeft de gemeente de visie op de gewenste toekomstige ontwikkeling

van de stad omschreven. Voor wat betreft het wonen is de kern van de nota het streven naar het scheppen van aantrekkelijke woonmilieus voor de midden- en hogere inkomens.

Gemeente en corporaties hebben voor een geconcentreerde aanpak van herstructurering gekozen. Zij kregen daarmee meer invloed op zowel de mix van woningdifferentiaties, cq woningtypologieën, als op de openbare en semi-openbare buitenruimte. Het doel is een aantrekkelijk woon- en leefmilieu te creëren voor inwoners met een midden of hoger bestedingspatroon. Op deze manier zou het mogelijk moeten worden om een wooncarrière te bieden aan inwoners uit Zuidwest en om andere potentiële bewoners te binden aan Den Haag.

De plannen

Na het vastleggen van de algemene uitgangspunten door de gemeente, volgde de Dienst Stedelijke Ontwikkeling in 2001 met de *Structuurvisie Den Haag Zuidwest*.

Het uitgangspunt daarvan is de bestaande stedenbouwkundig hoofdstructuur: een groensysteem van (stadsrand) parken en twee haaks op elkaar staande groene zones, dat het gebied verdeelt in de vier wijken Bouwlust, Vredelust, Morgenstond en Moerwijk; een gridsysteem van hoofdwegen, die de buurten verbinden met de stad; een singelstructuur, die de buurten onderling aan elkaar koppelt. Samen vormen deze elementen een helder raamwerk dat de transformatie van de bebouwing kan opvangen.

Uit de structuurvisie blijkt, dat er in Den Haag Zuidwest drie woongebieden zijn gepland, elk met een eigen karakter. In het noorden van Zuidwest gaat het om 'gemengde woonvelden', met veel variatie in woningtypes en in architectuur. Tussen de twee grote verkeersaders van de wijk ligt de 'dynamische zone' met woningbouw in hoge dichtheid, en voor het zuiden bedacht men 'rustige enclaves' omzoomd door water en groen. Het gemiddelde terugbouwpercentage is hoog: 85%. Dat betekent een intensivering van het grondgebruik omdat de gemiddelde omvang van de nieuwbouw woningen groter is dan die van de huidige.

De structuurvisie omschrijft niet alleen wat er waar gebouwd gaat worden. Ook sociale aspecten van de vernieuwing komen aan de orde. Zo verwacht DSO een toename van de bevolking van Zuidwest, onder andere door de instroom van meer gezinnen, en een daling van het aantal ouderen in de wijk.

Gezien de grote nadruk op kwalitatief goede nieuwbouw woningen in de middeldure en dure sector mag verwacht worden dat de sociaal-economische positie van de huishoudens gemiddeld genomen zal stijgen. De sociaal-economisch sterkere bewoners hoeven niet meer te vertrekken maar kunnen ook kiezen voor een prima woningaanbod binnen Zuidwest. De bestaande voorraad zal dan een belangrijke, wellicht sterkere rol gaan vervullen voor starters op de woningmarkt en de aandachtsgroepen van beleid.

Dezelfde gemeentelijke dienst DSO is verantwoordelijk voor de vervolgpunten, op een lager planniveau, de *Gebiedsvisie Morgenstond* en de *Stedenbouwkundige uitgangspunten Morgenstond-Midden*, beide uit 2002. De gebiedsvisie is bedoeld om meer samenhang te brengen tussen de vele projecten die in uitvoering zijn. Daarmee breekt de gemeente met het verleden, waarbij per project afspraken werden gemaakt tussen de corporaties en de stad.

In de nota over de stedenbouwkundige uitgangspunten wordt een toekomstvisie geschetst met concrete maatregelen voor de komende tien jaar. Die maatregelen hebben betrekking op het wonen, de inrichting van straten en pleinen, het parkeren, voorzieningen voor ouderen en jongeren, leefbaarheid en veiligheid.

Voor 2010 moet Morgenstond-Midden omgevormd zijn tot een 'compacte stedelijke tuinstad'. Dat betekent dat de kwaliteiten van het leven in de stad - nabijheid van voorzieningen, winkels en openbaar vervoer - gecombineerd worden met de kwaliteiten van het leven buiten de stad: ruime woningen, veel buitenruimte, weinig overlast door verkeer, en vooral veel groen in de openbare ruimte met brede speeltrottoirs en voldoende parkeerruimte. Het leidende thema bij de vernieuwing is de kwaliteit van de openbare ruimte, die niet alleen bestaat uit de belangrijke hoofdwegen, de 'lanen', en de singels, maar juist ook uit de buurt- en woonstraten die voor het woongenot minstens zo belangrijk zijn.

Door het hoge terugbouwpercentage, de ruimere woningen en de aanvullende parkeervoorzieningen neemt het totale bouwvolume sterk toe. Dit staat haaks op de wens om zoveel mogelijk grondgebonden woningen te bouwen en om brede speeltrottoirs aan te leggen. In het plan zijn oplossingen voor deze dilemma's opgenomen. Hoogbouw is alleen gepland aan de rand van de wijk, ter hoogte van het Zuiderpark. Daarnaast komen langs de doorgaande wegen hoge 'stedelijke wanden' met een rijke schakering van woningtypes. Het binnengebied van de wijk zal een campusachtige opzet krijgen, met meer eengezinswoningen.

Om de parkeerdruk op de openbare weg te verlichten, worden parkeervoorzieningen opgenomen in het bouwblok. En om de kwaliteit van de openbare ruimte zo groen, ruim en ontspannen mogelijk te maken, dient het bouwvolume compact gehouden te worden.

De auteurs van het stedenbouwkundig plan constateren dat de oorspronkelijke opzet van Morgenstond niet meer voldoet. In een tijd van toenemende individualisering hebben de bewoners geen behoefte meer aan collectieve binnentuinen, want het gebruik ervan is minimaal. De gemeenschappelijke voortuinen zijn al geprivatiseerd: "de nieuwe woonconsument heeft behoefte aan privacy".

De gemeenschappelijke binnentuinen zullen grotendeels plaats moet maken voor parkeervoorzieningen. Hierdoor neemt de druk op het openbare gebied toe. Daarom komen er niet alleen brede stoepen voor spelende kinderen, maar is er ook ruimte gemaakt voor plekken met speelvoorzieningen.

De verbetering van de sociale kwaliteit van het woon- en leefmilieu moet volgens gemeentelijke nota's tot stand komen door andere ingrepen. In het actieplan dat de gemeente opstelde voor de sociale aanpak van Den Haag Zuidwest wordt gesproken over een ingrijpende heroriëntatie op de voorzieningen voor welzijn, gezondheid, maatschappelijke opvang, onderwijs, actieve en passieve cultuurparticipatie en sport. Voor de uitvoering ervan is het "sociaal platform" opgericht waarin alle betrokken organisaties en instanties zijn vertegenwoordigd. De vertaling van de sociale actie in concrete activiteiten en ingrepen blijft echter nog (ver) achter bij het werk aan sloop- en nieuwbouw in de buurt.

Van plan tot praktijk

Voor de uitvoering van de herstructureringsplannen sloot de gemeente ‘stedelijke prestatieovereenkomsten’ af met de corporaties. De corporaties zijn ontwikkelaars en opdrachtgever voor de bouw, terwijl de gemeente als regisseur optreedt en het besluitvormingsproces faciliteert. Zo heeft ieder schaalniveau zijn eigen kader, waarin programma en financiën een integraal onderdeel van studie vormen en waardoor plannen en programma’s al in vroeg stadium op financiële haalbaarheid worden getoetst.

Voor de uitwerking van de structuurvisie en gebiedsvisies is de gemeente initiatiefnemer en verantwoordelijk voor de afspraken, maar voor de meer concrete plannen, zoals dat voor Morgenstond-Midden, en de architectonische projecten, dragen de corporaties verantwoordelijkheid.

Deze gebiedsgerichte aanpak is volgens alle betrokkenen een verbetering. Op alle niveaus wordt samengewerkt. Maar er zijn ook knelpunten, omdat het gaat om een soms langdurig proces, waarbij men visies en belangen moet vertalen naar producten. Het begin ervan is bestuurlijk en politiek, met een dragende rol voor de gemeente en de gemeentelijke diensten. Daarna volgt de inzet van de corporaties en vervolgens die van architecten en aannemers. Aan het einde van de rit is het de burger die als koper of huurder beslist waar hij wil wonen.

Er worden tijdens dit proces keuzes gemaakt, waarbij iedere partij zijn eigen belang wil behartigen. De mensen op de lagere, operationele niveaus zijn niet altijd op de hoogte van de beweegredenen of achterliggende gedachten van de mensen op hogere, strategische niveaus. Soms vinden zij bijvoorbeeld de randvoorwaarden van projecten te stringent, waardoor zij weinig vrijheid hebben bij de invulling. Ook over de interpretatie van wijkvisie en stedenbouwkundige uitgangspunten bestaat discussie. De corporaties zien de visie meer als richtinggevend kader. Zij willen snel kunnen reageren op veranderingen in de economie en op de huizenmarkt. De lange weg van opdracht, via ontwerp, naar realisatie versterkt deze neiging. De gemeente heeft er daarentegen belang bij de om de gewenste stedenbouwkundige structuur en woningdifferentiatie zo precies mogelijk te realiseren, om het beoogde sociale effect te realiseren. De indruk bestaat dat zowel de gemeente als de corporaties weinig aan het toeval willen overlaten. Zekerheid lijkt een belangrijke doelstelling.

Volgens onze informanten zijn het de belangen van de corporaties - het afzetten van woningen op de markt - en die van de gemeente - middengroepen aan de stad binden en de problemen in de wijk ver-

helpen -, die samen het resultaat bepalen. Omdat Den Haag Zuidwest een imagoprobleem heeft, zullen nieuwe bewoners van Morgenstond-Midden vertrouwen moeten hebben in het herstel van de wijk, hun woonplezier en uiteindelijk de waarde van hun investering. Zijn de woningen te duur, dan durft niemand het risico aan.

Voor de woonwensen van die nieuwe bewoners wordt een beroep gedaan op de kennis van de markt van de projectontwikkelaar. Er zou een voorkeur bestaan voor grondgebonden woningen en eengezinswoningen, of zoals dat heet: 'stadsherenhuizen'. Maar omdat dit type woningen veel ruimte in beslag nemen, staat deze wens haaks op de eis van de gemeente dat slechts vijftien tot twintig procent van het aantal woningen verloren mag gaan. Zo zijn er meer dilemma's omdat gemeente en corporaties strijdige belangen hebben, bijvoorbeeld de verhouding tussen koop - en sociale huurwoningen. Toch constateren onze informanten dat beide partijen zoeken naar alternatieven en oplossingen en dat zij oog hebben voor de problemen die tijdens de uitvoering van plannen ontstaan. Daarbij speelt ook een derde partij een rol: de architecten.

Creatieve professionals

Op het laagste niveau, dat van de nieuwbouwprojecten, worden de beslissingen genomen in planteamen die bestaan uit vertegenwoordigers van de corporatie, de architect, de Dienst Stedelijke Ontwikkeling en, wanneer dat nodig is, de gebiedsmanager. Volgens een van de geïnterviewde architecten heeft dit overleg "een open karakter met efficiënte besluitvorming".

Van de architecten wordt verwacht dat zij vorm geven aan de vernieuwing door het ontwerpen van een vitale woonomgeving waardoor in de toekomst mensen plezierig in Morgenstond-Midden wonen. Daarbij gaat het niet alleen om de kwaliteit van de woning, maar ook om de aanblik van de nieuwbouwprojecten en de omgeving ervan. Hoewel er volgens de corporaties altijd plaats en ruimte is voor goede ideeën, blijkt in de praktijk dat het tijdstip waarop de architect betrokken wordt bij de plannen, veel uitmaakt. Afhankelijk van de plaats van het project in het stedenbouwkundig plan van Morgenstond-Midden en het tijdstip van de opdracht is de invloed van de architect groter of kleiner.

ARCHITECTEN EN DE OPENBARE RUIMTE

De Rotterdamse architect Pierre Gautier kreeg in een vroeg stadium, gelijktijdig met de uitwerking van het stedenbouwkundig plan, de opdracht voor een pilotproject. In zijn ontwerp is een onzichtbare 'gebouwde' parkeervoorziening (halfondergronds met parkeerdek en een "splitlevel" woning) gerealiseerd. Bij later uitge-

voerde projecten zijn de parkeervoorzieningen ook binnen het bouwblok uitgevoerd, maar bovengronds en gedeeltelijk zichtbaar. De creatieve oplossing van Gautier was financieel niet haalbaar.

In het ontwerp van Gautier is veel aandacht besteed aan een goede overgang tussen de openbare ruimte en de privé-ruimte van de bewoners, door bijvoorbeeld zichtlijnen vanuit het hoger gelegen deel van begane grond woningen op de openbare ruimte, voortuintjes en verbreding van de galerij bij de entree van het gebouw.

De invloed van Gautier was groter dan bijvoorbeeld die van Steenhuis Bukman Architecten. Dit bureau werd veel later bij de projectontwikkeling betrokken. Maar ook deze architecten bedachten nieuwe overgangen tussen de openbare ruimte en de woning. Zij concentreerden zich op het semi-openbare binnengebied, met bovengrondse parkeervoorzieningen, en de ontsluiting van de galerijwoningen. Bijvoorbeeld door het situeren van eetkamers aan de galerij met een glaspui tot op de vloer, zodat er een verbinding ontstaat tussen binnen en buiten. De anonimiteit wordt zo doorbroken, was het idee, en de veiligheid neemt toe. In de koopappartementen is dit gerealiseerd, maar voor huurappartementen bleek het een te dure oplossing.

Ook Onix architecten zijn later bij het plan betrokken, maar op de locatie van hun project was meer ruimte voor eigen inbreng. Het gebied behoorde tot de zone "stedelijke campus". Zij stelden voor om het stedenbouwkundig plan te wijzigen door een andere omlijsting van het centrale plein en door het afsluiten van een straat voor autoverkeer. De huidige bewoners zijn hierover erg enthousiast. Zij ervaren de straat als een eigen 'hof'.

Net zo min als de corporaties weten de architecten voor welke bewoners zij bouwen. En ook de architecten kampen met dilemma's. Moeten zij pragmatisch het programma volgen dat de opdrachtgever levert, of is er een kans om de eigen visie op wonen en woonomgeving te realiseren?

Aanvankelijk was er veel weerstand bij de corporatie over het toepassen van galerij-appartementen. De oplossing was om maximaal vier appartementen per galerij te ontsluiten om anonimiteit te voorkomen. Het appartement heeft een beproefde plattegrond. Het zijn goede woningen voor ouderen of starters van nu. En het aanbod van goede en betaalbare huurwoningen is klein. Bij veertig woningen heb je 450 aanmeldingen (Architect van huurwoningen in Morgenstond-Midden).

In de plannen voor Morgenstond-Midden vormde het verdwijnen van de collectieve binnentuinen een bijzonder probleem. Daardoor zou namelijk de druk op de openbare ruimte toenemen. Hoe is dit in de praktijk opgelost? Het privé-domein wordt in de gehele wijk op dezelfde wijze afgebakend met een sta-

len hekwerk en betonband. Een zelfde soort uniformiteit ontstaat bij de hogere stedelijke wanden langs de doorgaande wegen: daar is de afbakening tussen privé en openbaar het “gesloten” bouwblok met een plint rondom. Parkeervoorzieningen zijn opgenomen in de voormalige gemeenschappelijke binnentuin, vaak als overdekte gebouwde parkeerplaatsen, maar ook voor een deel bovengronds en gedeeltelijk zichtbaar. De vraag die zich opdringt bij deze oplossing is of deze ruimte als privé plek telt, met tuinen, of als collectief, semi-openbaar gebied om te parkeren. Hoe zal het binnengebied er over tien jaar uitzien? De autobezittende bewoners zijn nu nog enthousiast: altijd een parkeerplaats en nog overdekt ook.

Samen werken aan vernieuwing

In Den Haag Zuidwest kwam door het Platform Zuidwest een intensieve samenwerking tot stand tussen de gemeente en de drie corporaties die er een omvangrijk bezit hebben. Deze samenwerking is in 2005 geëvalueerd. Eén van de conclusies was dat het schakelen tussen en het afstemmen van het werk op de verschillende plan-niveaus veel dynamiek en enthousiasme opleverde. Men was ook positief over het “aanhaken van de sociale vernieuwing” en over het “uitbuiten van het fysieke vliegwielt om ontwikkelingen bij sociale partners tot stand te brengen”. Toch ziet de regiegroep ook knelpunten, zoals het afstemmen van stedelijke sociale en economische programma’s op programma’s voor woningbouw.

Anderen zijn minder positief over de samenhang tussen de fysieke stedelijke vernieuwing en sociale ingrepen om een buurt als Morgenstond haar vitaliteit terug te geven. De fysieke herstructurering en het voor lange termijn vastleggen van de financiële consequenties daarvan loopt ver voor op de sociale herstructurering. Actieplannen om dat laatste te bereiken lijken vaker een losse verzameling van ad-hoc oplossingen dan een heldere strategie of een goed onderbouwde tactische handleiding.

Het kernprobleem is, dat niemand bezwaar zal hebben tegen de ambitie om Den Haag Zuidwest om te vormen tot een vitale en duurzame wijk. Maar het is niet erg helder wat die termen betekenen. Dus evenmin met welke instrumenten dat bereikt kan worden. Toch zijn er keuzes gemaakt: voor sloop en nieuwbouw, voor een huur-koop verdeling van dertig tegen zeventig procent, en voor woningtypologieën.

De samenhang tussen deze keuzes en het streven naar een vitale, duurzame wijk is niet als vanzelf duidelijk. Voor het laatste is immers veel meer nodig dan alleen een fysieke ingreep.

De recente nota *De nieuwe aanpak voor Krachtwijk Den Haag Zuidwest* van stadsdeel Escamp (september 2007) biedt mogelijk wel een integrale visie. Voor dit wijkactieplan is overlegd met vertegenwoordigers van bewonersorganisaties, vertegenwoordigers van scholen in het basis- en voortgezet onderwijs, woningcorporaties, zorginstellingen, kinderopvang, welzijnsorganisaties, culturele instellingen en de politie. “De winst van het bijeenbrengen van deze partijen is de bereidheid onderling al coalitiemogelijkheden te bespreken vooruitlopend op een verdiepingslag van dit plan”.

De doelstelling van De Nieuwe Aanpak sluit aan bij de ontwikkeling in Morgenstond-Midden:

Nieuwe bewoners aantrekken en zittende bewoners laten profiteren van investeringen in beeldbepalende voorzieningen die het imago van de wijk doen verbeteren en tegelijk de kansen van de mensen in de wijk doen stijgen. Met deze voorzieningen wordt een spin off effect bereikt: mensen en markt zullen steeds meer in zichzelf en in de wijk investeren waardoor het niveau van en de leefbaarheid in de wijk stijgt en de kansen van individuen toenemen.

Door investeringen in onderwijs en jeugd, in sport, in economie en werkgelegenheid en in leefbaarheid en veiligheid moet de wijk er weer boven op komen. De ambities zijn groot, maar voor de realisering ervan is veel geld nodig. Voor de huidige situatie, met veel sloop en nieuwbouw in het gebied en een groot aantal bewoners dat vertrekt, betekenen de mooie plannen nog niet veel. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de problemen voor het basisonderwijs in Morgenstond-Midden.

In Morgenstond-Midden staan drie basisscholen, waaronder De Drentse Hoek in het gebied dat het eerst gesloopt werd. Ook het grootste deel van het schoolgebouw zelf verdween. Leerlingen en personeel gebruiken een tijdelijke locatie, totdat hun nieuwe school gereed is. De eerste paal daarvoor is nog niet geslagen. De directeur van de school beschrijft de gevolgen van de stedelijke vernieuwing:

“Het heeft allemaal heel lang geduurd, nu al zes jaar. En dat brengt veel onzekerheid bij de mensen die weten dat zij moeten verhuizen. Je ziet dat bij ouders al aan hun gezicht. Bij ons is het heel vaak afscheid nemen geweest. Er blijven minder vriendjes over, minder keuze voor de kinderen. Er waren altijd al veel verhuizingen, maar nu is het erger dan ooit. Het komt nauwelijks meer voor dat kinderen van het begin van de leerplicht tot hun twaalfde bij ons op school zijn. Al die verhuizingen brengen onrust, terwijl onze kinderen heel veel moeten leren, omdat hun ouders laag opgeleid zijn. En we weten nog niet wat de nieuwe schoolpopulatie zal zijn. Die

ouders komen uit een andere wijk, dus hun kinderen maken daar de school af. Pas de nieuwe generatie, die hier geboren wordt, die zal wel op onze school komen. Je moet voorkomen dat ouders afhaken omdat het gebouw niet voldoet. En in het bouwontwerp voor de nieuwe school heeft ook nooit meegespeeld dat het een Brede School zou kunnen worden, met educatie voor ouders van kinderen die naar de Voorschool gaan. Het gaat om kleine details, ook in de inrichting, zoals afsluitbare laatjes zodat er niet in de spullen van kinderen gerommeld wordt bij naschoolse activiteiten”.

Dat in de *Nieuwe Aanpak* één Brede Buurtschool Plus bepleit wordt voor Den Haag Zuidwest, is voor deze schooldirecteur geen troost. Die had liever gezien dat nog voor de nieuwbouw van woningen een aantrekkelijk nieuw schoolgebouw in Morgenstond-Midden verrezen was. Nu blijft het gissen naar de leerlingen van de toekomst. En hoewel de nieuwbouw gepland was in 2007 lezen wij in november van dat jaar op de website van de school:

Misschien vraagt u zich ook af wanneer er wordt gestart met de nieuwbouw van onze school. Het lijkt de laatste tijd stil rond de nieuwbouw maar dat is schijn; op de achtergrond gebeurt er van alles. De architect is verder gegaan met de laatste technische aanvullingen op het plan. Bij het Openbaar Onderwijs is een nieuw hoofd van het facilitair bureau aangesteld die zich gaat bezighouden met onze nieuwbouw. Ook is er een projectmanager van Boag (BouwAdviesGroep) ingehuurd om ons nieuwbouwproject verder te begeleiden. Binnenkort komt hij met een nieuwe planning. Zodra daar een akkoord over is bereikt laten wij u dit weten.

De nieuwe bewoners

De nieuwe én de huidige bewoners van Morgenstond-Midden zijn niet gekend in de plannen voor het gebied. De nieuwe woningen en woonomgeving zijn afgestemd op wat men denkt dat de ‘markt’ wil. Inmiddels heeft een aantal nieuwkomers hun huis betrokken. Hoewel het gaat om een niet-representatief aantal van 186 woningen geeft hun herkomst een eerste beeld van het nieuwe Morgenstond-Midden: minder dan een kwart is afkomstig uit Den Haag Zuidwest, de helft komt uit Den Haag en de overigen van buiten de stad. De nieuwkomers blijken tevreden. Er zijn aanwijzingen dat zij, omdat het voor de helft om koopwoningen gaat, wat hoger scoren op de inkomensladder dan de oude bewoners van de buurt.

Tabel 2 Nieuwbouwwoningen in Morgenstond 2004 t/m 2007

	2004	2005	2006	2007
% koopwoning	35,4	49,1	51,6	48,3
% huurwoning	64,6	50,9	48,4	51,7
Aantal nieuwbouwwoningen	65	287	192	544

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Nieuwe bewoners die wij spraken bleken niet alleen blij te zijn met hun nieuwe woonplek, maar wilden zich ook inzetten voor de leefbaarheid van de buurt.

Het is volgens hun zaakwaarnemers moeilijk voor de bewoners om van te voren, als de wijk op de schop gaat, te bedenken welke voorzieningen nodig zijn.

Tenslotte

Den Haag Zuidwest is een succeswijk in de jaren 50/60, ontwikkelt zich naar een probleemwijk in de jaren 80/90, om vervolgens via een krachtwijk naar een vitale wijk in het nieuwe millennium uit te groeien. Hoe zal Morgenstond-Midden er over dertig jaar uitzien? Wat zijn de mogelijkheden om te reageren op veranderingen in de toekomst? Deze vragen speelden geen rol in de visies en plannen. Hoewel de stedelijke vernieuwing voor Haagse begrippen een redelijk lange periode beslaat, kijkt men niet heel ver vooruit. Dat geldt ook voor het sociaal gerichte Actieplan Krachtwijken. Er zijn geen aanzetten om de nieuwbouw in de toekomst op andere manieren te gebruiken, bijvoorbeeld door het combineren van wonen en werken of door een andere flexibele invulling van de woning. Ook de woonomgeving wordt eenduidig ingericht, met parkeerplaatsen, speelplaatsen, afgelegen voetbalkooien zodat niemand last heeft van de opgroeiende jeugd en scholen die alleen maar school kunnen zijn.

In de toekomst kijken was ook niet de opgave. Bij de vernieuwing van Morgenstond-Midden ging het om een maatschappelijk programma dat fysiek-ruimtelijk vertaald werd. Een wijk die aan het afglijden was met een kansarme bevolking, moest omhoog getild worden. De gedachte achter dit soort ingrepen is bekend: biedt sociale stijgers een wooncarrière in de buurt, houdt daardoor middengroepen vast en trek door de bouw van koopwoningen nieuwe kapitaalkrachtigen aan. Dat geeft diversiteit en draagvlak voor voorzieningen en dan zal alles goed komen. De gedachtegang klinkt logisch, vooral omdat in de probleemdefinitie het verouderde woningbestand als belangrijke oorzaak van de problemen wordt gezien. Op het eerste gezicht ziet de consequente uitwerking van de plannen er dan ook prima uit. Aantrekkelijke koop- en huurwoningen en het handhaven en verbeteren van het oude groen hebben een positieve invloed op de beleving van de wijk als stedelijk tuindorp. Ook de straten zijn verbeterd door brede stoepen, voortuinen en een duidelijke afbakening van openbaar en privé-terrein. Concluderend kan gesteld worden dat de ingezette stedenbouwkundige en architectonische instrumenten in resultaat hebben voldaan aan de vijf uitgangspunten van het stedenbouwkundig plan.

Toch zijn er kanttekeningen te maken. De corporatie heeft in de opdrachten voor de architecten geen punten opgenomen over een mogelijk flexibel gebruik van gebouwen. Dat geldt ook voor de opdracht aan de stedenbouwkundige ontwerper voor de openbare ruimte. In stedenbouwkundige plannen en visies zijn geen aanzetten te vinden voor een meerduidige invulling van de leefomgeving. Hoe kan men reageren op niet geplande gebeurtenissen? Wat zijn de mogelijkheden voor veranderingen in de toekomst?

De organisatie van de vernieuwing wordt door alle partijen gewaardeerd. De gebiedsgerichte aanpak met afgebakende taken van gemeente en corporaties is een verbetering. Daardoor is er volgens onze informanten een goede samenwerking op alle niveaus, van stadsdeel tot bouwproject.

Echter de vraag hoe het fysieke resultaat de sociale samenhang en de betrokkenheid bij de woonomgeving zal verbeteren is nog niet beantwoord. En is het wel mogelijk om sociale cohesie tot stand te brengen met ruimtelijke instrumenten? Hoe breng je in de openbare ruimte vanzelfsprekende ontmoetingen tot stand tussen oude en nieuwe bewoners, tussen eigenaars van nieuwe koopwoningen en mensen uit een verouderde sociale huurflat?

Misschien zijn dit wel onmogelijke vragen voor architecten en stedenbouwkundigen. In ieder geval worden dergelijke vragen in het programma van de gemeente en corporatie niet gesteld aan de stedenbouwkundige ontwerper en architect. Mogelijk zouden de architecten en stedenbouwkundige ontwerpers eerder in het planproces betrokken kunnen worden, opdat zij een bijdrage kunnen leveren in de analyse en het definiëren van deze vraag.

Het feit dat gemeente en corporaties zich met dit soort vragen (te) weinig bezig hebben gehouden is mede veroorzaakt doordat de 'bouwers', dat wil zeggen de Dienst Stedelijke Ontwikkeling, het voortouw namen. De sociale sector liep daar ver bij achter, om pas bij het nieuwe thema 'Krachtwijken' in het geweer te komen met een eigen visie op Den Haag Zuidwest. Maar ook in die nota gaat het weer vaak over de bouw van voorzieningen.

Bij de herstructurering van Morgenstond-Midden zijn de fysieke instrumenten mede ingezet als motor om sociale en economische verbeteringen tot stand te brengen. Dit is (nog) niet gelukt. Zeker de bewoners met een midden- en hoger inkomen hebben een plaatsje gevonden in Morgenstond-Midden, zodat er sprake is van een economische stijging (hogere inkomens / hogere koopprijzen dan voor de herstructurering). Echter om sociale en economische verbeteringen tot stand te brengen bij de huidige

bevolking van Den Haag Zuidwest zal een andere werkwijze noodzakelijk zijn. Mogelijk dienen niet de fysieke plannenmakers het voortouw te nemen bij de herstructurering, maar organisaties en instituten die verantwoordelijk zijn voor sociale en economische aspecten van de maatschappij.

Het verschil in tempo tussen de sociale en de fysieke sector hangt deels samen met de opdracht van de gemeentelijke dienst Onderwijs, Cultuur en Welzijn. Die is namelijk niet gericht op sociale stijging van kansarme Hagenaars, maar vooral op de flexibele opvang van probleemgevallen. Daarom worden budgetten niet op lange termijn vastgelegd, zoals bij een gemeentelijke dienst als DSO, en dat betekent dat het veel moeilijker is om een meerjarige planning te maken. Bovendien ontbreken instrumenten om de sociale stand van zaken tijdens het vernieuwingsproces te meten. Zal de nieuwbouw-injectie de wijk er echt bovenop helpen of stopt het proces omdat de nieuwkomers toch geen blijvers zijn?

Ondanks de bovengestelde kritische kanttekeningen en vragen is er een gerede kans dat de herstructurering van Morgenstond-Midden een succes is. De ondervraagde bewoners (te klein in aantal om representatief te kunnen zijn) zijn enthousiast. Zowel huurder als koper zijn tevreden met hun nieuwe woning. De parkeeroplossing en het grote dakterras zijn naar wens. De vraag nu is of Morgenstond-Midden een enclave in Den Haag Zuidwest zal worden en of de rest van Den Haag Zuidwest mee gaat in de opwaartse spiraal.

5. OPGROEIEN IN DE STATIONSBUURT

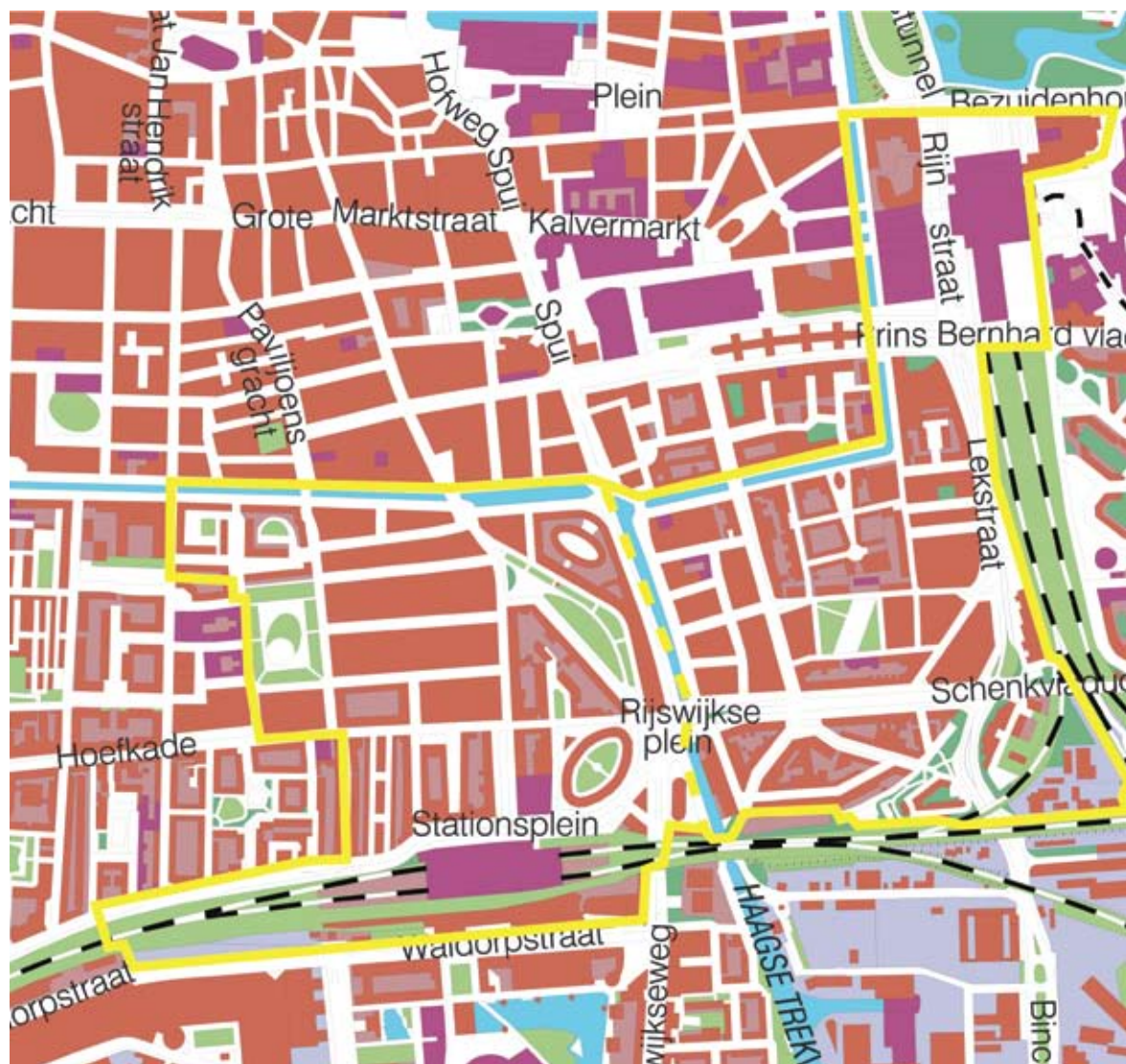
Cateleine de Jong & Huub Sibbing

Opvoedingsonzekerheid; welke ouders hebben daar geen last van? In de gebruikelijke definities van de term klinkt dat alledaagse gevoel door: het gaat om een situatie waarin ouders zich competent voelen om hun kinderen op te voeden, maar wel bevestiging zoeken en behoefte hebben aan informatie en uitwisseling van ervaringen. Over dat soort onzekerheid gaat dit hoofdstuk.

Een van de vragen die ouders kunnen stellen is of de omgeving waar zij wonen geschikt is om kinderen op te laten groeien. De drukte, gevaren en vervuiling van de stad zijn voor sommige gezinnen redenen om Den Haag de rug toe te keren en om te verhuizen naar een woonplaats in het groen. Omgekeerd kan het stadsleven voor ouders met opgroeiende kinderen een reden zijn om juist niet naar Den Haag te verhuizen.

Het beleid van de gemeente is erop gericht om gezinnen, vooral die met middeninkomens, aan te trekken en vast te houden. Daarom stellen wij in dit hoofdstuk de vraag welke factoren bijdragen aan een prettig leef- en opvoedingsklimaat in de buurt, voor jonge en oudere kinderen. In het verlengde daarvan ligt een beschrijving van de voorzieningen en instellingen die ouders en kinderen kunnen gebruiken en de visie van vertegenwoordigers daarvan op hun achterban en het beleid van de gemeente.

Wij onderzochten dit thema in de Stationsbuurt omdat die buurt een demografisch profiel heeft dat lijkt op dat van de gemeente Den Haag als geheel, met ongeveer twintig procent kinderen en jongeren. Maar tegelijkertijd is het een buurt die niet bekend staat als kindvriendelijk. Hoe gaan de ouders van de Stationsbuurt om met opvoedingsonzekerheid?

Tabel | Leeftijdopbouw van de bevolking van de Stationsbuurt in 2007

	Stationsbuurt	Gemeente Den Haag
% 0 t/m 19 jaar	20,0	23,1
% 20 t/m 64 jaar	70,4	63,4
% 65 jaar en ouder	9,5	13,5

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Om antwoorden te vinden op onze vragen organiseerden wij een expertmeeting met sleutelpersonen uit de buurt. Ook spraken wij met scholieren, buurtbewoners en vertegenwoordigers van jeugdorganisaties. Deze bevindingen zijn aangevuld met eigen observaties in de wijk en met literatuur over het jeugdbeleid in Den Haag en in Nederland als geheel.

De Stationsbuurt

Dé Stationsbuurt bestaat niet. Iedereen is het er wel over eens dat het gaat om de omgeving van Station Hollands Spoor, maar soms wordt de Rivierenbuurt er wel toe gerekend en soms niet. Wij gebruiken de ‘kleine’ omschrijving. De kaart laat zien dat het station, de Stationsweg, de Hoefkade, het Huygenspark en het Oranjepark dan een centrale plaats innemen. Er wonen op die dertig hectare ruim vijfduizend mensen, die een goede afspiegeling vormen van de Haagse multi-culturele samenleving. Voor de tabellen kozen wij in de digitale Haagse Buurtmonitor de buurt “Huygenspark”, die samenvalt met onze omschrijving van de Stationsbuurt.

Tabel 2 De herkomst van de bewoners van de Stationsbuurt in 2007

% Autochtonen	36,2
% Turks	7,5
% Marokkaans	8,4
% Surinaams	11,9
% Antilliaans	8,6
% Overig niet-westerse allochtonen	17,1
% Westerse allochtonen	10,4

Bron: *Den Haag in cijfers 2007*

Vroeger bestond de Stationsbuurt uit weiland, dat buiten de singelgrachten lag. Er stond alleen een Le-prooishuis, de naamgever van het Zieken. Het station verrees in 1843 als het eindpunt van de spoorlijn Amsterdam - Den Haag, maar een verdere bebouwing van het gebied volgde pas in de tweede helft van de negentiende eeuw met deftige huizen aan de Stationsweg, de Huijgensstraat en het nieuwe Oranjeplein. In de zijstraten bouwde Vereniging tot Verbetering der Woningen van de Arbeidende Klasse tientallen arbeiderswoningen. Later, aan het eind van de eeuw volgde woningbouw in het zuidelijk deel van de buurt. Toen ging het vooral om huizen voor de 'kleine burgers' met boven- en benedenwoningen.

Door de geschiedenis van de buurt heeft die drie 'gezichten' gekregen, die ondanks renovatie en sloop nog steeds herkenbaar zijn. Het oudste gedeelte, tussen de Stationsweg en Zieken, bestaat uit koopwoningen of particuliere huurwoningen. Er wonen mensen met een middelbare tot hogere opleiding en een navenant inkomen. In het gedeelte tussen de Stationsweg, Spinozastraat en Limburg Stirumstraat woont een meer gemengde bevolking van oudere Stationsbuurters en sociaal gestegen migranten. De bouw is al even gevarieerd met herenhuizen, hofjes en sociale huurwoningen die veelal eigendom van Vestia zijn. Het derde deel ten slotte, dat aan de Schilderswijk grenst, vertoont grote gelijkenis met die buurt,

zowel wat betreft bevolkingssamenstelling als woningbouw, met grote aandelen migranten en veel sociale huurwoningen.

Door de aanwezigheid van De Haagse Hogeschool is de Stationsbuurt ook een echte studentenbuurt geworden, met tot studentenhuizen verbouwde herenhuizen en de grote flat De Struyck aan de overkant van het Rijswijkse plein. Hoewel zij de levendigheid en de dynamiek van de buurt ongetwijfeld vergroten zijn deze bewoners geen blijvers maar doorgangers. Daarom blijven zij in dit hoofdstuk buiten beschouwing. Hun aanwezigheid verklaart waarschijnlijk wel het grote aandeel eenpersoonshuishoudens in de buurt: meer dan zestig procent!

Tabel 3 Huishoudens in de Stationsbuurt in 2007

	Stationsbuurt	Den Haag
% Eenpersoonshuishouden	60,7	47,1
% Samenwonend zonder kinderen	20,5	23,9
% Samenwonend met kinderen	9,7	20,6
% Eenoudergezin	9,1	8,5
Totaal	100	100

Bron: Den Haag in cijfers 2007

No-go-area of gemoedelijke Haagse buurt?

Afhankelijk van hun perspectief typeren onze gesprekspartners de Stationsbuurt als een achterstands-buurt, soms zelfs als een no-go-area, of juist als een besloten gemoedelijke Haagse buurt met hechte sociale netwerken. Anderen denken bij de naam Stationsbuurt aan een ‘middle-class’ buurt of aan het ‘Haagse Quartier Latin’ met de ‘Avenue Culinaire’ aan het Groene Wegje. In het algemeen blijken de bewoners zelf trots te zijn op hun buurt, die in hun ogen al een “prachtwijk” is.

De uiteenlopende visies op de buurt kunnen deels verklaard worden door de nabijheid van het NS-station Hollands Spoor. Het station zorgt voor een levendige drukte van reizigers van en naar Den Haag en draagt bij aan de gezelligheid, bereikbaarheid en het contact met de rest van de stad. Maar tegelijkertijd is de omgeving van het station, met name 's avonds, een anoniem gebied. Het is van niemand dus van iedereen. Daarmee zorgt de nabijheid van het station ook voor overlast en een gevoel van onveiligheid door de aantrekkingskracht ervan op zaken die gedijen in de anonimiteit van de openbare ruimte: prostitutie, junks en criminaliteit. Een van onze informanten typeerde de omgeving van het station als een “verschil van dag en nacht”: overdag gezellig, druk, levendig, 's nachts daarentegen een onveilig gebied met groepen die bij het station rondhangen, veel politie, soms vergezeld van het ronkende geluid van politiehelikopters, afgesloten toegangshekken en strenge controles.

Onze informanten verschillen van mening over wat wel en wat niet bij de buurt hoort. Het gebied ten noorden van de Stationsweg bijvoorbeeld: “dat hoort er niet echt bij, want dat is niet de groep waarop wij ons richten”. De bewonersorganisatie daarentegen beperkt zijn activiteiten juist tot het Oranjeplein en niet verder. Daar begint blijkbaar de Schilderswijk. Er is wel een werkgroep Huygenspark bij deze organisatie, maar geen werkgroep Oranjeplein.

Voor een deel is dat verklaarbaar door de verschillende ‘gezichten’ van de buurt, maar er wordt in andere buurten ook waargenomen dat de grenzen die bewoners trekken anders lopen dan die van gemeentelijke instanties. In de gemeentelijke stukken wordt een onderscheid gemaakt tussen de *buurt* Huygenspark en de *wijk* Stationsbuurt, die zowel Huygenspark als Rivierenbuurt omvat.

Deze ‘grensgeschillen’ betekenen dat de gemeentelijke beleidsplannen zich richten op de *wijk* Stationsbuurt (dus inclusief Rivierenbuurt). Zo spreekt de gemeente in het wijkplan en de leefbaarheids- en gezondheidsmonitor in krachtige termen over de Stationsbuurt als een gebied met een “hardnekkige problematiek”, met “een slechte uitgangssituatie of een blijvend slechte situatie”, “grote gezondheidsproblemen” waarvoor een “zwarte wijkaanpak” nodig is. Maar anderzijds ziet de gemeente het gebied ook als een “buurt met bijzondere kwaliteiten”, met een “historische uitstraling”, kortom een “pioniersgebied: een aantrekkelijk gebied voor centraal stedelijk georiënteerde kleine huishoudens”. De Stationsbuurt moet aantrekkelijk worden voor de middengroepen - alleenstaanden en samenwonenden - die in de nabijheid van het station en het toekomstige “Haagse Quartier Latin” willen wonen. Het meest treffend wordt dit geïllustreerd met de plannen voor het bouwterrein van de gesloopte raamprostitutiehuizen van de voormalige Poeldijksestraat, grenzend aan de Parallelweg. Daar worden koopwoningen

gebouwd met een prijs die maar voor weinig van de voormalige bewoners van dit gedeelte van de buurt te betalen is. Het beleid is er nadrukkelijk op gericht om door woningbouw de samenstelling van de bevolking te veranderen.

Met die bevolkingssamenstelling is iets merkwaardigs aan de hand. Van de ruim duizend kinderen en jongeren tot negentien jaar zijn er ruim achthonderd van allochtone komaf, maar van de bijna vijfhonderd 65-plussers zijn er ruim driehonderd autochtoon. Dit wijst niet op alleen op een ‘verkleuring’ van de buurt, maar ook op een verschijnsel dat wij vaker zien in de oude wijken van de grote steden: autochtone Nederlanders verlaten dit soort buurten als zij een gezin stichten, omdat zij hun kinderen liever laten opgroeien in een minder verstedelijkt gebied. Zij gaan op den duur ‘vergrijzen in het groen’ van de nieuwe suburbane gebieden. En alleen allochtone gezinnen die sociaal-economisch succes hebben kunnen dit voorbeeld volgen. Het merendeel blijft aangewezen op de goedkope sociale huurwoningen in de stad.

Ik wil hier altijd blijven wonen

De jongeren die wij op straat spraken, zijn tevreden over hun buurt. Weliswaar kennen ze de negatieve beeldvorming, maar dat is voor hen geen reden om te willen verhuizen: “De Schilderswijk, dat is pas een achterstandsbuurt...” Ook jonge ouders kiezen bewust voor de buurt, bijvoorbeeld omdat zij er zelf opgegroeid zijn:

Ik woon hier al jaren en ben heel erg tevreden! Het is bereikbaar en je woont met mensen met verschillende nationaliteiten. Lekker multicultureel! Er mogen hier wel wat meer koophuizen komen, autochtonen mogen hier ook eens een keer komen wonen; mensen met een hoger salaris mogen hier ook komen wonen. Maar het is mij nooit opgevallen dat de wijk er zo slecht aan toe is, als ze zeggen. En mijn zoontje zal ook hier opgroeien. Ik weet alleen nog niet of ik hem wel op een school plaats hier in de buurt.
(Alexandra, bewoonster Slijpmolen)

Toch beluisterden wij in de straatinterviews ook aarzelingen en de hoop op een toekomst buiten de Stationsbuurt.

Ik ben hier geboren en opgegroeid dus ik weet niet beter, maar het is wel chaos en lawaai en veel hangjongeren. Het is altijd een probleemwijk geweest en het zal altijd zo blijven. Nu ik een zoontje heb, ben ik binnen een jaar verhuisd. Ik wil richting Loosduinen gaan (Halima, bewoonster Oranjeplein).

Uit de literatuur over jeugdzorg komt naar voren dat, in het algemeen, zes factoren van invloed zijn op het welzijn en de gezondheid van kinderen: de huisvesting, het inkomen van de ouders, de opleiding van de ouders, met name die van de moeder, de sociale cohesie in de buurt en het welbevinden van de ouders in de buurt, de veiligheid in de directe woonomgeving en ten slotte de aanwezigheid en toegankelijkheid van voorzieningen.

Alle zes factoren hebben wij in de Stationsbuurt verkend.

Huisvesting en woonomgeving

Geen van de delen van de Stationsbuurt toont als een verpauperde buurt. Ook de gemeente Den Haag spreekt over een “aaneengesloten bebouwing van redelijke tot goede kwaliteit” (Wijkplan, 2002). Er zijn geen dichtgetimmerde onbewoonbaar verklaarde woningen of slooppanden (behalve in de niet voor bewoning bestemde Wolterbeekstraat, de voormalige Poeldijksestraat). Wel bestaat een grote variëteit in de grootte van de huizen. Ten zuiden van het Oranjeplein en ten oosten van de Hoefkade bestaan veel kleine woningen, zeker voor gezinnen met kinderen. De huizen zijn dicht op elkaar gebouwd, speel- en groenvoorzieningen ontbreken en de kinderen zijn aangewezen op het Oranjeplein als zij buiten willen spelen.

Dit stedelijk milieu staat in schril contrast met de omvang van de grote woningen rond het Huygenspark, de “Witte Muur” aan het Oranjeplein en de bijna dorpse leefomgeving van de hofjes rond de van der Duinstraat en de van Hogendorpstraat.

Inkomen van de ouders

Volgens de Leefbaarheidsmonitor 2006 en de Armoedemonitor 2005 wijkt het inkomen van de bewoners van de Stationsbuurt niet wezenlijk af van het Haagse gemiddelde, maar wel met uitschieters naar boven en naar beneden.

Tabel 4 De verdeling van de inkomens in de Stationsbuurt in 2004

% part. huishoudens met een laag inkomen	66,5
% part. huishoudens met een hoog inkomen	7,4
% part. huishoudens met een midden inkomen	26,0
Totaal	100,0

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Een deel van de bevolking studeert of heeft gestudeerd en heeft goedbetaald werk. Een ander gedeelte is laag opgeleid en is de Nederlandse taal niet goed machtig. Hun inkomen is laag.

Tabel 5 De opleiding van de bewoners van de Stationsbuurt

	Stationsbuurt	Den Haag
% inwoners met een lage opleiding	31	34
% inwoners met een middelbare opleiding	24	32
% inwoners met een hoge opleiding	45	34
% inwoners met > 12 uren betaald werk	73	68

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Deze tweedeling in scholing en inkomen overlapt met een etnische tweedeling, maar ook met een belangrijk verschil in de samenstelling van de huishoudens. Slechts tien procent van de autochtone huishoudens telt bijvoorbeeld kinderen.

Tabel 6 Samenstelling van de autochtone huishoudens in de Stationsbuurt

% eenpersoonshuishouden	67,5
% samenwonend zonder kinderen	23,0
% samenwonend met kinderen	5,9
% eenoudergezin hoofd	3,6
Totaal	100,0

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Die aandelen liggen anders bij de belangrijkste migrantengroepen. Daar bestaan de huishoudens vaker uit gezinnen met kinderen.

Tabel 7 Samenstelling van de huishoudens van Turkse, Marokkaanse en Surinaamse herkomst in de Stationsbuurt

etniciteit hoofd huishouden			
	Turks	Marokkaans	Surinaams
% eenpersoonshuishouden	36,1	40,6	53,2
% samenwonend zonder kinderen	12,5	24,4	16,0
% samenwonend met kinderen	4,7	28,9	10,6
% eenoudergezin	16,7	6,1	20,2

Bron: Den Haag in cijfers 2007

Sociale cohesie

Hoewel sommige informanten spreken over een besloten en gemoedelijke Haagse buurt, waar men gezellig met elkaar optrekt, kenmerkt de Stationsbuurt zich door naar binnen gerichte, hechte etnische groepen die naast elkaar leven. Binnen de grote heterogeniteit schept dat homogeniteit. Zij creëren hun eigen leefwerelden en schermen die van elkaar af.

DE BOCHT VAN GUINEA

Het ellipsvormige complex 'De Bocht van Guinea' aan het Zieken is door de Belgische architect Charles van der Hoven ontworpen. Plein en wooncomplex vormen een totaalkunstwerk. De open ruimte van het plein oogt als een binnenkamer, een soort van antichambre voor het gerenoveerde Huygensplein. Door deze architectuur richten de bewoners zich meer op de binnenwereld van hun complex, dan op de buurt als geheel. Er zijn in de Stationsbuurt meer voorbeelden te vinden van nieuwe invullingen van de traditionele Haagse hofjesstructuur, waar woningen zijn gegroepeerd rond een semi-openbare binnenruimte. Steeds vaker eigenen gelijkgestemde bewoners zich dit soort plaatsen toe om een besloten kindvriendelijke wereld binnen de heterogene wijk te scheppen.

Voor de kinderen in de Stationsbuurt betekent dit, dat sociale cohesie niet ontbreekt en dat hun ouders deel uitmaken van sterke sociale netwerken, maar dat dit tegelijkertijd hun integratie in de buurt als geheel en in de bredere samenleving in de weg kan staan. Dit gevaar is, in het algemeen, vaker gesignaleerd:

In het beeld dat van concentratiewijken wordt geschetst gaat de nadruk op het ontbreken van sociale cohesie in bepaalde wijken samen met de vrees voor een te grote sociale cohesie binnen groepen (Reijndorp & van der Zwaard, 2007).

Veiligheid van de directe woonomgeving

Objectief gezien vallen de verkeersoverlast en verkeersveiligheid in een groot gedeelte van de Stationsbuurt mee. Zeker overdag is de buurt ronduit rustig te noemen, met uitzondering van de Stationsweg, de Hoefkade en de Koningsstraat. Toch ervaren ouders de buurt niet als kindvriendelijk. Er spelen dan ook betrekkelijk weinig kinderen op straat, met het Oranjeplein en afgesloten binnenterreinen als uitzonderingen. Veel ouders houden hun jonge kinderen liever binnen of zoeken speel- en sportvoorzieningen

buiten de wijk. Hun perceptie van het risico op overlast door mensen die bij het station rondhangen, speelt daarbij een rol. Bewoners vertellen dat er de laatste jaren een grote verbetering heeft plaatsgevonden (bijvoorbeeld door het “uitroken van de drugsholen rond het Oranjeplein”, de gerealiseerde drugsopvang aan “het Zieken” en het project “preventief fouilleren” rond het Stationsplein). Die verbetering blijkt ook uit de cijfers: in 2004 voelde 43 % van de buurtbewoners zich onveilig, en nu, in 2007, is dat gedaald tot 33 %. Maar dat percentage is nog altijd (veel) hoger dan dat voor Den Haag als geheel.

Beschikbaarheid van voorzieningen

Basisonderwijs ontbreekt in de Stationsbuurt. Voor de kleintjes zijn er drie kinderdagverblijven en peuterspeelzalen in de buurt, maar als kinderen in de omgeving naar het basisonderwijs gaan bezoeken ze de Jan Ligthartschool of de Prinses Irene school, in de aangrenzende Schilderswijk. Hoewel de scholen bedoeld zijn voor beide buurten, is hun bereik beperkt, met name onder kinderen van de middenklasse ouders die ten noorden van de Stationsweg wonen. Daardoor zijn het merendeels ‘zwarte’ scholen. Voortgezet onderwijs is aan de rand van de buurt te vinden, bij de Johan de Witt-scholengroep, een Havo/VWO/VMBO-scholengemeenschap.

TALENTENCENTRUM

Het Talentencentrum van de Johan de Witt Scholengroep is een heel bijzondere organisatie. De Universiteit Leiden en de scholengroep werken samen in allerlei activiteiten, waarmee gekeken wordt naar wat de leerlingen in zich hebben: onderzoek, projecten, testen en speciale programma's. Het Talentencentrum streeft ernaar de talenten van leerlingen zo goed mogelijk te ontplooien door middel van onder andere een schakelcentrum en door te werken met doorlopende leerlijnen van basisonderwijs tot hoger en beroepsonderwijs. Binnen het schakelcentrum wordt gezocht naar een manier om leerlingen met potentie zo snel mogelijk te laten doorstromen naar het voor hen meest geschikte leertraject. In schooljaar 2005/2006 is de eerste groep leerlingen in aanvulling op het gewone lesprogramma gedurende tien uur per week begeleid door stagiaires van de Universiteit Leiden. Deze begeleiding richtte zich op taalverrijking en studievaardigheden, maar ook op oriëntatie op de samenleving via bezoek aan de bibliotheek, leren voorlezen en naar een museum gaan. De begeleiding was succesvol: de helft van de leerlingen is overgestapt van de eerste klas vmbo theoretische leerweg naar de tweede klas van de havo. Dit was aanleiding om voor meer leerlingen een dergelijke mogelijkheid te scheppen. In het schooljaar 2006-2007 is daarom de Brugklas Plus van start gegaan. In deze klas zitten leerlingen van wie verwacht wordt dat ze na een schooljaar intensieve ondersteuning de overstap naar de havo kunnen maken.

De leerlingen krijgen een versneld lesprogramma, worden ondersteund door stagiaires en lezen onder individuele begeleiding met als doel de taalvaardigheden te verbeteren.

Bron: website Johan de Witt Scholengroep

De zorg voor de gezondheid van de allerjongste kinderen is in handen van het consultatiebureau van Meavita aan de Koningsstraat. Het bureau richt zich op de Stationsbuurt en een gedeelte van de Schilderwijk. Hier worden meerdere malen per jaar de groei en ontwikkeling gevolgd van baby's en peuters tot vier jaar. Volgens eigen zeggen zien de consultatiebureau-arts en wijkverpleegkundige bijna alle kinderen in die leeftijdsgroep op het bureau verschijnen. De verpleegkundige van het consultatiebureau bezoekt de moeder thuis, kort na de bevalling. Daarna worden moeder en kind met enige regelmaat opgeroepen voor een vrijwillige consultatie, waarbij de kinderen kosteloos een inenting krijgen tegen de bekende infectieziekten. Als het kind de leeftijd voor de basisschool bereikt wordt de zorg overgedragen aan de afdeling Jeugdgezondheidszorg van de GGD. Artsen en verpleegkundigen van die afdeling bezoeken alle scholen, maar zij zien de kinderen slechts tweemaal tijdens de hele basisschoolperiode. Men gaat er van uit dat ouders de huisarts inschakelen bij acute ziekte.

Bureau Jeugdzorg Haaglanden is er tenslotte voor kinderen en hun ouders die problemen hebben bij het opgroeien en opvoeden. Dit bureau heeft geen vestigingen in de buurt, maar er is wel een Jongeren Informatie Punt op loopafstand.

Dit soort voorzieningen op het gebied van onderwijs en zorg zijn wettelijk verplicht en daardoor vrijwel standaard aanwezig in iedere wijk in Nederland. In de Stationsbuurt ontbreken andere voorzieningen voor kinderen, met uitzondering van het buurtcentrum Parada dat een breed scala aan activiteiten en naschoolse opvang organiseert. Het bereik daarvan is beperkt, omdat de vraag het aanbod overtreft: Parada heeft wachtlijsten.

In de openbare ruimte is voor de jeugd de onlangs gerenoveerde groen- en speelvoorziening op het Oranjeplein te vinden, met toezichthouders die door de gemeente zijn aangesteld.

Vooraf voor jongeren van twaalf tot achttien jaar is er een gebrek aan georganiseerde voorzieningen in de directe nabijheid. Dat vinden niet alleen volwassenen, maar ook de jongeren zelf.

Ik vind het een gezellige buurt. Je kan alleen nergens uitgaan. (jongen 14 jaar)

Ik heb veel vriendinnen dus daarom vind ik het leuk om hier te wonen, maar ik mis iets voor ons om naar toe te gaan. (meisje 16 jaar)

Ik voetbal nu in Rijswijk; er moet hier een sportvereniging komen. (jongen 14 jaar)

Ik ga nooit naar het buurthuis en ik zit wel op voetbal maar niet in deze buurt. Ik hoop dat er een sportclub komt. (jongen 13 jaar)

Er zijn te veel pleinen maar we missen een meisjesclub die niet zo duur is. Nu gaan we veel naar de stad toe. (meisje 14 jaar)

Voor jongeren die zich vervelen is de verleiding groot om hun actieradius te verleggen naar het centrum, of om als ‘hangjongere’ anderen overlast te bezorgen.

Opvallend is dat in de beleidsplannen, zoals het Wijkplan Stationsbuurt/Oranjeplein van 2002, met geen woord gerept wordt over de behoeften van de opgroeiende jeugd. Over die jeugd spreekt het wijkplan vrijwel uitsluitend in termen van ‘overlast’, criminaliteit en ‘pleinaanpak’. Door het ontbreken van voorzieningen voor jongeren gebeurt precies datgene waar hun ouders bevreesd voor zijn; ze zoeken hun vertier buiten de buurt, buiten het gezichtsveld van hun ouders, weg van toezicht en sociale controle in de anonimiteit van de grote stad.

Opvoedingsonzekerheid

Tijdens ons onderzoek naar de factoren die het welzijn van de jeugd in de Stationsbuurt bepalen, werd duidelijk dat er nóg een aspect een rol speelt. Volgens onze sleutelinformanten zijn opvoedingsonzekerheid en opvoedingsspanning kenmerkend voor veel ouders, vooral die met een niet-Nederlandse achtergrond. Zij ervaren dat hun traditionele opvoedingspatronen ontoereikend zijn en ze willen als geïntegreerde Nederlanders niet te streng zijn. Maar wanneer ze de kinderen meer ruimte geven hebben ze, begrijpelijk en soms terecht, het gevoel dat die het risico lopen te ontsporen. Bovendien ervaren deze ouders dat hun kinderen meer vernederlandst zijn dan zichzelf. Hun eigen wereld en de wereld van hun kinderen dreigen uit elkaar te groeien. Kinderen willen ontsnappen aan de vaak kleine, woning, maar de buitenwereld wordt door ouders gezien als een onveilige plek waar toezicht en sociale controle ontbreken.

Ook ouders in het ‘betere’ deel van de Stationsbuurt hebben last van het dilemma tussen de veilige binnenwereld en de onveilig lijkende buitenwereld. Maar zij beschikken over oplossingen om deze tweespalt te hanteren. Omdat de huizen groter zijn, worden kinderen vaker binnen bezig gehouden. En ze schep- pen hun eigen veilige buitenwereld in de directe omgeving van de woning: in de afgeschermd binnenhoven bij het Huygenspark en de Hofwijckstraat. Het streven van deze ouders om scholen, verenigingen en clubs (ver) buiten de buurt te zoeken verwijst ook naar hun visie op de buurt als een minder geschikte plaats voor opgroeiende kinderen. Het verplaatsen van de mobiele ‘achterbank-generatie’ kost de ouders tijd, maar daar staat iets tegenover: de zekerheid dat hun kinderen niet in aanraking komen met de ongewenste elementen in de buurt. De prijs die daarvoor op buurtniveau betaald wordt, is een versterking van de naar binnen gerichte sociale netwerken waardoor groepen buurtbewoners gescheiden en naast elkaar samen leven.

Ten slotte zijn er ouders die de meest rigoureuze oplossing kiezen. Zij verhuizen zodra hun kinderen de schoolgaande leeftijd bereiken, naar een meer kindvriendelijke omgeving elders in de regio Den Haag. Het is vooral deze groep die het doelwit is van het gemeentelijk beleid om meer gezinnen in de stad vast te houden of aan te trekken.

In een achterstandswijk wonen achterstandsouders en lopen de kinderen het risico de verkeerde vrienden te treffen en daardoor het verkeerde pad op te gaan. Die veronderstelling en angst zijn redenen voor ouders om hun kinderen veel binnen te houden of alleen onder toezicht buiten te laten spelen. Dat werkt als een zichzelf verwerkelykende voorspelling, want daardoor worden hun kinderen niet straatbestendig en krijgen de buitenkinderen de macht op straat. Daardoor voelen hun kinderen zich nog meer opgesloten in huis of zoeken zij hun vertier steeds meer buiten de buurt. Er ontstaan gescheiden groepen en gescheiden werelden. Uiteindelijk kan dat een reden voor ouders zijn om te verhuizen naar een wijk met meer ‘ons-soort-mensen/kinderen’.

(Reijndorp & Van der Zwaard 2007: 2)

Operatie Jong en Haagse netwerken

Het nationale projectbureau Operatie Jong heeft op 1 januari 2007 de deuren gesloten. Het project was een tijdelijk interdepartementaal programma om het werk van de talloze instanties die zich met de zorg voor kinderen en jongeren bezig houden beter op elkaar af te stemmen. Operatie Jong was een initiatief van de rijksoverheid, maar had ook expliciet de bedoeling om lokale fragmentatie te doorbreken en om de gemeenten te betrekken bij het project. Na drie jaar zouden op lokaal niveau de belangrijkste knelpunten moeten zijn opgelost en zichtbare verbeteringen tot stand zijn gebracht in de “ontwikkelingsketen voor de jeugd”.

De gemeente Den Haag bracht een eigen accent aan, in de Haagse vertaling van de operatie: het beleid op het terrein van risicjongeren zou versterkt worden, door een betere gemeentelijke regie en meer samenwerking tussen de verschillende beleidsterreinen. Voor de kinderen en de jongeren in de Stationsbuurt die niet tot de risicogroep behoren, heeft dat weinig betekenis. Maar hoe staat het met de fragmentatie en verkokering van de zorg voor de ‘gewone’ jeugd in de buurt?

De instellingen voor de allerjongsten (0 - 4 jaar) blijken nauw samen te werken. Het consultatiebureau controleert de ontwikkeling van de baby's en kleuters, maar werkt ook aan preventie. Jeugdverpleegkundigen komen bij mensen thuis, signaleren en adviseren. En op initiatief van het JSO (het expertisecentrum voor jeugd, samenleving en opvoeding) is in de Schilderswijk een netwerk voor 0 - 6 jarigen ontstaan, waarbij ook de Stationsbuurt betrokken is.

HAAGSE NETWERKEN 0 TOT 6 JAAR

Momenteel is er in elk stadsdeel een netwerk 0-6 jaar actief, waarbij instellingen, die een aanbod leveren ten behoeve van 0-6 jarigen en hun ouders/verzorgers, met elkaar om de tafel zitten. De basis wordt gevormd door het consultatiebureau, de jeugdgezondheidszorg en de welzijnsorganisatie, de bibliotheek (afdeling GOA), peuterspeelzalen, opvoedsteunpunten en stadsdeelmedewerker. Soms draaien ook vertegenwoordigers van basisscholen mee.

Het doel van het netwerk is om activiteiten op elkaar af te stemmen en het bevorderen van de samenwerking tussen de organisaties. Beroepskrachten gaan met elkaar in overleg zodat zij beter op de hoogte zijn van elkaars aanbod.

Elk netwerk bestaat uit een managersgroep, een uitvoerdersgroep en thematische werkgroepen. In de managersgroep, die twee keer per jaar bij elkaar komt, worden besluiten genomen, bijvoorbeeld over nieuwe samenwerkingsverbanden en het gezamenlijk uitvoeren van activiteiten, werkplannen. De uitvoerdersgroep is alert op overlap, stelt nieuwe activiteiten voor, signaleert lacunes en bereidt het werkplan voor. De uitvoerdersgroep komt vier keer per jaar bij elkaar. De netwerken leveren ook producten, zoals de informatieboekjes voor ouders van jonge kinderen, nieuwsbrieven voor de beroepskrachten in de wijk en activiteiten zoals de Speel-o-theek bij Parada, waar kinderen speelgoed kunnen lenen.

Netwerken van instellingen voor oudere kinderen bestaan niet. Iedere instelling heeft zijn eigen financiering, zijn eigen doelstelling, zijn eigen definiëring van de situatie en daarmee zijn eigen agenda. De basisscholen zijn bezig zich te ontwikkelen tot brede scholen, maar bereiken maar een gedeelte van de Stationsbuurt: leerlingen uit het deel ten noorden van de Stationsweg gaan elders op school. Overleg tussen de scholen en andere instanties, zoals de jeugdgezondheidszorg, het buurthuis en de wijkagent is beperkt. Instellingen vinden elkaar veelal pas als er probleemsituaties ontstaan. Zo kent de GGD Den

Haag sinds ruim anderhalf jaar de functie van ‘gezinscoach’ maar als die ingeschakeld wordt, is de situatie vaak al ernstig uit de hand gelopen.

Als er problemen zijn ontstaan, dan gebeurt vaak wat ik pupillenvoetbal noem: Als een kluwen kleine voetballertjes rent iedereen achter de bal aan waardoor men elkaar vaak voor de voeten loopt en het overzicht, de regie ontbreekt.

(deelnemer expertmeeting)

Instellingsonzekerheid

De verkokering en fragmentatie van de instanties die zich met de jongeren in de Stationsbuurt bezig houden zorgt voor wat wij instellingsonzekerheid noemen. De medewerkers van die instanties vragen zich af wie wat doet, of er gaten vallen en of er geen dubbel werk geleverd wordt. Het is een onzekerheid die veroorzaakt wordt door de wezenlijke vraag: doen wij het wel goed?

Een voorbeeld van deze onzekerheid zijn de initiatieven op het gebied van de naschoolse opvang voor schoolkinderen. Het buurtcentrum Parada heeft diverse activiteiten op dit terrein ontwikkeld, de basisscholen willen initiatieven ontplooiën in het kader van het “brede-school-concept”, terwijl de meeste kinderen feitelijk de tijd na school doorbrengen op straat en op het Oranjeplein. Wij zien dat langs elkaar heen werken ook bij programma’s om taal- en achterstanden weg te werken bij jonge kinderen. Het consultatiebureau signaleert al op kleuterleeftijd taalachterstanden, de peuterspeelzalen beschouwen zich als onderdeel van de Haagse Voorschool, met speciale programma’s waardoor de kinderen op een spelende manier de Nederlandse taal leren, maar ook de Jan Ligthartschool profileert zich als Voorschool:

Dat betekent dat kinderen vanaf 2,5 jaar al bij ons naar school kunnen. Ze leren er goed Nederlands praten en zo wennen ze al lekker vroeg aan het schoolleven (website Jan Ligthart school).

Zoveel aandacht als er bestaat voor de scholing van (jonge) kinderen, zo weinig oog is er voor de situatie ‘achter de voordeur’. Ondanks alle mooie beleidsvoornemens op dit gebied is het onduidelijk welke instantie verantwoordelijk is. Alleen als er al problemen zijn onderkend, komt men in actie, maar dan is het vaak te laat. Ook wat betreft de veiligheid in de directe woonomgeving door verkeer, overlast en criminaliteit geven de instanties niet thuis. Het lijkt er op of iedereen naar elkaar wijst. Óf naar de wijkagent.

Jongeren boven de twaalf jaar vallen helemaal buiten het bereik van de voorzieningen. Het buurthuis en de basisscholen rekenen hen niet tot hun doelgroep, de afdeling Jeugdgezondheidszorg van de GGD staat relatief te ver van ze af en het contact is te incidenteel. Het Johan de Witt-college probeert amechtig andere partijen te betrekken bij de zorg voor deze groep en de wijkagent is de brandweerman die het vuur mag blussen als het te hoog oplaait.

Wat ontbreekt is een vorm van laagdrempelige preventie om potentiële problemen tijdig te signaleren. Dat is niet uniek voor de Stationsbuurt. Volgens *Jong geleerd!*, de afsluitende publicatie van Operatie Jong worstelt men landelijk met dit vraagstuk. Ook de gemeente Den Haag wil samenwerking tussen alle instanties en organisaties bevorderen, zoals blijkt uit het Actieprogramma voor de Jeugd 2007-2010:

De analyse ... leert dat er in Den Haag al heel veel is voor de jeugd, maar dat vooral in de samenhang nog veel winst valt te behalen. Dit actieprogramma richt zich vanuit een integrale visie op het optimaliseren van de kansen voor jongeren.

(Actieprogramma, 2006)

In de slotparagraaf van dit hoofdstuk lopen wij de belangrijkste actiepunten van dit programma langs, om aan te kunnen geven wat dit voor de Stationsbuurt zou moeten en kunnen betekenen.

Tenslotte

Het Actieprogramma voor de Jeugd van de gemeente Den Haag benoemt 5 domeinen: opvoeding en bescherming, school en werk, vrije tijd en leefomgeving, gezondheid en ten slotte opvang voor jongeren die buiten de boot dreigen te vallen. Welke maatregelen zijn dan relevant voor de Stationsbuurt?

Hoe maak je een stedelijk milieu opvoedingsvriendelijk?

Volgens het Actieprogramma moet in iedere wijk een Centrum voor Jeugd en Gezin komen, waar de verschillende instanties rond opvoeden en opgroeien in één organisatorisch verband samenwerken. “Ouders moeten met alle soorten vragen rond opvoeding terecht kunnen op deze herkenbare en laagdrempelige plek in hun directe leefomgeving”.

Wij denken dat er iets vooraf moet gaan aan dit soort acties. In dit hoofdstuk beschreven wij dat de Stationsbuurt een imago probleem heeft, met aanduidingen die variëren van “probleemwijk” of “aandachtsgebied” naar “prachtwijk”, en “wijk vol potentie”. Opvallend is dat de bewoners hun buurt overwegend positief benoemen terwijl de bestuurders ambivalent zijn. Natuurlijk zijn er, ook volgens de bewoners, verbeteringen wenselijk en noodzakelijk maar veel interventies van de afgelopen jaren hebben al een positief effect gehad, zoals de aanpak van drugsoverlast en prostitutie en de renovatie van het Oranjeplein.

Zolang buitenstaanders en beleidsmakers de buurt echter blijven etiketteren als een probleemwijk met achterstanden, leidt dit tot een “selffulfilling prophecy”: het negatieve imago blijft, de negatieve perceptie van het opvoedingsklimaat in de buurt ook, en de kansrijke gezinnen trekken weg of willen er niet komen wonen. Daar helpt geen Centrum voor Jeugd en Gezin aan.

Maar er ontstaan ook imagoproblemen als de beleidsmakers te veel doorslaan in een andere richting. In het actieplan ‘De Nieuwe Aanpak voor Krachtwijk Stationsbuurt’ is de “internationale allure” wel heel nadrukkelijk aanwezig. Aansluitend bij de Quartier Latin-concept lijken Stationsplein en Stationsstraat nu bijna gepromoveerd te gaan worden tot de Haagse Boulevard St. Michel of de Champs Elysee. Veel gezinnen met kinderen zullen niet op een buurt met zo’n uitstraling afkomen.

Brede Scholen in de buurt

De ontwikkeling van het Brede School-concept staat landelijk in de belangstelling, ook in Den Haag in het algemeen en in de Stationsbuurt in het bijzonder, mede in het kader van het Haagse Voorschool-programma. Het gaat bij de Brede School om uiteenlopende projecten: de verlengde schooldag, met voor-en naschoolse opvang, die wij vooral bij ‘witte’ scholen vinden; het bestrijden van onderwijsachterstand met remedial teaching en extra aandacht voor taal, met name bij ‘zwarte’ scholen, en de “Integrale Brede School”, waar het onderwijs wordt afgestemd op andere zorgterreinen, en de doelgroep verbreed is naar ouders en verzorgers. De openbare Jan Ligthart school, waar kinderen uit de Stationsbuurt naar school gaan, profileert zich al als “brede buurtschool” met oudercursussen, samenwerking met instellingen in de buurt én een verlengde schooldag. De protestants-christelijke Prinses Irene school biedt naschoolse opvang met een beperkte capaciteit. Voor beide scholen geldt dat het Brede School concept steun verdient, zoals ook in het actieplan voor de wijk vermeld is. Maar belangrijker nog is opnieuw het imago. Beide scholen staan bekend als ‘zwarte’ scholen. Daardoor zijn ze onaantrekkelijk voor de ouders ten noorden van het Oranjeplein en de Stationsstraat. Vaak vertrekken die als hun kinderen naar school moeten of ze brengen ze naar een ‘witte’ school elders in de stad. Het ‘verwitten’ van de scholen kan bijdragen aan de sociale cohesie in de buurt, en aan het vasthouden van gezinnen die nu een verhuizing overwegen. Daarvoor hoeven de scholen niet opnieuw het wiel uit te vinden. In 2007 is een landelijk Kenniscentrum Gemengde Scholen opgericht, dat goede voorbeelden en informatie over effectieve interventies verspreidt.

Het is van groot belang om bij dit soort ingrepen gebruik te maken van bestaande initiatieven en instellingen in de Stationsbuurt. Het lijkt er soms op, alsof de beleidsmakers weinig oog hebben voor de po-

tenties van de wijk. Zo wordt bijvoorbeeld het concept van de Brede School uitvoerig beschreven in het actieplan voor de wijk, zonder dat melding wordt gemaakt van bijvoorbeeld de activiteiten van de Jan Ligthartschool en de peuterspeelzaal Oranjeplein. Er wordt in dat plan zelfs gesproken over een nieuwe Brede School, “op de grens van de Schilderswijk en de Stationsbuurt”, waarbij de bestaande scholen nauwelijks betrokken lijken.

Vrije tijd en leefomgeving

Wij hebben het al eerder gezegd in dit hoofdstuk. Als het om de jongeren in de Stationsbuurt gaat, lijkt vooral een probleembenadering in trek te zijn bij beleidsmakers. Deze benadering staat haaks op de doelstelling van het Haagse Actieprogramma Jeugd om een voor kinderen, jongeren en ouders aantrekkelijke sociale en fysieke leefomgeving in de wijk te realiseren, met name in achterstandswijken en wijken waar de meeste jongeren opgroeien. Bij zo’n doelstelling past geen visie waarin de jeugd alleen gezien wordt als een potentiële bron van problemen en overlast. Jongeren van nu zijn de ouders van morgen, en als zij hun buurt ervaren als een prettige leefomgeving dan is de kans groot dat zij later niet wegtrekken naar elders.

Wat voor de school geldt, geldt ook voor de andere jeugdvoorzieningen in de wijk. Gezien door de ogen van ouders die het beste willen voor hun kinderen moeten de peuterspeelzalen, de speeltuintjes, de sportverenigingen, de hiphopruijme en de tienerclub zich niet presenteren als vandalismedbestendige achterstandsbestrijding, maar moeten ze ambities ondersteunen en uitstralen.

(Reijndorp & Van der Zwaard 2007: 3)

Om de leefomgeving voor de jeugd van de Stationsbuurt te verbeteren is het belangrijk om de ‘onveilige’ omgeving van station Hollands Spoor aan te pakken, inclusief de uitstraling ervan naar de Hoefkade en de Stationsstraat. Daarnaast kunnen al gerenoveerde delen van de buurt beter benut worden, zoals het Oranjeplein. Door het plaatsen van een clubhuis en het organiseren van meer laagdrempelige, gratis sportactiviteiten zou daar een vaste ontmoetingsplaats tot stand kunnen komen. Goede samenwerking tussen scholen en buurthuis ligt daarbij voor de hand.

Probleemjeugd

Veel ouders ervaren opvoedingsonzekerheid, die kan resulteren in opvoedingscrises. Met name bij gezinnen van migranten, waar kinderen de ouders al snel de baas zijn wat betreft hun kennis van de Nederlandse taal en samenleving kunnen de machtsverhoudingen dusdanig omslaan, dat de situatie onhoudbaar wordt.

baar wordt. Tot nu toe ligt de nadruk te vaak op ingrepen bij dit soort crises. Gespecialiseerde instanties worden dan ingezet om de problemen op te lossen. Meer aandacht voor laagdrempelige preventie in een vroeg stadium kan veel leed voorkomen, ook in de Stationsbuurt.

Opvoedingsondersteuning is een onderdeel van de Brede School programma's. Omdat de basisscholen en het consultatiebureau regelmatig contact hebben met de ouders kan dit grote bereik benut worden om al vroeg te signaleren waar het mis dreigt te gaan. Bij deze opvoedingsondersteuning moeten ook 'paraprofessionals' betrokken worden: mensen die dicht bij de doelgroep staan of daar zelf deel van uitmaken, maar geen (formele) opleiding hebben. Bekend is dat deze mensen vooral in de ondersteuning van allochtone vrouwen een waardevolle aanvulling op het werk van professionals instellingen kunnen bieden. Voorbeelden daarvan zijn het bekende programma 'Moeders informeren Moeders' en de 'Eigen-Krachtconferenties'. Mogelijk bieden deze concepten aanknopingspunten voor ouders met schoolgaande kinderen en adolescenten onder de titel "Ouders helpen ouders" (OHO). Ook het pleidooi van een van onze informanten voor "ouderschapswerkers" waarbij ouders al laagdrempelig terecht kunnen bij opvoedingsonzekerheid voor tips en adviezen past bij dit idee.

Moeders Informeren Moeders (MIM) bestaat uit een groep vrijwilligers die zelf al wat langer moeder zijn. Als vrouwen net bevallen zijn, komt er een vaste moeder van deze vrijwilligersgroep 18 maanden lang, elke maand op bezoek. Het doel is om het zelfvertrouwen van de jonge moeders te versterken, hun netwerk te vergroten en de ontwikkeling van zowel moeder als kind te stimuleren. Voor de vrijwilligers die dit werk doen, kan het bovendien een eerste stap zijn naar een betaalde baan. In 2005 boden in heel Nederland al twaalf thuiszorginstellingen en op twee locaties Humanitas het programma MIM aan. Het ging toen om 755 moeders, waarvan 45% allochtoon was. In Den Haag leggen inmiddels zo'n 110 ervaren moeders uit verschillende landen en culturen maandelijks huisbezoeken af. Zij luisteren naar verhalen, helpen bij twijfels en vragen, en geven praktische tips.

Onze belangrijkste aanbeveling voor de Stationsbuurt heeft niet te maken met kenmerken van de buurt, maar met de samenwerking tussen alle instellingen, instanties en organisaties die zich bezig houden met kinderen en jongeren. Deze instellingen hebben hun eigen domein, waaraan zij hun agenda ontleunen, die deels overlapt en deels lacunes vertoont. Er is nog geen sprake van een zorgketen, met name voor de kinderen in de leerplichtige leeftijd. Wij vrezen dat in de beoogde Haagse Centra voor Jeugd en Gezin,

de aandacht vooral uit zal gaan naar de bekende probleemgezinnen, niet meer dan vijftien in de Stationsbuurt, en veel minder naar al die ouders en kinderen die een steuntje in de rug nodig hebben of die door een goedkope sport- en spelvoorziening hun buurt meteen veel beter vinden. Ook zij zouden gebaat zijn bij één aanspreekpunt en bij goede samenwerking tussen de verkokerde instanties in de buurt. Er gebeurt al veel, maar het kan beter. Het risico dat allerlei instellingen en groeperingen zich in de toekomst ongecoördineerd op hetzelfde probleem storten is nog steeds niet denkbeeldig.

6. ILLEGAAL ZIJN IN DE SCHILDERSWIJK

Evert Tjeenk Willink

In dit hoofdstuk keren wij terug naar de Schilderswijk, maar ditmaal is onze focus niet gericht op de armen daar, maar op bewoners die te maken hebben met een andere vorm van onzekerheid: het ontbreken van het recht om in Nederland te wonen. Voor een deel vallen illegaliteit en armoede met elkaar samen, maar op andere terreinen zijn legale en illegale Schilderswijkers elkaars concurrenten, bijvoorbeeld waar het gaat om het vinden van goedkope woonruimte of van werk in het informele circuit. In de Schilderswijk leven legale en illegale migranten naast en bij elkaar. Beide groepen zijn arm, maar illegaal in Nederland verblijven betekent een veel grotere kwetsbaarheid met meer risico op uitbuiting, marginalisering en echt uitzichtloze armoede.

Over hun perspectief op de illegale bewoners van de Schilderswijk spraken wij tussen april 2006 en maart 2007 met vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties en instanties. In dit hoofdstuk doen wij verslag van onze bevindingen. Eén van de problemen van ons onderzoek was het achterhalen van de omvang van het verschijnsel: illegalen zijn niet dadelijk zichtbaar in statistieken. En hoewel hun kinderen onderwijs mogen volgen in Nederland, zijn die kinderen niet herkenbaar in de onderwijsstatistiek. De herkomst van illegale migranten is namelijk vaak dezelfde als die van legale allochtone Schilderswijkers. En alleen de direct betrokkenen weten of het schoolkind met Marokkaanse of Turkse ouders juridisch recht heeft op verblijf in Nederland.

Cijfers en schattingen

Tijdens één van de eerste gesprekken stelden we de vraag aan een medewerker van Haag Wonen, de grootste woningbouwcoöperatie in de wijk, of hij een schatting durfde te maken van het aantal illegale bewoners van de wijk. Zijn antwoord was verbluffend; 25.000 personen!

Dit lijkt bepaald overdreven. Er worden in opdracht van de ministeries van VROM en Justitie regelmatig schattingen gemaakt van het aantal illegalen in Nederland. Volgens recent onderzoek (Van der Heijden, 2006) verblijven er jaarlijks tussen de 62.000 en 113.000 illegale vreemdelingen in ons land, die niet uit Europa afkomstig zijn. Dit aantal wijkt weinig af van schattingen in eerdere jaren (Leerkes et al, 2004). Meer variatie is er in het geschatte aantal illegalen uit West- en Oost-Europa. Dat hangt samen met de toetreding van nieuwe landen tot de Europese Unie, waardoor illegale vreemdelingen opeens een andere status krijgen. Een ruwe raming voor de groep Oost- en West-Europeanen komt nu uit op tussen de 50.000 en 100.000 illegalen.

Bij elkaar opgeteld wordt het totaal aantal Europese en niet Europese illegale vreemdelingen in geheel Nederland geschat op tussen de 110.000 en 213.000 op jaarbasis.

De onderzoekers schatten dat een derde van het totale aantal in de vier grote steden woont. Voor Den Haag betekent dat een bevolking van ongeveer 10.000 tot 20.000 Europese en niet-Europese illegale vreemdelingen. Die Haagse illegalen wonen vanzelfsprekend niet allemaal in de Schilderswijk, maar ze vormen er waarschijnlijk wel een substantieel deel van de bevolking, die volgens de gemeentelijke statistiek ongeveer 33.000 personen omvat.

In de cijfers die in het hoofdstuk over armoede in de wijk zijn genoemd, tellen alleen geregistreerde burgers mee. En mensen die niet de benodigde documenten kunnen overleggen om zich te laten registreren, blijven onzichtbaar. Ze zijn illegaal, in die zin dat ze een wet overtreden door hier te zijn en te werken, maar de mensen die zich om hen bekommeren noemen hen geen illegalen maar ongedocumenteerden.

Deze ongedocumenteerden zijn in verschillende groepen te verdelen. Er komen mensen, hoofdzakelijk mannen, naar Nederland om (ongeschoolde) arbeid te verrichten in de bouw of de kassienbouw. Sinds de wetswijziging van mei 2007, ten gunste van bewoners van de nieuwe landen van de Europese Unie, is dit soort arbeiders in het bezit van een werkvergunning. Het aandeel illegalen onder hen is daardoor fors gedaald. Het gaat hier bijvoorbeeld om Polen, die komen om te werken en lange dagen te maken, maar wel, hoewel meestal slecht betaald, een inkomen hebben. De gemeente schat dat jaarlijks tussen de 5.000 en 10.000 trekarbeiders uit Midden- en Oosteuropa naar de Haagse regio komen. Ze werken voornamelijk in de land- en tuinbouw in het Westland, maar zoeken woonruimte in Den Haag. Of zij vaak in de Schilderswijk wonen, weten wij niet. Net zomin als wat hun invloed is op het dagelijks leven in de buurt.

Naast de trekarbeiders is er de groep (uitgeprocedeerde) asielzoekers en personen die via familie of kennissen naar Nederland zijn gekomen of die binnen een periode van drie jaar zijn gescheiden van hun partner die hun verblijf middels het huwelijk legitimeerde. In het laatste geval gaat het meestal om vrouwen, al dan niet belast met de zorg voor een gezin. Als ze werk hebben is dat veelal in de schoonmaakbranche of in de zorg.

Ten slotte is er nog de schimmige criminele wereld rondom de groep vrouwen die werkzaam is in de prostitutie, de slachtoffers van mensenhandel.

Ongedocumenteerd in Den Haag

Om ons een beeld te vormen van het onzekere bestaan van illegalen én van de hulp die zij krijgen van instanties en organisaties, spraken wij met sleutelinformanten: mensen die een goed beeld hebben van het dagelijks leven in de Schilderswijk.

Wat moet een mens beginnen zonder identiteitspapieren? Vrijwel alle voorzieningen vragen er om. Het antwoord is eenvoudig: je leent het, je koopt het, of je weet wat te regelen.

Een dak boven je hoofd

Ongedocumenteerd of iets minder ongedocumenteerd, zodra je aankomt in de Schilderswijk moet je zorgen voor een slaapplek. Je hebt huurrecht en kunt niet uit je woning worden gezet, maar het krijgen van een woning bij de woningcorporatie is wel een probleem, om over huurtoeslag maar te zwijgen. Hiervoor moet je je kunnen legitimeren en ingeschreven staan in het bevolkingsregister.

Volgens Haag Wonen, de grootste woningcorporatie in de wijk, komt het maar zelden voor dat illegale bewoners in hun huurwoningen ontdekt worden. Er zijn wel 'illegale herbergen' waar migranten voor € 8,- per nacht een matras kunnen huren maar dat soort uitwassen komt alleen in de particuliere sector voor. Ook volgens de Haagse wethouder Van Alphen is dit probleem in de Schilderswijk nagenoeg onbekend, omdat er maar weinig woningen in de wijk particulier eigendom zijn.

Anderen melden dat er wel ongedocumenteerden wonen in de woningen van Haag Wonen. Er worden woningen illegaal onderverhuurd en er zijn mensen die het geluk hebben dat ze bij familie of kennissen kunnen intrekken. Zolang ze niet gemeld worden bij de kliklijn of bij het Meldpunt Onrechtmatig Wonen van de corporatie hebben zij een dak boven hun hoofd.

MELDPUNT ONRECHTMATIG WONEN

In 2004 ondertekenden de directeurs van de woningcorporaties Haag Wonen, Staedion Wonen en Vestia samen met de Haagse wethouder Wonen een convenant om illegale bewoning aan te pakken. De samenwerking bestaat uit een gemeentelijk centraal registratiepunt van meldingen, maximale informatie-uitwisseling tussen de partijen (kadastrale gegevens, huurcontracten en gegevens uit de gemeentelijke basisadministratie) en gezamenlijke huisbezoeken van medewerkers handhaving van de gemeente en de corporaties.

Het eerste halfjaar van het meldpunt leverde al vierhonderd meldingen op, en meer dan 170 huisbezoeken. Sindsdien is met name gecontroleerd op illegale kamer- en beddenverhuur. De doelstelling om op jaarbasis hiervoor 100 corporatiewoningen aan te pakken, is ruimschoots gehaald. Inmiddels gaat het de gemeente en corporaties niet meer alleen om woningen die onrechtmatig bewoond zijn, volgens Haag Wonen zo'n acht procent van het bestand. Huurders, vooral die van portiekwoningen, hebben heel andere klachten over hun burens. Het meldpunt is daarom door de gemeente vorig jaar omgezet in het meld- en steunpunt (extreme) woonoverlast.

De plekken waar illegalen in de Schilderswijk wonen zijn niet gemakkelijk op te sporen. Niemand vraagt aan de burens of zij wel de juiste papieren hebben om in Nederland te mogen wonen. Er zijn alleen vermoedens:

Ik woonde in de Schilderswijk. Op de verdieping boven mij woonden een paar vrouwen, zij kwamen uit Colombia en spraken Spaans. Ik kon hen daarom niet verstaan en had weinig contact met hen. Het zou goed kunnen dat ze illegaal waren. Op een zeker ogenblik woonden ze wel met z'n vijven op die verdieping.
(student De Haagse Hogeschool)

Ook de hulpverleners kennen wel individuele gevallen, maar opereren vaak op micro-niveau. De hulp aan ongedocumenteerden kent een dilemma. De regelgeving is dichtgetimmerd, zodat hulp via officiële kanalen vaak niet mogelijk is. Als je dan toch wil helpen, moet dat langs informele wegen. Een maatschappelijk werkster vertelde ons bijvoorbeeld dat zij onlangs had bemiddeld bij een particuliere huiseigenaar, ten behoeve van een ongedocumenteerde cliënt; een moeder met kinderen die vanwege haar scheiding binnen drie jaar haar recht op verblijf in Nederland was kwijtgeraakt. Zij koos ervoor om haar praktisch, gebruikmakend van netwerk en creativiteit, bij te staan. Zij kan op

micro niveau zo'n keuze maken. Voor een organisatie als Haag Wonen, die een beleidsrol claimt, is dit geen optie.

Sinds 2004 bestaat in Den Haag 'De Halte', een doorstroomhuis aan de Hooftskade in de Schilderswijk voor tijdelijke opvang in acute nood, waar verschillende mensen samen wonen. De opvang is sober (bed, bad, brood) en tijdelijk: vier weken met een uiterste uitloop van zes weken. De Halte is bedoeld als 'vluchtheuvel', een veilige plek waar mensen op adem kunnen komen. De bewoners zijn met name (uitgeprocedeerde) asielzoekers in schrijnende situaties die niet de straat op gestuurd kunnen worden. Ook slachtoffers van vrouwenhandel, voor wie in Den Haag geen tijdelijke opvangplaatsen zijn, kunnen terecht in de crisisopvang. In de tijd dat mensen in de opvang verblijven wordt door de begeleidende instantie gewerkt aan een vervolgtraject en de eventueel daarbij behorende opvang. Dat kan zijn: een aanvraag voor een verblijfsvergunning, aangifte van vrouwenhandel of een beslissing over de toekomst: terugkeer of een bestaan in de illegaliteit.

Zorg en onderwijs

Het niet hebben van verblijfsdocumenten betekent niet dat men geheel rechteloos is. De eerstelijns zorg is toegankelijk, voor zover dit medisch noodzakelijk is. In de praktijk betekent dit bijvoorbeeld dat als een ongedocumenteerde een psychose krijgt en een gevaar voor zichzelf of zijn omgeving vormt, hij wordt opgenomen in Parnassia. Maar nadat de eerste crisis bezworen is, krijgt hij geen vervolgbehandeling aangeboden. Datzelfde geldt voor andere medische problemen. Er zijn in Den Haag apotheken en poliklinieken voor illegale onverzekerden, maar de medische zorg beperkt zich tot het hoogst noodzakelijke.

Ook het onderwijs is toegankelijk voor kinderen zonder verblijfsvergunning. Zij vallen net als alle andere kinderen onder de leerplicht. Ook als ze ouder dan achttien zijn hebben ze toegang tot onderwijs. De Haagse Hogeschool telt enkele van dit soort studenten. Voor zover bekend gaat het hier om jongeren die bij aanvang van hun studie nog in een asielprocedure zaten. Als hun asielaanvraag wordt afgewezen, kunnen ze wel onderwijs blijven volgen, maar hebben ze geen recht meer op studiefinanciering. Door een beroep op de stichting voor vluchtelingenstudenten (U.A.F.) en een interne regeling waarbij de hogeschool hen het 'lage' tarief collegegeld berekent, kunnen zij hun studie voortzetten. Een decaan vertelde ons dat hij ook wel eens bemiddelde, gebruik makend van zijn persoonlijke netwerk, bij bijvoorbeeld antikraak woonruimte als dat nodig was.

Werk en inkomen

Het is een publiek geheim. Iedereen kent het ochtendbeeld in de wijk: tientallen busjes die arbeiders oppikken om hen naar hun werk in de kassen van het Westland te brengen, vreemd genoeg allen zonder opdruk met reclame of telefoonnummers van het bedrijf dat hen die service verleent. Iets later en iets minder in het oog springend, de bus naar Wassenaar met werksters.

Er is nooit controle op de ochtendfile. Er is wel een opsporingseenheid, het Westland Interventie Team dat bedrijven controleert. Ze boeken succes in die zin dat ze regelmatig op bedrijven stuiten die met niet legale arbeiders werken. De vraag is wat deze wetshandhaving uiteindelijk oplevert. De illegale arbeid is niet verdwenen en de schaduwarbeidsmarkt lijkt slechts gestimuleerd te worden om inventiever te werk te gaan, door bijvoorbeeld het oprichten van tijdelijke kleine uitzendbureaus. Dit gaat ten koste van de ongedocumenteerden die hun schamele arbeidspositie nog meer uitgehold zien worden.

Maar ook in dit geval geldt, dat de tuinders geen ongevoelige slavendrijvers zijn. Het is aannemelijk dat zij, net als de decaan en de maatschappelijk werkster, handelen vanuit het idee dat ze iets positiefs doen voor iemand die het moeilijk heeft.

Voor mensen die geen inkomen kunnen verwerven kent Den Haag het Haags Noodfonds Vluchtelingen. Dit fonds is bedoeld voor een heel duidelijk omschreven groep, de uitgeprocedeerde asielzoekers. De gemeente verleent het fonds subsidie, maar speelt er zelf geen rol in. Er is een onafhankelijke commissie waar aanvragen ingediend kunnen worden door vluchtelingenhulp organisaties.

Daarnaast heeft de gemeente Den Haag regelmatig contact over de besteding van gelden met een stuurgroep die bestaat uit vertegenwoordigers van Stek, Vluchtelingenwerk en de Stichting Samenwerking Sociale Fondsen. Ook bestaat er het 'overleg hulpverlening illegalen', een platform van meer dan zeventig organisaties die maandelijks bij elkaar komen om informatie uit te wisselen en kennis te delen. Voortrekker van dit platform is OKIA: het Ondersteuningskomitee Illegale Arbeiders in Den Haag dat opgericht werd om de illegale arbeiders in de glastuinbouw bij te staan.

Stad en Kerk

Een leidende speler op het gebied van de ongedocumenteerden is Stek, een organisatie die voortgekomen is uit de diaconie van de Haagse protestantse kerken. Zij hebben een adviescommissie georganiseerd waarin veel hulporganisaties verenigd zijn. Volgens wethouder Bert van Alphen (Welzijn, Volksgezondheid en Emancipatie en stadsdeelwethouder voor stadsdeel centrum) is deze commissie leidend voor het beleid ten aanzien van de ongedocumenteerden. Dit overigens tot hun eigen verrassing, (“het is ieder jaar weer afwachten in hoeverre de gemeente ons (financieel) ondersteunt”). Formeel heeft Stek geen positie in het beleid, maar die ambitie is er ook niet. Met reden:

Ik denk dat je in verband met illegaliteit moet erkennen dat er een grijs gebied is, en dat het niet oplosbaar is. Zo is er dus ook niet een coherent beleid te maken, als dat al zou kunnen. Een centraal infopunt is wél een lacune. Tot nu toe is voor een model gekozen om zoveel mogelijk informatie breed te delen en uit te zetten via breedstedelijk overleg. Een steunpunt zoals in Rotterdam is er niet.

(Medewerker Stek)

Een voorbeeld van de praktische activiteiten van Stek in de Schilderswijk is de Vrouweeetgroep in de Lukaskerk. Deze groep is bedoeld voor vluchtelingen en illegalen die contact zoeken met lotgenoten of juist met Nederlandse vrouwen. Elke laatste woensdag in de maand koken en eten de vrouwen samen. In de Schilderswijk is een diaconaal werkster van Stek actief, die dit soort activiteiten organiseert maar ook praktische hulp en voorlichting geeft. Zo krijgt de lange diaconale traditie van noodhulp en noodopvang een bij de tijd passende nieuwe vorm.

Onzichtbaar in de Schilderswijk

Toen burgemeester Deetman in juni 2007 op de radio werd geïnterviewd over het Generaal Pardon voor uitgeprocedeerde asielzoekers, uitte hij zijn blijdschap over de nieuwe regeling. Maar in dezelfde uitzending sneed hij ook een ander punt aan:

We hebben rondom het probleem van illegalen nog wel een heel ander vraagstuk, want er zijn heel veel illegalen die zich nog überhaupt niet gemeld hebben en waarvan we het bestaan niet eens weten. Ik hoop

dat we daar de komende tijd in dit land weer eens over kunnen praten zonder allerlei dogma's en vooroordelen.

(Tros Kamerbreed 23 juni 2007)

Dit is een beeld dat zich ook in de Schilderswijk opdringt, veel hulpverleners en welzijnswerkers zien geen ongedocumenteerden meer, terwijl ze er wel zijn:

We kunnen nagenoeg niets voor hen doen. Soms zijn er nog mensen waar we wat voor kunnen doen als er bijvoorbeeld nog een procedure loopt rondom legalisatie van de 'witte illegalen' uit 1999. Vanuit de overheid is alles dichtgetimmerd en dat gaat natuurlijk als een lopend vuurtje rond, met als gevolg dat ze niet meer bij ons komen.

(Sociaal raadsman).

Dit soort uitspraken beluisterden wij bij iedereen die wij spraken over de illegale bewoners van de wijk: de regelgeving laat niets meer toe en individuele hulpverleners laten zich leiden door humanitaire overwegingen, of niet. In het laatste geval kiezen zij ervoor om het probleem niet in hun blikveld te laten komen. Zo moeilijk is dat niet. Dit betekent overigens ook dat er geen 'voorlichtings'loket bestaat. Informatie over rechten en plichten, maar ook over de mogelijkheden om terug te keren zijn afhankelijk van toevallig aanwezige kennis.

De pardonregeling van minister Donner heeft niet geleid tot een forse daling van het aantal ongedocumenteerden in de Schilderswijk. Tot 9 oktober 2007 hebben slechts 29 personen gebruik gemaakt van de regeling en zich laten inschrijven in de wijk.

Als voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten heeft burgemeester Deetman zich gedistantieerd van de wens van staatssecretaris Albayrak (Vreemdelingenzaken, PvdA) om illegalen die waarschijnlijk niet onder de pardonregeling vallen, aan te melden bij de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND). Dit is een uitspraak van de burgemeester die past bij het beleid van Den Haag om geen heksenjacht op ongedocumenteerden te beginnen en het accent te leggen op het "niet laten verkommeren" zoals wethouder van Alphen dit in een interview noemde. Maar wat wordt er dan wel gedaan? De houding van de gemeente lijkt de mogelijkheid open te laten om een 'voorlichtingsloket' te openen voor diegene die wel en ook voor diegene die niet onder het pardon vallen. In het eerste geval om hen adequate hulp te

geven bij het verwerven van de rechten die aan hun nieuwe status zijn gekoppeld. In het tweede geval om hen voorlichting te geven over de hulp die zij kunnen krijgen, of zij nu blijven of terugkeren.

ILLEGALEN STRESS

"Marjan Mensinga is trainer/adviseur van Pharos, het kenniscentrum voor vluchtelingen, illegalen en gezondheid, en secretaris van Lampion, de website voor hulpverleners die te maken krijgen met asielzoekers en illegalen. Als sociaal-psychiatrisch verpleegkundige weet zij uit ervaring dat mensen zó wanhopig kunnen worden dat ze zichzelf in gevaar brengen om aan oppakken te ontkomen. De wanhoop neemt toe, weet zij uit contacten met andere hulpverleners. "De teugels worden aangehaald waar het gaat om controles. Bovendien, maar dat is mijn persoonlijke inschatting, wordt het aantal opvangplaatsen ook in aantal minder, eenvoudig omdat ze vol zitten. Het is zo ontzettend moeilijk om onderdak voor hen te vinden." Sommige asielzoekers en illegalen hebben zulke psychiatrische problemen dat ze hulp nodig hebben. Maar wie illegaal is heeft geen verzekeringspasje en komt vaak niet verder dan de balie. "Terwijl eigenlijk een arts moet beoordelen of iemand noodzakelijke medische hulp nodig heeft. Alleen als iemand op een flat staat en dreigt te springen, want dan is er sprake van een crisissituatie"

(AD Den Haag, 22 november 2005).

Tenslotte

Door recente wetswijzigingen is de juridische status van een aantal ongedocumenteerde Schilderswijkers veranderd, maar daarmee nog niet hun omstandigheden. De (gemeentelijke) overheid hanteert geen actief beleid ten aanzien van hen. Wel doet zij een weinig succesvolle poging om werkgevers en anderen die profijt hebben van illegalen aan te pakken. Voor hulpverleners aan ongedocumenteerden is de situatie complex. Op macro en meso niveau zijn er geen wettelijke mogelijkheden, maar op micro niveau is men vaak creatief in het vinden van individuele oplossingen voor problemen. Alle 'breedstedelijke' platforms, koepels en overleggen zijn niet uit op het veranderen van het nationale en lokale beleid om de positie van de illegale inwoners van Den Haag structureel te verbeteren. Zij bieden vooral praktische hulp. Wel spreken ze de behoefte uit om te komen tot een centraal voorlichtings- en informatiepunt voor ongedocumenteerden.

In het hoofdstuk over armoede in de Schilderswijk hebben wij geconstateerd dat het veel bewoners van de wijk niet lukt om op eigen kracht te stijgen op de sociale ladder. Dat geldt nog veel sterker voor de illegale bewoners. Dat ligt niet in de eerste plaats aan de illegalen zelf, maar eerder aan de regelgeving en instanties. Daar is echter, zo blijkt, niet gemakkelijk een oplossing voor te vinden. Twee belangrijke dilemma's spelen een rol.

Aan de ene kant is er de wetenschap dat illegalen uitgebuit worden door werkgever en huisbaas, maar aan de andere kant is er ook het inzicht dat illegalen als goedkope arbeidskrachten een positieve bijdrage leveren aan de economie, en dat werkgevers vaak denken iets te doen voor arme mensen op zoek naar inkomen. Het tweede dilemma betreft de gevolgen van strengere regelgeving. Die zou enerzijds gewenst zijn om illegaliteit op te sporen, maar werkt tegelijkertijd het illegale circuit in de hand. Strengere regels betekenen een meer geavanceerde schaduwmarkt, waarin het gevaar van uitbuiting toeneemt. En omdat de vrees voor ontdekking groeit, verliezen overheid en instellingen hun 'grip' op de groep ongedocumenteerden en wordt hulpverlening bemoeilijkt.

Deze dilemma's zogen voor onduidelijkheid in het beleid dat Den Haag voert. De overheid heeft een dubbele agenda, waarin het economisch belang botst met de wens om regels te handhaven. Daardoor bestaat er onduidelijkheid over de wijze waarop er met illegalen omgegaan moet worden. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in het feit dat zij officieel niet in aanmerking komen voor een woning, maar wel huurdersrecht kunnen claimen als ze toch een woning hebben. Wellicht dat deze onduidelijkheid de oorzaak is van het feit dat er maar weinig echte samenwerking is tussen de vele aanwezige instanties. In een aantal gevallen gaat het in de Schilderswijk zelfs om rechtstreekse concurrentie waarbij individuele doelstellingen belangrijker zijn dan het welzijn van de bewoners. Onduidelijkheid en rivaliteit lijken tevens de oorzaak van het gebrek aan structurele ingrepen. De mogelijkheden daarvoor liggen voor de hand: via zorginstellingen, onderwijs, woningcorporaties en in het Westland.

Er zijn veel instanties en initiatieven in de Schilderswijk die zich richten op verbetering van de wijk. In alle mooie toekomstplannen, zoals het Verdrag van de Schilderswijk, lijken illegalen geen rol te spelen, terwijl er genoeg aanwijzingen zijn dat het om een substantieel deel gaat van de totale bevolking van de wijk. Daarom is het belangrijk om met deze factor structureel rekening te houden in de verbeterplannen. Als de hulpverleners en de pastorale zorg geen lobby voor hen voeren verliezen de ongedocumenteerden hun stem in het stedelijk debat. "Niet laten verkommeren" is uiteraard van groot belang, maar klinkt tegelijkertijd wat mager.

7. EEN KLIMAATBESTENDIGE STAD

Louis Kannevorff

De wereldwijde klimaatverandering is ook in Nederland al merkbaar: de winters zijn zachter en de zomers warmer. Er zijn vaker extreme regenbuien en de zeespiegel blijft stijgen. De meeste wetenschappers zijn het eens over de oorzaak van de klimaatverandering: de uitstoot van broeikasgassen, met name van CO₂ (kooldioxide), is de grote boosdoener. Om de opwarming van de aarde te beperken zal de wereld-economie moeten overschakelen naar een 'koolstofarme' energievoorziening.

Het terugdringen van de te hoge CO₂-uitstoot is een wereldwijd probleem, dat op wereldniveau aangepakt moet worden. Europa wil daarin voorop lopen en ook de Nederlandse regering kiest voor een ambitieuze aanpak. In het jaar 2020 dient de uitstoot dertig procent lager te zijn dan in 1990. Daarmee is het Nederlandse klimaatbeleid strikter dan de EU-doelstelling van twintig procent reductie. Maar de grootste 'vervuiler' zijn wij niet. De op comfort en mobiliteit gerichte Amerikaanse levensstijl is goed voor een CO₂-uitstoot per inwoner die twee maal zo hoog is als in Europa. En de snelle economische groei in landen als China en India zorgt voor de grootste toename van de wereldwijde uitstoot. Dat maakt de oplossing niet eenvoudiger.

Behalve 'mitigatie', het terugdringen van de CO₂-uitstoot, is ook 'adaptatie' nodig: de aanpassing aan de klimaatsverandering. De opwarming van de aarde is onontkoombaar en aanpassen is noodzakelijk om de gevolgen op te vangen. Dat laatste is vooral een regionale en lokale zaak. Binnen Europa is overal sprake van aanzienlijke opwarming, maar in het noorden zal de gemiddelde neerslag toenemen en in het zuiden afnemen. Dat betekent dat zich niet overal dezelfde problemen zullen voordoen.

In dit hoofdstuk staat de lokale uitdaging voor Den Haag centraal. Hoe gaat de stad om met mitigatie en adaptatie?

Mitigatie en adaptatie krijgen in het klimaatbeleid van Nederland beide aandacht. Sommige maatschappelijke organisaties hebben moeite met adaptatiebeleid, omdat zij bang zijn dat de overheid dan het mitigatiebeleid zal veronachtzamen. Het bedrijfsleven vraagt zich daarentegen af of het geld om emissies te reduceren wel effectief wordt besteed. Adaptatie en mitigatie spelen zich af op heel verschillende schalen in tijd en ruimte. Adaptatie heeft effect op de korte termijn en op een specifieke plaats, ook als andere landen weinig of niets aan het klimaatvraagstuk doen. Mitigatie heeft alleen effect op de lange termijn, mits alle landen meedoen. Ook reduceert het de effecten van klimaatverandering op de hele aarde (De Staat van het Klimaat, 2006).

Zowel adaptatie als mitigatie zijn dus nodig: het zijn elkaar aanvullende strategieën om de gevolgen van klimaatverandering aan te pakken.

Onze analyse van het Haagse beleid berust op literatuurstudie en een verkenning van de lokale situatie. Als illustratie van het beleid en de gemeentelijke visie op de toekomst beschrijven wij de plannen voor de herontwikkeling van de wijk Binckhorst, waar men innovaties op het gebied van milieu en duurzaamheid maximaal wil benutten.

Een CO₂-neutrale stad

Het speelveld voor ‘mitigatie’ is zoals gezegd vooral het wereldtoneel en op wereldschaal stelt de Haagse uitstoot vrijwel niets voor. Zelfs op nationaal niveau is de uitstoot van dienstestad Den Haag bescheiden, vergeleken met bijvoorbeeld die van havenstad Rotterdam. De relatief geringe inbreng in het probleem betekent niet dat de gemeente geen ambities heeft. De lat ligt zelfs hoog: Den Haag wil in 2050 een CO₂-neutrale stad zijn. Die ambitie is terecht; van een internationale stad als Den Haag mag verwacht worden dat ze een bijdrage levert aan het wereldwijde klimaatprobleem. Adel verplicht. Maar welke insteek moet de beoogde ‘Wereldstad aan Zee’ daarbij kiezen?

Energiebesparing en vitale wijken

Energiebesparing is de eerste en belangrijkste stap om te komen tot een duurzame en CO₂-neutrale energievoorziening. Het CO₂-profiel van de gemeente weerspiegelt het karakter en de structuur van de stad: het overgrote deel van het energieverbruik en de CO₂-uitstoot is verbonden met de gebouwde omgeving. Dat betekent dat die gebouwde omgeving aangepakt moet worden. CO₂-neutraal wil immers zeggen dat er zo min mogelijk energie wordt gebruikt en waar mogelijk schone energiebronnen zoals wind, water en zon. Nieuw te bouwen woningen en kantoren moeten aan steeds scherpere energie-eisen voldoen. Zij moeten vanaf 2020 zelfs CO₂-neutraal zijn. De grootste winst is te halen door aanpassingen van de oude bebouwing. Het grootste deel van Den Haag bestaat uit gebouwen van voor 1975 toen “zuinig met energie” nog geen rol speelde. De bestaande Haagse voorraad zal energiezuiniger moeten worden.

In de jaren tachtig had Den Haag de primeur van het E-team. Dit Energiekosten team, een werkgelegenheidsproject gericht op energiebesparing bij lage inkomens, stond model voor een soortgelijke aanpak in vele andere steden. Het aanbrengen van tochtstrips, radiatorfolie en later spaarlampen was bedoeld om de energierekening en de woonlasten betaalbaar te houden.

Die sociale aanpak is vandaag de dag nog steeds relevant. De *Haagse Stadsenquête 2006* laat zien dat een groot aantal Hagenaars met lage inkomens moeite heeft met het betalen van de energierekening. De Nederlandse energieprijzen zijn de afgelopen jaren fors gestegen en behoren nu tot de hoogste van Europa. Het aandeel van de energiekosten in de totale woonlasten is fors toegenomen. Energiebesparende maatregelen houden de woonlasten betaalbaar en zorgen voor een verbetering van het besteedbaar inkomen, maar kunnen ook het binnenklimaat (en de gezondheid) verbeteren en het wooncomfort verhogen.

Acties om op het niveau van huishoudens energie te besparen komen in de huidige liberale energiemarkt onvoldoende van de grond. Voor de commerciële energiebedrijven is het geen prioriteit en het beleid van de gemeente Den Haag richt zich vooral op CO₂-reductie en groene stroom. Van de wooncorporaties is meer te verwachten. Hun nationale *Antwoord aan de samenleving* (2007) is een goed begin, want daaruit blijkt dat zij bereid zijn een extra impuls aan energiebesparing te geven, om de vaste lasten van huurders te beperken. De inzet van de corporaties is om te zorgen “dat tenminste 20 procent wordt bespaard op het gasverbruik in de bestaande woningvoorraad over de periode 2008-2018”. De corporaties denken dat daardoor gemiddeld een besparing van 300 m³ gas of 200 euro op de stookkosten mogelijk is. Ook de aangekondigde invoering van “slimme energiemeters” geeft nieuwe mogelijkheden om bewoners te stimuleren hun gedrag te veranderen en daarmee de woonlasten te verlagen.

Stadswarmte

Den Haag kent sinds 1979 stadverwarming. De restwarmte van de energiecentrale midden in de stad wordt benut om Haagse gebouwen van warmte te voorzien. Daarmee worden fossiele brandstoffen bespaart en de stedelijke CO₂-uitstoot verlaagt. Andere voordelen van stadswarmte zijn minder lozing van restwarmte, een betere luchtkwaliteit (minder fijn stof, lagere NOx) en een beter ruimtegebruik door het ontbreken van een ketel(huis) en afvoerpijpen.

In de jaren negentig was stadsverwarming voor gemeente en energiebedrijf het belangrijkste instrument om de CO₂-uitstoot van Den Haag te reduceren. Tijdens de liberalisering van de energiemarkt viel die aandacht weg en nu zijn de opvattingen verdeeld. De milieuwinst van warmtelevering is evident maar de ervaringen zijn niet altijd positief. Er zijn klachten over machtsmisbruik en te hoge tarieven.

'IK BETAAL TE VEEL'

Ivo van Elk woont sinds 2002 in een vrijstaande woning in Den Haag (Ypenburg). Zijn woning wordt verwarmd door stadsverwarming. Hij heeft grote kritiek op dit warmtedistributiesysteem. "Ik durf wel te zeggen dat ik te veel betaal voor de warmtelevering, meer dan het Niet Meer Dan Anders - principe. Mijn energiebedrijf gebruikt hiervoor geen transparante rekenwijze. Het hanteert voor de berekening van het energieverbruik een jaarlijks door EnergieNed te bepalen formule die uitgaat van een gemiddeld bewonersgedrag en een gemiddelde woning. Maar bewonersgedrag verschilt per individu en de woningdifferentiatie is groot. Het energiebedrijf moet daarom niet uitgaan van een gemiddelde woning, maar meer concreet van een individueel huishouden. Daarnaast wil ik zelf kunnen beslissen of ik een warmtewisselaar wil of niet. Nu krijg ik mijn tapwater niet warmer dan 60 graden. Volgens mij bespaar ik meer energie en krijg ik warmer tapwater door een boiler aan te schaffen en de warmtewisselaar te verwijderen. Daarnaast vind ik het systeem onveilig. Want in tegenstelling tot het tapwater, kunnen de radiatoren wel verwarmd worden tot 90 graden. Bij een eventuele lekkage in huis staat er een continue druk op de stadsverwarming waardoor de buizen knappen en heet water de woning in spuit. In Rotterdam aan de Korte Hoogstraat zijn hierdoor recent mensen verbrand. En dat risico lopen wij ook in Ypenburg omdat de veengrond hier verzakt. Ik zou graag zien dat mijn veiligheid gegarandeerd wordt. Ik hoop daarom ook dat het wetsvoorstel voor de Warmtewet, waar ik mij in grote lijnen in kan vinden, snel doorgevoerd wordt."

(Vereniging Eigen Huis, februari 2007)

Nieuwe bouwprojecten hebben veelal geen gasaansluiting meer en klanten vinden dat ze te veel betalen voor een product waar ze niet van af kunnen. Stadsverwarming zit door het uitblijven van een Warmtewet en het ontbreken van onafhankelijk toezicht op de tarieven in een impasse.

Ondanks alle klachten over de kosten is stadswarmte, mits verstandig en selectief toegepast, nog steeds van groot belang voor de doelstelling 'een CO₂-neutraal Den Haag'. De Haagse stadscentrale is recent vernieuwd waardoor het aanbod van restwarmte voor de komende vijftientig jaren verzekerd is. Ook zijn er mogelijkheden om de bestaande stadsverwarming te verduurzamen met aardwarmte en bio-energie. Maar dat potentieel kan alleen structureel worden benut als de positie van de warmteklant beter gewaarborgd is.

Duurzame energie

Duurzame energie is energie uit bronnen die niet op kunnen raken en die het milieu minder zwaar belasten dan fossiele brandstoffen als kolen, olie en aardgas. Dit uit zich vooral in geen of een geringe uitstoot van CO₂. Van de Nederlandse energievoorziening komt nu maar een kleine drie procent uit dit soort duurzame bronnen. Het kabinet streeft er naar om dit aandeel tot twintig procent te verhogen, door meer gebruik te maken van biomassa en windenergie. Beide bronnen vragen veel ruimte en dat begint al gauw te 'wringen' in de bebouwde omgeving. In 1995 is het gelukt om bij de Scheveningse haven een windturbine van 0,75 MW te plaatsen, inmiddels het beeldmerk van duurzaam Den Haag. De turbine staat op het spel omdat de gemeente andere plannen heeft voor het gebied. Door het vertrek van de Norfolkline is zes hectare grond vrijgekomen voor woningbouw, toerisme en de visserijsector. Het is zeer de vraag of er in de plannen voor het gebied nog ruimte overblijft voor nieuwe windturbines van 3 MW of meer. Ook andere plaatsen voor nieuwe windturbines zijn in het dichtbebouwde Den Haag nauwelijks te vinden. Op zee, in de voortuin van de stad, is die ruimte er echter nog wel. Een in opdracht van de gemeente en energiebedrijf ENECO door KEMA opgesteld rapport (2000) gaf al aan dat de duurzame energietoekomst van Den Haag op zee ligt. Met een grootschalig windpark op zee kan de gemeente in één keer een grote bijdrage aan een beter milieu leveren "die verder weinig ingrijpend is in relatie tot de directe leefomgeving van de individuele burger". In de plannen van het kabinet zou in 2020 in totaal 6000 Megawatt uit windparken in zee gewonnen kunnen worden, onder meer voor de kust bij Den Haag. Wind op zee past bij de stad en kan daarnaast iets extra's betekenen, een toeristische attractie bijvoorbeeld of een stimulans voor de kustvisserij.

In de stad zelf zal duurzame energie vooral geïntegreerd moeten worden in de bebouwde omgeving.

Het winnen van zonne-energie op daken van gebouwen is een bewezen optie die door de nieuwe (rijks)subsidieregeling weer een stimulans krijgt.

De meest kansrijke optie voor een dichtbebouwde stad als Den Haag is warmte- en koude opslag in de bodem. Hierbij slaat men 's zomers warmte op in het grondwater, die men 's winters weer onttrekt. In de zomer gebeurt het omgekeerde: dan wordt hetzelfde water gebruikt voor koeling. Er zijn inmiddels in ons land zeshonderd van deze projecten gerealiseerd. In Den Haag maken onder andere het stadhuis, Paleis van Justitie, Kurhaus, Siemens en een aantal ministeries en ziekenhuizen er gebruik van. Om de kansen van deze 'bodemenergie' optimaal te benutten moet de gemeente de mogelijkheden en de bijbehorende vergunningen voor alle relevante locaties in de stad in kaart brengen, en deze duurzame optie in een vroeg stadium bij ontwikkelaars op tafel te leggen.

Om CO₂-neutraal te worden, is het Haagse groen belangrijk. De aanplant van bomen kan aan de pluskant worden bijgeschreven in de uitstoot-rekensom. Het groen is echter niet alleen een compensatie voor de CO₂-uitstoot; het kan als bron van duurzame energie, als biomassa, een nieuwe rol spelen in de lokale milieu discussie. Bij energie uit biomassa speelt echter hetzelfde dilemma als bij windenergie. Den Haag e.o. bezit voldoende groen afval, maar waar is een geschikte locatie te vinden om door verbranding, vergassing of vergisting van organisch materiaal duurzame stroom en duurzame warmte op te wekken? Wellicht biedt een regionale oplossing soelaas.

BIO-ENERGIE IN DE REGIO

Samen met de gemeenten Delft, Pijnacker-Nootdorp, Leidschendam-Voorburg, Westland en Zoetermeer neemt Den Haag sinds 2007 deel aan de werkgroep bio-energie in het stadsgewest Haaglanden. De werkgroep onderzoekt hoe het gemeentelijke snoeihout en plantenafval kan worden benut. Binnen Haaglanden komt ruim 24.000 ton biomassa vrij, waarvan 14.500 ton aan houtachtig materiaal. Samen met een gespecialiseerd bureau analyseert de werkgroep bio-energie de milieueffecten van het proces om van groen afval energie te maken. Het uitgangspunt daarbij is dat de mogelijk negatieve milieueffecten van zo'n proces niet groter mogen zijn dan de energiewinst.

Een klimaatbestendig Den Haag

Nederland heeft altijd te maken gehad met de grillen van natuur en klimaat en zich daarop ingesteld. De klimaatverandering in deze eeuw zal volgens de huidige inzichten echter veel ingrijpender zijn. Dat vraagt om een ander beleid. In het nationale programma *Adaptatie, Ruimte en Klimaat* (2006) en de *Routepanner Klimaatverandering* (2007) gaat het om die nieuwe doelstelling: het ‘klimaatbestendig’ maken van de ruimtelijke inrichting en ontwikkeling van Nederland. Ons land moet zich aanpassen om de verwachte stijging van de zeespiegel, de hogere temperaturen, en de toenemende neerslag en wateroverlast op te kunnen vangen. De Noordzeekust als nieuwe Rivièra lijkt een wenkend perspectief, maar “hitte-eilanden” en overstromingen zijn dat zeker niet.

Het nieuwe nationale beleid heeft als inzet de klimaatgebonden risico’s terug te brengen tot een maatschappelijk en economisch aanvaard niveau waarbij “op een slimme manier gebruik wordt gemaakt van combinaties van technologische en maatschappelijke adaptatiemaatregelen en emissiearm ruimtegebruik”. Wat betekent dit voor de gemeente Den Haag, en meer in het algemeen, welke problemen en kansen ontstaan er op lokaal niveau door de verwachte klimaatverandering?

Zeespiegelstijging

Voor een stad aan zee is de stijging van de zeespiegel de meest tot de verbeelding sprekende bedreiging. De kust en de boulevard beschermen Den Haag tegen de zee en zijn beeldbepalend voor de “mooie stad achter de duinen”. Doemscenario’s spreken over een stijging van meerdere meters, maar hoe reëel is dat?

Volgens het meest recente rapport van het internationale Intergovernmental Panel on Climate Change (IPPC) zal de zeespiegel deze eeuw wereldwijd stijgen met 18 tot 59 centimeter. Het KNMI komt tot in de recent gepubliceerde klimaatscenario’s tot een hogere bandbreedte en verwacht voor ons land een stijging van 35 tot 85 centimeter (KNMI’06, 2007). Een hogere stijging deze eeuw is mogelijk maar vooralsnog niet waarschijnlijk.

De kust van Scheveningen en de Delflandse kust, tussen Hoek van Holland en Kijkduin, zijn door de verwachte zeespiegelstijging twee zwakke schakels geworden. De kustverdediging moet daar versterkt worden. De Delflandse kust wordt veilig gemaakt door de aanleg van extra strand en duinen. Als com-

pensatie voor de aan te leggen Tweede Maasvlakte komt bij Hoek van Holland 35 hectare extra duingebied. In Scheveningen wordt de versterking en verhoging van de zeewering met één meter aangegrepen voor een verbetering van de boulevard.

EEN NIEUWE BOULEVARD

Het ontwerp van de Spaanse architect Manuel de Solà-Morales voor de nieuwe boulevard is een goed voorbeeld van een aanpak met meerwaarde. De veiligheid staat voorop maar de verhoging van de zeewering is zodanig vormgegeven dat Scheveningen niet achter een hoge dijk schuil gaat en het zicht op zee verdwijnt. De dijk wordt opgenomen in een nieuwe en bredere boulevard, die doorgetrokken wordt tot aan de haven en zo de verbinding vormt tussen Scheveningen Bad, Dorp en Haven. De boulevard krijgt een golvend verloop die de oude historische kustlijn volgt, met niveauverschillen: er komt een hoge en een lage boulevard. Fietzers en skaters krijgen meer ruimte en het autoverkeer wordt beperkt.

De vraag blijft of in de toekomst meer maatregelen nodig zijn als de zeespiegelstijging en vooral de stormen extremer gaan uitpakken dan nu verwacht wordt. Ook voor die situatie zijn al slimme en innovatieve oplossingen bedacht, bijvoorbeeld in het waterinnovatieprogramma van Rijkswaterstaat. Een van de opties is het aanleggen van een kunstmatig ‘rif’ voor de kust om de kracht en de hoogte van de golven af te zwakken en Den Haag beter te beschermen.

Meer wateroverlast

Klimaatverandering in Nederland betekent meer neerslag in korte tijd. Dat heeft gevolgen voor de waterhuishouding en het rioolstelsel. Vergroting van de rioolcapaciteit is niet altijd een oplossing en bovendien zeer kostbaar. In Den Haag zal meer ruimte moeten komen om het overtollige water tijdelijk te bergen of vast te houden. In november 2006 presenteerden de gemeente en het hoogheemraadschap samen de *Waterbergingsvisie Den Haag*, waaruit blijkt dat men vooral in de Veen- en Binckhorstpolder, Noordpolder, Eshofpolder en Mariahoeve maatregelen moet treffen. Door verhoging van het waterpeil in de polders, met glooiende natuurvriendelijke oevers langs de sloten, kunnen problemen verholpen worden. De gemeente heeft toegezegd nieuwe ruimtelijke plannen altijd langs de meetlat van de ‘watertoets’ te leggen, zodat het hoogheemraadschap voldoende pompcapaciteit houdt om overtollig water weg te werken.

Het bestrijden van wateroverlast is niet alleen een zaak van de besturen van gemeente en waterschap. Ook individuele burgers kunnen iets bijdragen, bijvoorbeeld door hun tuin niet te ‘verstenen’. Onverharde stadstuinen zorgen voor betere afwatering. En zelfs begroeide daken kunnen een rol spelen, omdat zij water vasthouden en de neerslag geleidelijk af laten vloeien. Daardoor wordt het riool minder belast. Den Haag kent al dergelijke groene daken, zoals een woningproject bij Kijkduin en het hoofdkantoor van de ANWB, maar het blijven vooralsnog uitzonderingen.

Warm!

De hogere temperaturen door de opwarming van de aarde en de grotere kans op hittegolven leiden ook tot een ander energiegebruik in ons land:

Het is zeer waarschijnlijk dat het aardgasverbruik in de winter afneemt omdat er minder nodig is voor ruimteverwarming in huishoudens, diensten en de glastuinbouw. De CO₂-emissiebeperking wordt echter voor een groot deel tenietgedaan door de toename van het elektriciteitsgebruik voor ruimtekoeling in de zomer. (Staat van het Klimaat 2006)

De grotere vraag naar koeling is nu al merkbaar bij kantoren. Hogere temperaturen maar ook behoefte aan comfort betekenen meer gebruik van airconditioning in de zomer. Den Haag kent al een aantal innovatieve en duurzame “koude” projecten. Het meest aansprekende voorbeeld is de ‘stadskoeling’ met het aparte koudenet in de Resident en de warmte- koude opslag in de bodem. En in de woningbouw zijn er warmtepompprojecten (met koeling) als het Pander-complex, Nieuw Spoorwijk en de zeewatercentrale in Duindorp. Ook de eerder genoemde groendaken kunnen een bijdrage gaan leveren aan de verkoeling van de stad.

Hogere temperaturen kunnen in stedelijke gebieden ’s zomer ‘hitte-eilanden’ veroorzaken: plekken met weinig groen en verkoeling waar de warmte, ook ’s nachts, blijft hangen met een onaangenaam leefklimaat als resultaat. De kans daarop is in Den Haag niet groot. Door het uitgesproken zeeklimaat van de stad, met relatief koele zomers en milde winters, én het vele groen zullen de temperaturen niet snel té hoog oplopen. Dat geldt echter niet voor alle delen van de stad. De wijk De Binckhorst, die vernieuwd gaat worden tot een ‘gemengde binnenstedelijke locatie’ heeft delen met veel spoorrails en asfalt waar het ’s zomers onaangenaam warm kan worden. Daar wordt een klimaatbestendige ruimtelijke inrichting, het voorkomen van ‘hitte-eilanden’ en het zorgen voor ‘duurzame’ koelcapaciteit een nieuwe stedelijke opgave.

Vitale én duurzame wijken

In 2003 maakten onderzoekers uit Delft een studie van duurzaamheid in de planvorming voor stedelijke vernieuwing, en de daarmee samenhangende prestatieafspraken tussen gemeente en woningcorporaties (Boon en Klunder, 2004). Het verschil tussen duurzame stedelijke vernieuwing en ‘gewone’ stedelijke vernieuwing is dat in het eerste geval de milieukundige invalshoek voorop staat. De vernieuwing van Morgenstond-Midden die in hoofdstuk 5 ter sprake kwam, vormt een van de cases in dit onderzoek. Er is gekeken of duurzaamheid een rol speelde in het beleid van de gemeente en de woningcorporatie. Dat was nauwelijks het geval. In het overleg over de afspraken tussen gemeente en corporaties over de herstructurering van de stad als geheel is wel gesproken over ambities op het gebied van zonne-energie, groene ruimte, water en ondergronds afval, maar die conceptparagraaf is niet opgenomen in het definitieve stuk. Volgens de onderzoekers hebben veranderingen op de woningmarkt de partijen huiverig gemaakt. “Het milieu stond destijds laag op de prioriteitenlijst” (Boon en Klunder, 2004: 27). Ook de verandering van de relatie tussen de gemeente en de corporaties, die geen gemeentelijke subsidies meer krijgen speelde een rol. De partijen konden elkaar moeilijk vinden in afspraken over de betaling van de hogere kosten per woning. En toen op een hoger, stedelijk niveau afspraken sneuvelden tijdens het overleg, was het moeilijk om die op een lager niveau, bijvoorbeeld in de plannen voor Morgenstond-Midden, opnieuw aan de orde te stellen.

Maar er liggen nieuwe kansen voor de stad bij de opwaardering van De Binckhorst, een nu nog rommelig industrieterrein, vlak bij het centrum van de stad. Deze wijk is volgens kenners meer dan een bedrijventerrein:

*Naast de in het oog springende kantoorcomplexen wordt De Binckhorst gekenmerkt door een ongeken-
de diversiteit. Kleinschalige bedrijven, een blokje naoorlogse woningen, een begraafplaats en een kasteel geven
het een on-Nederlandse kwaliteit. De twee gezichten van Den Haag, als wereldhoofdstad van het recht met
het internationaal strafhof en de koffielepcultuur van Haagse Harry's in de schaduw daarvan, zijn in De
Binckhorst manifest aanwezig.*

(Veldhuisen, S&RO bedrijventerreinen, juni 2006)

De gemeente wil het verouderde bedrijventerrein transformeren tot een aantrekkelijk gemengd stedelijk gebied met een stoere uitstraling, ondernemend én duurzaam tegelijk. Begin 2006 heeft de gemeente

de ‘Gebiedsvisie Plus Binckhorst’ gepresenteerd, waarin de ambitie voor de herontwikkeling tot 2030 van Binckhorst beschreven staat. Het gaat in de plannen om zeventuizend woningen en vele duizenden vierkante meters kantoren, bedrijfsruimten en voorzieningen en een groot stadspark van 16 hectares. Het Nieuw Binckhorst van de toekomst omvat 18.000 arbeidsplaatsen en 12.00 inwoners. “Op langere termijn wordt gestreefd naar een toespitsing op arbeidsintensieve, schone en stadsgeoriënteerde bedrijvigheid”. Een voorbeeld daarvan is de voormalige Caballero fabriek, die gaat fungeren als broedplaats en verzamelgebouw voor bedrijven uit de creatieve sector.

Dit keer zal het milieu wel hoog op de agenda staan. In maart 2008 stemde de gemeenteraad namelijk in met de ambitieuze plannen voor Nieuw-Binckhorst, inclusief een duurzaamheidsparagraaf waarbij “de betekenis en kansen voor het thema duurzaamheid voor Nieuw Binckhorst op alle schaalniveaus nader zullen worden onderzocht en geconcretiseerd”. In tegenstelling tot de eerdere plannen voor Den Haag Zuidwest, waaruit de paragraaf over duurzaamheid in de loop van het lange onderhandelingsproces verdween, lijkt de kans nu veel groter dat innovatieve technologie wordt ingezet om De Binckhorst een duurzame uitstraling te geven, die meer dan symbolisch is. De herstructurering van het gebied is een langjarig ontwikkelingsproces dat mogelijkheden biedt om na te denken en te werken aan een nieuwe ‘klimaatbestendige’ en groene stadswijk. Wat is er nodig om van een voormalig bedrijventerrein een duurzame en aantrekkelijke stedelijke locatie te maken? Wat zijn de bijzondere energie- en milieukenmerken van het gebied en hoe kunnen natuurlijke elementen als water en groen optimaal benut worden? Kortom, Binckhorst kan een belangrijke rol spelen als praktijkgerichte proeftuin voor energietransitie en klimaatbestendigheid.

Naar een Haagse klimaatagenda

In Den Haag bestaan veel mogelijkheden om een zinvolle bijdrage te leveren aan de wereldwijde milieucrisis. Maar het streven naar een klimaatbestendige en CO₂-neutrale stad moet dan wel hechter verbonden worden met de verbetering van de leefbaarheid van het Haagse wonen en werken. Lokaal klimaatbeleid krijgt daarmee meer richting en een groter draagvlak in de stedelijke samenleving.

De meeste voortgang is tot nu toe geboekt bij de aanpak van de stijgende zeewaterspiegel en de mogelijke wateroverlast door extreme neerslag. Wat dat betreft laat Den Haag zich kennen als een stad met

creatieve ‘water’ oplossingen. Veel minder aandacht is er tot nu toe voor de gevolgen van de verwachte temperatuurstijging. Daarvoor zou de nieuwe Binckhorst een goede locatie zijn, met innovatieve toepassingen van koelingstechnieken, zowel in de kantoren als in de openbare ruimte. Klimaatverandering biedt de stad nieuwe kansen om het imago van een groene en ‘koele’ stad aan zee op een creatieve en duurzame manier te versterken.

De te hoge CO₂-uitstoot is meer een wereldwijd dan een lokaal probleem. Voor veel Hagenaars is het iets waar ze zich weinig bij kunnen voorstellen. CO₂-neutraal is ambitieus, maar nogal vaag en het ligt erg ver weg – in 2050. Reductie van de CO₂-uitstoot moet daarom vertaald worden naar concrete en aansprekende doelen. Het ingezette beleid kan op lokaal niveau slagen als het bestuur zich richt op instrumenten waar de stad en haar burgers zelf belang bij hebben. Zo’n instrument is armoedebestrijding in achterstandswijken door energiebesparing. Het effect van lagere energie- en woonlasten verdient daarom meer aandacht en prioriteit in het beleid van de gemeente. Elders in het land bestaan al voorbeelden van programma’s waarin armoedebestrijding en energiebesparing hand in hand gaan, zoals Heechterp-Schieringen in Leeuwarden “Het project armoedebestrijding door energiebesparing is zeer concreet en het doel om de eerste gloeilampvrije wijk van Nederland te worden, is aansprekend” aldus NICIS, het instituut dat de wijkactieplannen van de veertig Vogelaar- of “krachtwijken” analyseerde (website gemeente Leeuwarden, 2008).

De plannen hoeven niet voor iedere Haagse wijk hetzelfde te zijn. Soms gaat het om slechte maar goedkope huizen waar fysieke ingrepen nodig zijn. In oudere galerijflats zoals Otterrade (zie Hoofdstuk 4) betekent het aanbrengen van hoogrendementsbeglazing lagere energielasten en een gezonder binnenmilieu. Maar in de Schilderswijk bijvoorbeeld staat veel nieuwbouw die al redelijke energiezuinig is. Daar moet het accent meer liggen op gedragsverandering van de bewoners. In het algemeen geldt dat energiebesparing een integraal onderdeel moet zijn van de wijkactieplannen. Het gaat om de ontwikkeling van vitale en leefbare wijken, ook voor ondernemers, met een lagere uitstoot en gelijke of lagere woonlasten. Zo kan Den Haag zowel een CO₂-neutrale stad worden als een gemeente met leefbare en duurzame wijken waar het goed en betaalbaar wonen is. Een betere benutting van de bestaande Haagse stadsverwarming, aangevuld met nieuwe duurzame warmte als geo-thermie en omgevingswarmte, past daar prima in. Maar dan wel met onafhankelijk toezicht en transparante tarieven voor warmtelevering.

Den Haag is een dichtbebouwde, groene woonstad aan zee met een diensteneconomie.

De voor- en nadelen daarvan worden in het klimaatbeleid van de stad nog onvoldoende onderkend. Hoge dichtheid met een geconcentreerde en hoge energievraag is voor opties als stadswarmte- en koude en energieopslag een groot voordeel. De Resident in het centrum van Den Haag is bijvoorbeeld het eerste gebied in ons land met vier netten voor electriciteit, gas, warmte en koude. Het Haagse stadsverwarmingsnet is een compact net waar nog vele gebouwen in het centrum en in de Binckhorst op aangesloten kunnen worden. Warmte- en koudeopslag in de bodem is rendabel en kan in Den Haag op grote schaal toegepast en voorgeschreven worden. Ook zonne-energie kan, met de nieuwe subsidieregeling, op veel Haagse daken worden gewonnen.

Moderne grootschalige windturbines vragen steeds meer open ruimte en die is in Den Haag nauwelijks meer te vinden. Op zee is die ruimte er nog wel. Een windpark op zee is een concrete en forse stap naar hernieuwbare energie, uit de eigen voortuin, met nieuwe kansen voor de kustvisserij en het toerisme.

Groen is van toenemend belang voor een duurzame stedelijke samenleving en natuurlijke, gezonde en leefbare wijken. Groen zorgt voor schaduw en houdt de stad koel en aangenaam. Groen, ook op daken, vermindert de wateroverlast, draagt bij aan een betere luchtkwaliteit en levert een bescheiden compensatie voor de Haagse CO₂-uitstoot. Het klimaatprobleem vraagt, ook in Den Haag, om een bredere kijk op het groen. Het liefst met aansprekende nieuwe initiatieven zoals een Haags klimaatfonds, een “groen-daken” plan en stimulansen om particuliere tuinen natuurlijk en onverhard te houden. Pas dan is Den Haag ook in de toekomst een Wereldstad aan Zee.

8. PRACHTWIJKEN EN DE HAAGSE HOGESCHOOL

Koert Meijs

Van een olifant is bekend dat deze makkelijker te herkennen dan te definiëren valt. De Griekse filosoof Diogenes van Sinope bekritiseerde Plato's definitie van de mens als een tweevoetig ongevederd wezen door een haan de veren uit te trekken. Vervolgens toonde hij de kale haan in zijn hand en riep: Zie hier, Plato's mens! Een andere anekdote verhaalt dat Diogenes overdag met een lantaarn door de straten van Athene liep 'op zoek naar een mens'. Zo toonde hij aan dat niet alleen de definitie lastig is maar ook de herkenning.

Waar Diogenes' zoektocht nog gespeeld kan lijken, is bij probleemwijken naast de definitie zeker de herkenning problematisch. De Haagse Hogeschool staat op de grens van drie Haagse wijken: het Laakkwartier, de Stationsbuurt en de Schilderswijk. Men heeft meer dan een lantaarn nodig om, lopend door de straten, erachter te komen dat het Laakkwartier geen probleemwijk is en de Stationsbuurt en de Schilderswijk wel.

We zullen bij de definitie van een probleemwijk te rade moeten gaan om herkenning mogelijk te maken. Maar dan zijn we er nog niet. We worden lastig gevallen door een veelheid aan definities. En om de verwarring nog groter te maken blijkt zelfs de benaming probleemwijk aan strijd onderhevig. Zo komen we naast de aanduiding probleemwijk ook de aandachtswijk, de prioriteitswijk, de Vogelaarwijk en de krachtwijk tegen. Alle benamingen verwijzen naar hetzelfde type wijk.

Met de moeizame herkenning van probleemwijken, de over elkaar struikelende definities en de wisselende benamingen, lijkt de verzuchting waartoe dit alles dient zeker op zijn plaats. Toch is de kwestie niet enkel academisch. In de definitie van de probleemwijk zit de wijze waarop men de problemen wil gaan aanpakken reeds besloten. Daarom kan men uit een overzicht van deze definities een tendens destilleren in welke richting de gedachten over mogelijk beleid voor de wijken zich begeven.

In dit hoofdstuk zullen drie bepalende definities van probleemwijken worden besproken: de officiële definitie van VROM die leidt tot de 40 Vogelaarwijken, de definitie van een aantal sociaal-geografen die de definitie van VROM bekritisieren (Van Gent, Musterd en Ostendorf 2007) en de verfijnde definitie van de Stichting Atlas voor Gemeenten.

De definitie van een probleemwijk

In Den Haag heeft een viertal wijken van minister Vogelaar de kwalificatie probleemwijk gekregen: Stationsbuurt, Schilderswijk, Transvaal en Den Haag Zuid-West. Bewoners uit de getroffen wijken zijn vaak oprecht verbaasd dat zij in een probleemwijk wonen. Ook een persoonlijke rondgang door de wijken maakt niet vanzelfsprekend duidelijk waarom dit probleemwijken zijn. “Er is veel rampspoed in de wereld maar je moet er oog voor hebben”, schreef Hermann Harry Schmitz een honderd jaar geleden (Schmitz, 1977).

Dat oog van Schmitz dient ondersteund te worden door een definitie. Onbevangen kijkend weet men niet direct waarop te letten. Een kleine rondvraag levert de volgende opsomming van criteria aan de hand waarvan bewoners een probleemwijk zouden willen definiëren. Men noemt de hoeveelheid aangetroffen troep op straat, de op muren gespoten graffiti, het aantal bierkratten of fietsen voor de deur, het aantal aanwezige toezichtcamera's, de keren dat je gegroet wordt op straat, de huidskleuren van de passanten, et cetera. Dat zijn de directe ervaringen.

Anderen, meestal geen bewoners van de wijk, objectiveren de eigen ervaringen door de papieren cijfers erbij te betrekken: de uitslagen van leefbaarheidsenquête's, de gemiddelde stijging van de huizenprijzen, de hoeveelheid benodigde politie per inwoner, het aantal malen dat de wijk negatief in de publiciteit komt, de sterftcijfers als afspiegeling van de volksgezondheid, de criminaliteitscijfers, het aantal lidmaatschappen van een sportclub als signaal voor sociale cohesie. Ook noemt men achterstandscriteria: de armoede- en werkloosheidscijfers in de wijk, de mate van hoogbouw, de verhouding eigen woningbezit en huurwoningen. En tenslotte is er de politiek econoom die, als analyticus pur sang, een probleemwijk definieert als een wijk waar de huidige coalitie relatief de minste stemmen vandaan haalt en waarvan men verwacht dat, met de juiste beleidsinspanning, de meeste stemmenwinst valt te halen.

In 2007 zien wij een drietal definities die het maatschappelijk debat bepalen: de officiële definitie van VROM die leidt tot de veertig Vogelaarwijken, de definitie van Van Gent, Musterd en Ostendorp en die van de Stichting Atlas voor Gemeenten.

De officiële definitie van VROM

In de kamerbrieven van 22 maart en 24 april 2007 beschrijft minister Vogelaar welke veertig probleemwijken zij heeft geselecteerd en hoe deze selectie tot stand is gekomen. Voor de selectiecriteria presenteert zij de volgende tabel:

Tabel 1 Indicatoren voor de bepaling van aandachtswijken

Thema			
Achterstanden	Bron	Peiljaar	
Sociaal-economisch			
1. Inkomen	RIO, CBS	2002	gemiddeld besteedbaar particulier huishoudinkomen
2. Werk	RIO, CBS	2002	aandeel werkenden
3. Opleiding	Wegener/ Geo-marktprofiel	2002	aandeel huishoudens met lage opleiding
			vraagstelling: aantal mensen met een lage opleiding in uw straat?
			9 antwoordklassen van extreem weinig via gemiddeld naar extreem veel
			berekening: aandeel bovengemiddeld op het totaal
Fysiek			
Woningvoorraad	CBS/Syswov/	2002,2006	aandeel woningen klein, oud en goedkoop
4. Kleine woningen	/CFV		# klein: eengezinsw 4 en minder kamers; meergezinsw 3 en minder kamers
5. Oude woningen			# oud: bouwjaar 1970 en eerder
6. Goedkope woningen			# goedkoop: sociale huurwoningen

Problemen			
Sociaal	WBO/WoON	2002,2006	
sociale overlast, vandalisme en onveiligheid			Oordeel bewoner vervelende voorvallen en misdrijven in de buurt
7. vandalisme			# bekladding van muren en/of gebouwen, komt dit in uw buurt voor?
8. vandalisme			# vernieling van telefooncellen, bus- of tramhokjes, komt dit in uw buurt voor?
9. sociale overlast			# ondervindt u overlast door directe burenen?
10 sociale overlast			# ondervindt u overlast door omwonenden?
11. onveiligheid			# bent u bang om in de woonbuurt lastig gevallen of beroofd te worden?
Fysiek	WBO/WoON	2002,2006	
12. tevredenheid woning			Hoe tevreden bent u met uw huidige woning?
13. tevredenheid woonomgeving			Hoe tevreden bent u met uw huidige woonomgeving?
14. verhuiscgenigheid			Aandeel verhuiscgenigde hh en hh die al andere woning gevonden hebben
fysieke overlast			Oordeel bewoner over vervelende voorvallen in de buurt
15. geluidsoverlast			# in welke mate ondervindt u in uw buurt vormen van geluidsoverlast?
16. vervuiling			# idem overlast door stank, stof, vuil?
17. verkeer			# idem overlast door het verkeer?
18. veiligheid			# oordeel bewoner m.b.t. de veiligheid qua verkeerssituatie

Bron: ministerie van VROM, 2007

RIO = Regionaal Inkomens Onderzoek
 SYSWOV = Woningvoorraadsysteem VROM
 WBO = Woningbehoefteonderzoek

CBS = Centraal Bureau voor de Statistiek
 CFV = Centraal Fonds Volkshuisvesting
 WoON = Woon Onderzoek Nederland

In de eerste plaats valt het onderscheid tussen ‘achterstanden’ en ‘problemen’ op. De ‘achterstanden’ verwijzen naar de gemiddelde sociaal-economische positie van de bewoners (werk, inkomen en opleiding), en naar de kwaliteit van de woningen (grootte, ouderdom en prijs). De ‘problemen’ zijn gesplitst in sociale leefbaarheidsproblemen, zoals ervaren door wijkbewoners in de vorm van overlast door omwonenden of onveiligheidsgevoelens, en meer fysieke problemen zoals de tevredenheid met de woning en de woonplek of hinder van geluidsoverlast en verkeersonveiligheid.

In de tweede plaats valt uit de tabel af te lezen hoe men aan de gegevens is gekomen en uit welk jaar ze stammen. De ‘achterstanden’ zijn veelal gemeten via het CBS. Veel gegevens stammen daardoor uit 2002. Opvallend is hoe vaak zelfrapportage een rol speelt. Dat geldt zowel voor het criterium opleiding dat achterhaald is door wijkbewoners te vragen naar ‘het aantal mensen met een lage opleiding in uw straat’ als voor de criteria onder het kopje problemen.

Voor de overzichtelijkheid zijn de achttien criteria door het ministerie gegroepeerd in negen indicatoren. Daarbij zijn scores van de criteria per thema van een gelijk gewicht voorzien. Ter verduidelijking: de drie criteria binnen het thema sociaal-economische achterstanden (inkomen, werk, opleiding) bijvoorbeeld tellen dus even zwaar mee als de zeven criteria binnen het thema fysieke problemen. De gegevens zijn vastgesteld op grond van de viercijferige postcode. Op dit postcode-niveau zijn namelijk meer gegevens beschikbaar dan op het niveau van de wijk- en buurtindeling van de wijk- en buurtindeling van gemeenten.

De uitkomst van de analyse is een lijst van ruim 320 postcode-gebieden in 140 wijken waar achterstanden en problemen samenvallen. En binnen die wijken zijn weer veertig wijken geselecteerd, met de allerlaagste scores op postcode-niveau. Voor Den Haag betekent dat de aanwijzing van vier probleemwijken.

Tabel 2 De probleemwijken

wijknr.	gemeente	wijknaam	aantal ge- selecteerde 4pc-gebieden binnen wijk	Achterstanden				Problemen				
				gemiddeld huishoud- inkomen (x1000) 2002	% huishoudens met lage opleiding 2002	% werkenden 2002	% woningen van lage kwaliteit 2006	indicator sociale overlast index 2006	indicator fysieke overlast index 2006	% verhuis- geneigde huishoudens index 2006	gemiddeld cijfer woon- omgeving index 2006	gemiddeld cijfer woning, index 2006
1	Alkmaar	Overdie	1	23	58	52	33	123	113	161	86	90
2	Amersfoort	De Kruiskamp	1	23	40	55	35	127	125	138	82	91
3	Amsterdam	Amsterdam Noord	3	24	61	55	47	119	112	189	85	82
4	Amsterdam	Westelijke Tuinsteden	8	25	65	52	37	115	108	140	90	89
5	Amsterdam	Bos en Lommer	3	22	57	60	31	120	116	131	91	88
6	Amsterdam	Amsterdam Oost	2	21	51	61	31	121	130	159	92	89
7	Amsterdam	Bijlmer	2	22	48	60	16	128	120	163	83	89
8	Arnhem	Klarendal	1	20	49	56	30	108	113	168	89	90
9	Arnhem	Presikhaaf	1	21	54	52	42	119	113	168	85	85
10	Arnhem	Het Arnhemse Broek	1	19	28	60	24	115	115	152	87	92
11	Arnhem	Malburgen/Immerloo	3	21	62	51	35	119	106	129	86	90
12	Deventer	Rivierenwijk	1	19	64	54	28	132	133	213	79	80
13	Eindhoven	Woensel West	1	19	53	50	42	116	117	148	87	88
14	Eindhoven	Doornakkers	1	22	60	51	34	115	123	90	85	94
15	Eindhoven	Bennekel	1	22	56	52	30	114	117	137	79	90
16	Groningen	Korrewegwijk	1	15	29	38	49	103	99	220	96	94
17	Groningen	De Hoogte	1	17	42	43	42	108	110	191	84	82
18	Heerlen	Meezenbroek	1	22	67	51	32	117	115	62	89	93
19	Leeuwarden	Heechterp/Schieringen	1	16	37	40	40	131	114	230	81	94
20	Maastricht	Maastricht Noordoost	2	20	53	43	25	118	130	128	81	94
21	Nijmegen	Hatert	1	22	76	44	43	136	99	114	97	96
22	Rotterdam	Rotterdam West	7	21	58	53	34	122	109	123	83	85

8. PRACHTWIJKEN EN DE HAAGSE HOGESCHOOL

wijkenr.	gemeente	wijknaam	aantal ge- selecteerde 4pc-gebieden binnen wijk	Achterstanden				Problemen				
				gemiddeld huishoud- inkomen (x1000) 2002	% huishoudens met lage opleiding 2002	% werkenden 2002	% woningen van lage kwaliteit 2006	indicator sociale overlast index 2006	indicator fysieke overlast index 2006	% verhuis- geneigde huishoudens index 2006	gemiddeld cijfer woon- omgeving index 2006	gemiddeld cijfer woning, index 2006
23	Rotterdam	Rotterdam Noord	5	21	66	51	31	133	127	187	80	89
24	Rotterdam	Bergpolder	1	21	46	66	13	114	129	219	88	87
25	Rotterdam	Overschie	1	23	63	47	33	107	104	105	91	92
26	Rotterdam	Oud Zuid	6	21	64	55	22	124	113	123	87	86
27	Rotterdam	Vreewijk	1	23	74	47	58	113	104	119	90	92
28	Rotterdam	Zuidelijke Tuinsteden	2	22	69	46	41	126	104	124	78	87
29	Schiedam	Nieuwland	2	23	51	49	31	114	105	110	85	93
30	s-Gravenhage	Stationsbuurt	1	21	19	52	21	127	127	86	83	88
31	s-Gravenhage	Schilderswijk	2	22	25	53	19	131	122	104	75	87
32	s-Gravenhage	Den Haag Z-West	6	22	44	48	44	115	103	120	89	88
33	s-Gravenhage	Transvaal	1	21	28	58	23	135	123	186	83	78
34	Utrecht	Kanaleneiland	2	24	45	53	25	126	112	156	86	88
35	Utrecht	Ondiep	1	22	54	50	43	128	118	290	86	76
36	Utrecht	Overvecht	4	23	52	50	32	125	101	180	87	89
37	Utrecht	Zuilen Oost	1	24	45	60	27	122	94	134	90	88
38	Zaanstad	Poelenburg	1	26	52	60	41	126	115	219	80	81
39	Dordrecht	WielwijkCrabbehof	1	23	55	49	32	115	103	147	87	92
40	Enschede	Velve-Lindenhof	1	22	41	50	25	103	111	112	90	92
Totaal 40 wijken				22	55	53	32	121	113	143	86	88
Overige 100 aandachtswijken				24	42	56	24	109	108	119	96	95
Nederland				30	42	64	12	100	100	100	100	100

Bron: ministerie van VROM, 2007

Een snelle blik over de cijfers leert dat het gemiddeld huishoudinkomen in de Haagse probleemwijken zo'n 25% achterblijft bij de rest van Nederland. Voorts dat ze slecht scoren op zowel sociale als fysieke overlast. Heel uitzonderlijk is het geringe percentage huishoudens met een lage opleiding, in de Stationsbuurt, de Schilderswijk en Transvaal. Dit aandeel is veel minder dan het gemiddelde van de veertig probleemwijken en zelfs van Nederland als geheel.

De officiële definitie van VROM en de bijbehorende indicatoren komen niet zomaar uit de lucht komen vallen. Er gaat een geschiedenis aan vooraf en het past in een concept dat gangbaar is in Europa. De veertigwijkenaanpak is de voortzetting van het grotestedenbeleid. Onder de voorgangers van Vogelaar werd zwaar ingezet op stedelijke vernieuwing: het aanpakken en herstructureren van de fysieke woningvoorraad. Door het verbeteren van verouderde woningen en vooral door het bouwen van koopwoningen in achterstandswijken zouden sociaal-economisch gemengde 'betere' buurten moeten ontstaan. In 1997 werd dit benoemd als herstructureringsbeleid en stedelijke vernieuwing. In de praktijk kwamen de plannen neer op het drastisch verleggen van de aandelen koop- en huurwoningen, zoals bijvoorbeeld bij de vernieuwing van Den Haag Zuidwest. Musterd (2000) spreekt in dit verband over 'draconische maatregelen'. De sociale indicatoren zijn in beeld gekomen door de Europese discussie over het tegengaan van uitsluiting. De achterliggende gedachte is dat er negatieve sociaal-economische buurteffecten bestaan en dat het voor kansarme huishoudens veel uitmaakt of zij wonen in een gemengde of in een arme wijk. Sociale uitsluiting zou verholpen kunnen worden door een gebiedsgerichte aanpak. En zo komen sociaal-economische achterstanden in de wijk als indicatoren in beeld. Fysieke ingrepen moeten in dienst staan van het wegwerken van sociale achterstand, alles om een tweedeling in de samenleving te voorkomen. De veertigwijkenaanpak is daarmee een antwoord op het segregatievraagstuk.

De kritiek van stadsgeografen

In het *Tijdschrift voor de volkshuisvesting* publiceerden de Amsterdamse geografen Van Gent, Musterd en Ostendorf (2007) een kritiek op de definitie van VROM. Zij plaatsen zowel kanttekeningen bij de indicatoren voor fysieke achterstand als bij het doel waarvoor de criteria voor sociale achterstand werden geïntroduceerd. Het is volgens hen merkwaardig om fysieke achterstand vast te stellen aan de hand van de ouderdom, prijs en grootte van woningen. Slaat bij oude woningen bij voorbaat de verloedering toe? Is bij kleine woningen direct de leefbaarheid in het geding? Weliswaar, zo betogen ze, verdient de woningvoorraad, inclusief de 35% sociale huurwoningen, permanente aandacht, maar van bouwtechnische achterstanden is geen sprake.

Als de middeninkomens wegtrekken uit de wijk en kansarme huishoudens zich er vestigen, neemt de segregatie toe. Dat is de reden om de indicatoren van sociale achterstand op te voeren. Maar Musterd concludeert uit eigen onderzoek dat “de segregatie in grote steden niet of nauwelijks toeneemt en dat men zelfs in de armste wijken van Nederland van sociale menging mag spreken” (Musterd, 2007).

Gebiedsgericht beleid is nuttig als je kunt aantonen dat de probleemopstapeling in wijken extra negatieve effecten heeft. Van Gent, Musterd en Ostendorf menen dat dit niet is aangetoond. Herstructurering van wijken om de bevolkingssamenstelling te veranderen is een omslachtige en ondoelmatige oplossing. Volgens de onderzoeker is het beter om in een gebiedsgerichte aanpak als af te dalen naar een lager niveau: de buurt in plaats van de wijk.

Dan schiet je vaker raak, zo tonen ze in een exercitie aan. Maar ook op dat lagere niveau blijft de vraag hoe omvangrijk de negatieve buurteffecten in werkelijkheid zijn.

BUURTEFFECTEN

In *De bestuurbare buurt. Uitdagingen voor onderzoek en beleid op het gebied van sociale menging* (Migrantenstudies 21/2) publiceerden de sociaal geograaf Uitermark en de socioloog Duyvendak een overzicht van het onderzoek naar buurteffecten. De resultaten daarvan zijn niet eenduidig, met uitzondering van het onderzoek van het Sociaal Cultureel Planbureau dat uitgesproken resultaten opleverde. Zo blijkt dat discriminatie en racisme vaker voorkomen in achterstandswijken. Hetzelfde geldt voor criminaliteit: het wonen in zo'n wijk vergroot de kans op slachtofferschap. Ook zijn er bestuurlijke buurteffecten. Allochtonen in probleemwijken zijn achterdochtiger ten aanzien van de Nederlandse instanties.

Het onderzoek van het SCP maakt duidelijk voor welke uitdaging bestuurders gesteld staan. Zij hebben te maken met relatief achterdochtige bewoners die onderling conflictueuze relaties hebben. Dergelijke 'bestuurlijke' buurteffecten hebben in het onderzoek tot nu toe (te) weinig aandacht gekregen. Hoe reageren bestuurders op deze problemen en wat is in een bestuurlijk perspectief de (mogelijke) rol die mengingsstrategieën kunnen spelen in achterstandswijken? (Uytermark en Duyvendak, 2005: 90)

Het is opvallend hoe aantrekkelijk de gebiedsgerichte aanpak kennelijk is voor politici en beleidsmakers. Menging en spreiding worden noodzakelijk genoemd om de ‘neerwaartse spiraal’ te keren, of om de ‘balans’ terug te brengen in de buurt. Volgens de kritische stadsgeografen is een doelgroepbenadering waarschijnlijk veel effectiever. En als men ziet dat veel probleemwijken worden geselecteerd op basis van fysieke en sociale overlast (vandalisme, vervuiling, verkeer) dien je ook duidelijk te maken of de strategie is gericht op de bewoners van de wijk of de bezoekers. Tot een nieuwe definitie komen de stadsgeografen niet. Hun bijdrage geeft een richting aan, waarin gedacht kan worden om te komen tot zowel een heldere probleemaanduiding als een samenhangende theorie van verandering.

De kritiek en de definitie van de Stichting Atlas voor gemeenten

In hun publicatie *Op weg naar Early Warning* (2007) geven de Marlet en Van Woerkens, de makers van de *Atlas voor gemeenten*, een eigen visie op de omvang, de oorzaak en de ontwikkeling van problemen in de wijk. Hun originele kritiek, overgaand in een gepresenteerd alternatief, valt in vier delen uiteen.

Ten eerste zijn zij van mening dat je metingen van (vermeende) achterstanden en feitelijke problemen niet bij elkaar moet optellen. Zo is ‘overlast drugsgebruik’ een feitelijk probleem, terwijl het ‘aantal goedkope huurflats’ op een achterstand kan duiden. Een achterstand kan het feitelijke probleem verklaren. Maar door achterstanden en feitelijke problemen bij elkaar op te tellen, krijg je ongewenste dubbelstellingen. Hun voorstel is probleemwijken te definiëren aan de hand van de feitelijke leefbaarheids- en veiligheidsproblemen.

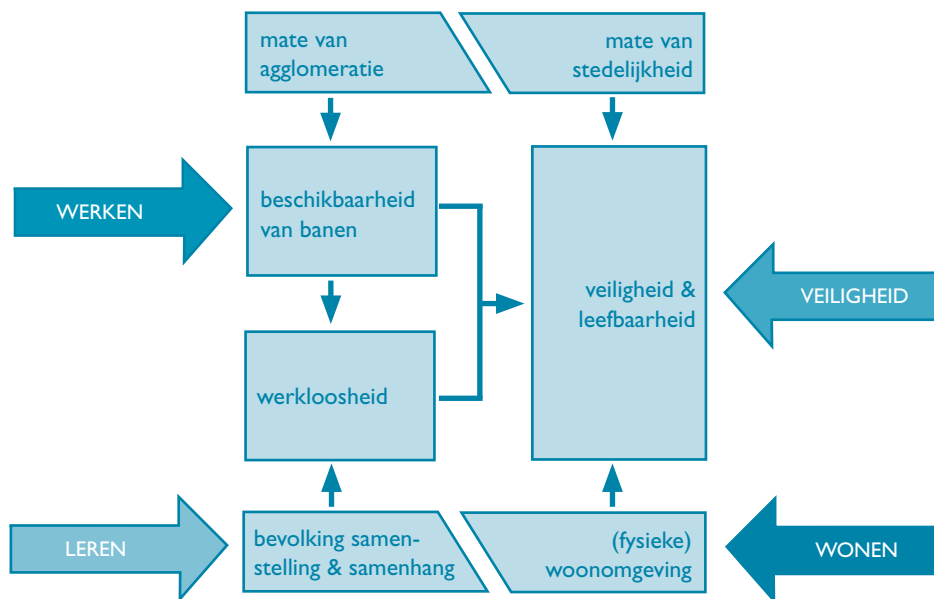
Ten tweede houdt Vogelaars selectie van de veertig probleemwijken in, dat hoeveel probleemwijken je ook omdraait tot prachtwijken er altijd veertig probleemwijken zullen blijven. Dit verdraagt zich, reeds in logische zin, slecht met de beleidsdoelstelling van kabinet Balkenende IV om over tien jaar geen probleemwijken meer te hebben. Het alternatief van Marlet en Van Woerkens is om een probleemwijk te definiëren als een wijk waar leefbaarheids- en veiligheidsproblemen ‘excessief’ scoren. Hun uitgangspunt daarbij is een standaardnormale verdeling van de leefbaarheids- en veiligheidsproblemen in de wijken. ‘Excessief’ is gedefinieerd als vallend buiten de standaardnormale verdeling, dat wil zeggen dat meer dan de helft van de bewoners grote problemen ervaart door overlast en onveiligheid. Komt een probleemwijk, uit op eigen kracht of na beleidsinspanning, weer onder de paraplu van de standaardnormale verdeling, dan is zij probleemwijk af, zonder dat een andere wijk daardoor automatisch tot probleemwijk promoveert.

Ten derde stellen zij, net als de kritische sociaal-geografen, dat de indeling van probleemwijken op basis van de viercijferige postcode te grofmazig werkt. Bepaalde wijken bleken plotseling buiten de probleemdefinitie te vallen terwijl de betrokken gemeente de wijk wel degelijk als probleemgebied zag. Nader onderzoek leerde dat enkele goede delen van de wijk de slechte delen dusdanig compenseerden dat het gemiddelde niet op problemen wees. Een benadering op basis van de gehele postcode werkt beter, maar gaat ten koste van de werkbaarheid en herkenbaarheid. Door clustering van homogene postcode gebieden is echter wel een handzame berekening mogelijk, zo laten Marlet en Van Woerkens zien.

Een vierde, fundamenteel, punt van kritiek is het verschil tussen wat mensen zeggen dat ze belangrijk vinden en wat we daarvan kunnen waarnemen bij hun feitelijk gedrag. In het onderzoek dat gebruikt is om de Vogelaarwijken te benoemen gaat het vaak om de 'stated preferences': dat wat mensen als antwoord geven op een enquêtevraag. Marlet en Van Woerkens wegen deze voorkeuren af tegen de 'revealed preferences'. Voorbeelden hiervan zijn het meetbare waardeverlies van woningen door geluidsoverlast of het verlies aan inkomsten (of alternatief hoge veiligheidskosten) van winkels in een sociaal onveilige omgeving. In plaats van het maken van een optelsom van alle indicatoren van een bepaald probleem om tot een score te komen voor een wijk, kan zo een gewicht worden toegekend aan een indicator.

Een betere analyse per indicator levert niet alleen relevante verschillen op tussen wat mensen zeggen en wat er prijstechnisch aan de hand is in een buurt, maar kan ook meer inzicht geven in de causale samenhang tussen ontwikkelingen. Interessant is bijvoorbeeld het idee van een 'kruitvatindicator'. Deze explosieve situatie doet zich voor in wijken met een hoge werkloosheid en veel kansen op de arbeidsmarkt. Het wordt nog explosiever als de hoge werkloosheid hoge jeugdwerkloosheid blijkt te zijn. Frustraties over de sociaal-economische achterstand in een kansrijke omgeving uiteten zich in crimineel of overlastgevend gedrag en tasten de leefbaarheid in de wijk steeds verder aan. Het beleid zou zich in dit soort situatie moeten richten op scholing en werk voor jongeren, en niet op het bestrijden van overlast alleen.

Figuur: De wijkwijzer, het model van Marlet en Van Woerkom (2007)

In samenwerking met het RIGO en VROM ontwikkelt Atlas voor gemeenten momenteel een monitor die de landelijke wijkmonitor moet gaan worden. Daarmee proberen ze, zoals de titel van hun de publicatie ‘Op weg naar Early Warning’ al suggereert, het afglijden van wijken en buurten te voorspellen, zodat voor ieder specifiek geval tijdig een oplossing kan worden bedacht. Gebiedsgericht onderzoek hoeft dan niet per se te leiden tot een gebiedsgerichte aanpak.

Lissabon in de wijk

In 2000 spraken de regeringsleiders van de EU te Lissabon af dat tegen 2010 de EU de meest competitieve en dynamische kenniseconomie van de wereld zou zijn. Nevendoelstellingen waren duurzame economische groei en instandhouding en vernieuwing van het Europese sociale welvaartsmodel. Aanvankelijk bleven deze doelstellingen op Europees niveau circuleren. De EU-landen zelf eigenden zich het probleem niet afzonderlijk toe. Nadat Prodi, de toenmalige voorzitter van de Europese Commissie, hierover aan de bel trok, poogde de Nederlandse regering de zaak direct op het niveau te brengen waar het voor een belangrijk deel thuis hoorde: de 31 steden van het grotestedenbeleid.

De SER publiceerde in april 2007 het rapport “Lissabon in de wijk”, om het grotestedenbeleid in de toekomst een nieuwe impuls te geven:

De zorg voor een goed woon- en werkklimaat houdt uitdagingen in die niet door de richtsnoeren voor groei en werkgelegenheid bestreken worden – bijvoorbeeld met betrekking tot bereikbaarheid, leefbaarheid, veiligheid en kwaliteit van de woningvoorraad. Juist op dat vlak loopt een aantal steden aan tegen hardnekkige en complexe problemen die zijn geconcentreerd in enkele tientallen achterstandswijken en die het streven naar een complete en vitale stad (en daarmee de bijdrage aan de Lissabon-strategie) belemmeren.

Welke veranderingen zijn volgens de SER noodzakelijk om de Lissabondoelstellingen te realiseren?

De raad is van mening dat het grotestedenbeleid tot nu toe passiviteit van het lokale niveau uitlokte. Het heeft te veel weg van een traditionele subsidieregeling met als gevolg strategisch gedrag en veel centrale departementale bemoeizucht. In de nieuwe variant geldt het dat het initiatief nadrukkelijk bij de afzonderlijke stad ligt. Wat decentraal kan, gebeurt decentraal. Het Rijk stelt zich op als partner. Tussen stad en Rijk komt een charter (wilsovereenkomst) tot stand. De prestatie van de stad en de tegenprestatie van het Rijk worden aan elkaar gekoppeld. De stad coördineert zelf de partnerschappen met woningcorporaties, bedrijfsleven en onderwijs- en kennisinstellingen.

Die partnerschappen – binnen de stad met onder meer woningcorporaties, bedrijfsleven en onderwijs- en kennisinstellingen – zijn vooral nodig om de hardnekkige en meervoudige problemen in achterstandswijken aan te pakken. De uitdaging voor de gemeente is om de fysieke vernieuwing te verbinden met de aanpak van de sociale opgaven in de wijk

Wat betekent dat voor Den Haag?

De belangrijkste opgave in de Lissabonstrategie is verhoging van de arbeidsparticipatie: de beroepsbevolking (inclusief de werklozen) gedeeld door de potentiële beroepsbevolking, alle mensen van 16 tot 65 jaar. Voor geheel Den Haag was de arbeidsparticipatie 73,9% in 2006. Voor de probleemwijken slechts 50,7%. En dat is inclusief 16,2% werklozen. Van de potentiële beroepsbevolking in de probleemwijken is 34,5% aan het werk en in Den Haag in zijn geheel 65,2%. Tegen deze cijfers kan geen landelijk generiek economisch beleid op. Hier kan enkel een directe doelgroepbenadering uitkomst bieden waarbij men zich kan concentreren op het terugdringen van voortijdig schoolverlaten door gepaste loopbaanbegeleiding en betere samenwerking tussen (beroeps)onderwijs en bedrijfsleven. Opnieuw is dus de vraag of een gebiedsgericht beleid wel de juiste aanpak is voor de problemen van de 'krachtwijken'.

Concluderend

Uit alle commentaren op de definities en indicatoren van de probleemwijken die prachtwijken of krachtwijken moeten worden komt hetzelfde beeld naar voren. Of het nu gaat om kritiek door de wetenschap of om de nieuwe uitgangspunten voor het grotestedenbeleid, zoals door de SER verwoordt.

Er is een tendens waarbij er meer aandacht is voor de sociale achterstanden en de leefbaarheids- of veiligheidsproblemen zelf dan voor fysieke achterstanden. Sleutelen aan de bevolkingssamenstelling van wijken door middel van toewijzing, sloop en nieuwbouw lijkt een achterhaalde methode om problemen in de wijken aan te pakken. De traditionele fysieke herstructurering raakt daardoor langzaam buiten beeld, hoewel de stedelijke vernieuwing in Den Haag, zoals bijvoorbeeld in Zuidwest daar nog alle sporen van draagt. Investeren in menselijk kapitaal lijkt in de toekomst meer soelaas te kunnen bieden dan investeren in stenen. Het nastreven van sociaal-economisch gemengde buurten blijkt moeilijk te beargumenteren vanuit het perspectief van de bewoners van probleemwijken.

Vanuit het perspectief van die bewoners is ook relevant dat de benadering op het niveau van wijken te grofmazig is. Die leidt alleen maar tot stigmatisering van een wijk. En hoewel een meer verfijnde benadering, op het niveau van de buurt bijvoorbeeld, statistisch beter zou kunnen uitpakken, zijn buurteffecten gering en ontbreekt in het beleid een causale theorie waarin oorzaak en gevolg helder onderscheiden worden. Een gerichte doelgroepbenadering, of zelfs een individuele benadering, kan meer soelaas bieden.

De probleemwijk, de student en De Haagse Hogeschool

Wie de discussie over de probleemwijken begrijpt, is als betrokkene in de wijk beter in staat om de middelen te genereren die nodig zijn om de problemen aan te pakken. Welke rol kan De Haagse Hogeschool, met haar enorme potentieel aan studenten, daarbij spelen? Want betrokken is de hogeschool zeker. Als 'buur' van de Stationsbuurt en de Schilderswijk, maar ook omdat studenten zelf in probleembuurten wonen. Soms nog in het ouderlijk huis, soms zelfstandig omdat er goedkope huisvesting te vinden is.

Laten we eerst vaststellen dat alle wijken in Nederland, inclusief de probleemwijken, een bijzonder hoog niveau aan basisvoorzieningen kennen. De gemeente verricht een enorme beleidsinspanning. Want ja, er is een enorme politie-inzet voor de veiligheid en ja, huisvuil wordt goed opgehaald en de straten worden veelvuldig geveegd en ja, de arbeidsbemiddelende instanties vallen over elkaar heen om de arbeidsparticipatie te bevorderen en de werkloosheid te laten dalen. Desondanks is de gemeente niet in staat bepaalde problemen opgelost te krijgen. Sommige wijken glijden zelfs af zonder dat de gemeente in staat is haar grip op de wijk te verstevigen. Blijkbaar zijn er problemen die niet goed planmatig van gemeentewege opgelost kunnen worden. Mogelijk moet men naar meer onorthodoxe methoden grijpen.

Bottom up?

In het SER-rapport 'Lissabon in de wijk' wordt aangeraden beslissingen zoveel mogelijk decentraal te nemen, door de gemeente. In hun visie is dat bottom up. Het is de vraag of dat voldoende bottom up is. De gemeente is geneigd te zeggen dat beslissingen op wijkniveau pas bottom up zijn.

HET DNA VAN DE WIJK

Uit *Wijkactieplannen voor krachtwijken*, gemeente Den Haag, september 2007

"Wat is inmiddels gebeurd: Voor iedere Krachtwijk zijn om te beginnen drie foto's gemaakt.

Foto 1: het DNA

Voor iedere wijk is door onderzoeksafdelingen van OCW en DSO met medewerking van DSB, SZW en BSD een statistische wijkanalyse gemaakt. Leidraad daarbij waren de vijf thema's uit het regeerakkoord: wonen, werken, onderwijs, veiligheid en integratie/burgerschap aangevuld met het thema gezondheid. De analyse brengt zoveel mogelijk de ontwikkeling vanaf 2000 tot en met 2007 in beeld en vergelijkt deze met het gemiddelde van Den Haag als geheel.

Foto 2: Trendbreuken

De tweede foto is analoog gemaakt en ligt nog in het fixeerbad. Geleidelijk aan worden de contouren zichtbaar van de wijk zoals deze er over tien jaar uitziet: de stip op de horizon. Dan is zichtbaar dat op de belangrijkste problemen trendbreuken zijn gerealiseerd en een ontwikkeling ten goede naar het Haagse gemiddelde in gang is gezet.

Foto 3: levensloop

De DNA-aanpak wil trendbreuken in de sociaal-economische positie van de bewoners van de krachtwijken. In verschillende stadia van een levensloop raken mensen 'kwijt'. Veel kinderen beginnen al met een taalachterstand, veel jongeren haken af en verlaten zonder diploma de middelbare school en halen nooit een startkwalificatie voor de arbeidsmarkt en sommigen daarvan raken op het criminele pad, en eenmaal volwassen is er geen enkel perspectief meer".

Bottom up betekent dat beslissingen aansluiten bij het DNA van de wijk. Maar wie stelt dat DNA vast? Dat blijken toch weer de plannenmakers van de gemeente zoals de huidige Actieplannen Krachtwijken laten zien.

In zijn boek *The white man's burden* maakt William Easterley (2006) een onderscheid tussen plannenmakers en zoekers. Plannenmakers geloven in oplossingen op basis van opdrachten en controle. Daartegenover staan de zoekers. Zoekers geven toe dat ze vooraf de antwoorden niet weten. Zij benaderen de problemen werkelijk bottom up. Ze zijn sterk pragmatisch, kijken wat wel en niet werkt. Plannenmakers leveren vaak de gebruikelijke recepten in de vage hoop dat het dit keer wel gaat lukken. En komen daar door een gebrekkig evaluatieproces ook doorgaans mee weg.

Kunnen de studenten van De Haagse Hogeschool onder begeleiding van hun docenten de rol van zoeker in de probleemwijken niet op zich nemen? Het is een uitgelezen kans. Een werkelijke bottom up benadering begint bij de individuele bewoners uit de probleemwijken zelf. Maar hoe krijg je toegang achter de voordeur? Voor De Haagse Hogeschool geldt dat zeven procent van hun studentenpopulatie niet alleen toegang achter de voordeur heeft, ze woont er zelf achter. Dat potentieel dien je te benutten.

Voor een dergelijke bottom up benadering bestaat links en rechts veel sympathie. In *De wijk Inc* van de Raad voor Werk en Inkomen (2007) wordt woningcorporaties aangeraden een intensieve huis aan huis campagne te starten om bewoners te bereiken en te bemiddelen. In het WRR-rapport *Vertrouwen in de buurt* (2005) komen vele lokale kleinschalige initiatieven van bewoners ter sprake. Vincent Smit, lector Grootstedelijke Ontwikkeling aan De Haagse Hogeschool, introduceert het concept: probleem + plan = geld, waarbij de gemeente particuliere initiatieven uit de wijk ondersteunt. En ook uit het verslag van de wijktoer van Minister Vogelaar worden de vele burgerinitiatieven om met eigen plannen de problemen in de wijk aan te pakken geroemd. Wellicht is in het over het algemeen optimistische verslag van de wijktoer het meest triest een foto met veel straatvuil. Niemand voelt zich kennelijk geroepen om hier iets aan te doen. Dat leent zich voor de definitie van probleemwijk als een wijk waar wel problemen zijn, maar waar het vermogen dan wel de wil ontbreekt hier als bewoners iets tegen te doen.

Voortbordurend op deze thema's kunnen we stellen dat studenten van De Haagse Hogeschool, en met name die uit de probleemwijken zelf, betrokkenen zijn. Zij zijn potentieel de geroemde 'sociale stijgers' die de buurt er weer boven op moeten helpen. Dat betekent dat zij ook in staat zijn problemen en achterstanden in de wijk te signaleren, en die met een plan dan wel plannetje onder begeleiding van de docenten te lijf te gaan waarbij de gemeente zich faciliterend opstelt. Zo heb je een mogelijkheid om probleemoplossend vermogen aan de basis in de probleemwijken te krijgen.

Een inventarisatie

Hoe kunnen de Haagse studenten hier iets mee doen? Hogescholen van Nederland en de HBO-raad hebben aangegeven bij te willen dragen aan het verbeteren van de situatie in de 40 aangewezen potentiële 'prachtwijken'. Vanuit dit idee heeft De Haagse Hogeschool in De Haagse Catalogus Prachtwijken (2008) in kaart gebracht welke initiatieven er vanuit het perspectief van de hogeschool relevant zijn bij de

aanpak van de vier Haagse prachtwijken. Deze catalogus laat zien dat er op velerlei terreinen activiteiten en initiatieven zijn om de woon- en leefsituaties in de wijken te verbeteren. Hier liggen dus mogelijkheden om de Haagse studenten een rol te geven binnen de Haagse wijken.

Van alle Academies van De Haagse Hogeschool is de Academie voor Sociale Professies het meest actief in achterstandswijken. Volgens Dick Lammers, stagecoördinator opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening loopt veertig procent van de studenten stage in een van de probleemwijken. Opdrachtgevers zijn welzijnorganisaties, zorginstellingen, wijkcentra, buurtbedrijven, buurthuizen, en dergelijke. De student heeft in de stagesituatie contacten met klanten, patiënten en burgers. Truus Kramer-Bais en Rudy van der Hoven van de opleiding Culturele en Maatschappelijke Vorming noemen het lerende wijkcentrum in Escamp (Den Haag Zuidwest) dat vanuit hun opleiding is opgezet.

Voorbeelden van andere opdrachten zijn een onderzoek naar de politieke participatie van burgers in wijken, integratie tussen allochtonen en niet-allochtonen in Moerwijk, ontwerp voor de verandering van functies op een plein waar nu veel overlast van jongeren is in de Schilderswijk (Westlandplein), en andere. En er is een aanbod van woningcorporatie Staedion die studenten voor een laag bedrag woonruimte in Zuidwest wil verhuren in ruil voor betrokkenheid van de student bij de buurtontwikkeling.

Van de Academie Sport en Bewegen brengen jaarlijks zo'n honderd studenten hun stage door in een van de Haagse probleemwijken. Zij doen projecten in de buitenschoolse opvang, maar worden ook ingezet bij het project meevallers/maatjes waarbij te dikke kinderen worden begeleid. In de toekomst zullen deze studenten ook om andere redenen in de wijk zijn. In het kader van de vernieuwing van Den Haag Zuidwest wordt bij het Zuiderpark een multifunctioneel sport- en onderwijscomplex wordt gerealiseerd.

Studenten van economische opleidingen zijn betrokken bij individuele en collectieve projecten. Zo maakten zij ondernemingsplannen, bijvoorbeeld dat voor 'Kijk in 't wijk', een volksbuurtmuseum dat de ontwikkeling van bevolkingsgroepen in de Schilderswijk in beeld wil brengen. En zij waren betrokken bij het haalbaarheidsonderzoek in de Stationsbuurt naar een drijvende markt ter hoogte van de Bierkade. En niet te vergeten de jaarlijkse HUBA-campagne, de hulp bij belastingaangifte, met name gericht op omwonenden van De Haagse hogeschool die het niet goed lukt zelfstandig de belastingpapieren in te vullen.

UIT DE BUURTKRANT HOLLANDS SPOOR JULI-AUGUSTUS 2006:

“Samenwerkingsproject Studenten/Stationswijk

Het afgelopen jaar heeft een groep vertegenwoordigers van gemeente en De Haagse Hogeschool de Stationsbuurt 'geadopteerd' met het doel hier projecten te ontwikkelen. Dit betekent dat studenten ingezet worden om onderzoek te doen naar wensen van bewoners en vervolgens haalbaarheidsonderzoek doen om te kijken hoe de plannen omgezet kunnen

worden naar echte projecten. Om de wensen van bewoners te achterhalen zijn wijkscans georganiseerd. Voorbeelden van projecten waar onderzoek naar gedaan zijn:

- Floating Market aan de Bierkade, verkoop van hoogwaardige producten vanaf boten. Een student heeft hier een haalbaarheidsstudie naar gedaan en is er op afgestudeerd. Helaas is de directeur van DSO die achter de plannen stond, inmiddels vertrokken.
- Restaurant gerund door werkloze vrouwen uit de buurt. Twee studenten van de Hogere Hotelschool zijn op dit project afgestudeerd. Fonds 1818 is bereid subsidie te verlenen en de eigenaar van restaurant Seinpost heeft aangegeven het restaurant te willen runnen. Er wordt momenteel gezocht naar een geschikt pand.
- Restaurant al la Jamie Olivier aan de Avenue Culinaire. Plannen zijn nog in ontwikkeling”.

Ten slotte zijn er Haagse Hogeschool studenten actief in de digitale Web in de wijk-projecten, die digitale ondersteuning bieden aan projecten van bewoners van probleemwijken.

EEN TOEKOMSTIG PROJECT, REINTEGRATIEPROJECT PERSONEEL EN ARBEID

Van de potentiële beroepsbevolking van de Haagse probleemwijken is nog geen veertig procent aan het werk. De zwakste schakel in de lange keten van de re-integratie van niet-werkende en werkloze bewoners van probleemwijken zit meteen in het begin. Want hoe benader je de mensen die niet aan het werk zijn. Er bestaat al een veelvoud aan laagdrempelige faciliteiten, maar zelfs de laagste drempel blijkt voor velen te hoog. Steeds meer onderzoekers stellen, dat de impasse doorbroken moet worden door een van deur tot deur benadering. En men moet achter de deur zien te komen. Die toegang is er niet voor iedereen. Sommigen vestigen hun hoop op woningbouwcorporaties. De HHS houdt een beter ijzer in het vuur. Acht procent van haar populatie heeft

niet enkel toegang achter de deur, ze woont er zelf achter. Dit potentieel kan men inzetten om met mensen in gesprek te komen die anders onbenaderbaar zijn.

De opzet van het project is om studenten eerst te informeren over de sociaal-economische kaart van Den Haag op het gebied van arbeidsbemiddeling. Vervolgens moeten ze door middel van rollenspelen proberen ze de juiste toon te vinden om een gesprek te voeren. Dat gesprek moet het karakter hebben van “Wat kunnen wij voor U betekenen?” in plaats van een strenge uitwisseling over plichten.

Na de training maakt iedere student, op basis van zijn of haar netwerk, een lijst van vijf potentiële cliënten en gaan zij, per tweetal, op pad. Een van de studenten hoeft slechts uit de betreffende probleemwijk te komen. De ander kan een outsider zijn.

Er is een resultaatverplichting. Minimaal drie van de vijf bezoeken moeten een vervolg krijgen, en van de bezoeken en de resultaten wordt verslag gedaan.

Wensen van bewoners en instanties

Tijdens ons onderzoek voor deze publicaties spraken wij met veel betrokkenen over de rol die De Haagse Hogeschool zou kunnen spelen in de probleemwijken. De antwoorden liepen uiteen, maar bleken uiteindelijk toch op hetzelfde neer te komen: de hogeschool zou inzicht moeten bieden. Dat inzicht heeft betrekking op twee thema's: het tekenen van een kaart van alle organisaties die actief zijn in een wijk én het realiseren van een monitor, zodat heel precies wordt bijgehouden wat er in de wijk gaande is.

Een inventarisatie

In de probleemwijken bestaat een lappendeken van organisaties en instanties die hun steentje bij willen dragen aan het oplossen van de problemen. Overzicht, platforms en koepels ontbreken vaak, en als zij wel bestaan bestrijken zij vaak maar een deel van het spectrum. Wanneer die lappendeken beter in beeld gebracht zou worden, kan men de inspanningen beter op elkaar afstemmen, of zoals één van onze informanten het uitdrukte: “dan zouden we in een win-win situatie zitten”. Het gaat daarbij niet alleen om samenwerking, om weten waar je welke mensen kunt bereiken, maar ook om de integrale aanpak en de diversiteit in het contact, zodat je “niet steeds met dezelfde zit te discussiëren”. Kruisbestuiving wordt belangrijk gevonden. In dit verband kwam ook aan de orde of de hogeschool niet zou kunnen onderzoeken wat de “witte vlekken” zijn: het signaleren van de thema's in de wijk waar te weinig aandacht voor bestaat.

De monitor

Vooraf in de wijken waar stedelijke vernieuwing, met sloop en nieuwbouw, al enige tijd gaande is en in de toekomst nog wel even zal voortduren, hebben de ontwerpers en uitvoerders van de vernieuwing behoefte aan een instrument waarmee de effecten van hun werk snel zichtbaar zijn. “We lopen nu zo vaak achter de wijken aan”. De instrumenten ontbreken om de resultaten van de sociale programma’s tijdens de rit vast te stellen, bijvoorbeeld om sociale stijging te meten. En als er kapitaalkrachtige bewoners arriveren, doen die dan mee aan de sportverenigingen in de wijk? Gaan hun kinderen naar de buurtschool? Ontstaat er een nieuwe sociale samenhang en wat zijn de indicatoren daarvoor?

Uit onderzoek is bekend dat problemen vaak herleid kunnen worden tot de snelle veranderingen in een buurt. Juist in de zogenaamde probleembuurt zijn veel van dit soort veranderingen op komst. Het is een uitdaging voor De Haagse Hogeschool om mee te denken over de vraag hoe dynamiek, onzekerheid en onrust in goede banen geleid kunnen worden.

9. SLOTBESCHOUWING

Meike de Jong, Rudy van der Hoven, Vincent Smit

In dit hoofdstuk nemen we het geheel samen. Eerst schetsen we het perspectief. Daarna zoomen we in op de belangrijkste resultaten en sluiten we af met enkele aanbevelingen.

Perspectief

Vier referenties hanteren we om de resultaten van de studie in perspectief te plaatsen. De stad laat zich niet gemakkelijk kennen en tellen en is ongrijpbaar. Daarnaast is het bestaande in de stad altijd omvangrijker dan het nieuwe. Zoals eerder gesteld zijn de betrokken partijen onzeker. De noodzaak van precisering van problemen is onverkort aanwezig.

Den Haag als stad is “ongrijpbaar”

Volgens de officiële bevolkingsstatistiek telde Den Haag op 1 januari 2007 ruim 474.000 inwoners. Maar niemand weet hoeveel dit aantal afwijkt van de werkelijkheid. Dat het afwijkt, is wel zeker, maar hoeveel? Betrouwbare schattingen zijn niet gemakkelijk te maken. Als we een (betrekkelijk lage) schatting aandurven van 5%, dan gaat het al om 25.000 personen. In dat geval heeft de stad de magische grens van een half miljoen inwoners inmiddels al bereikt en is Den Haag dus groter dan het zelf denkt te zijn.

Maar er is meer. In de stad verblijven niet alleen bewoners, maar ook dagjesmensen en toeristen en Den Haag kent een omvangrijke in- en uitgaande pendel. In alle vroegte vertrekken de busjes uit de Schilderswijk en andere wijken naar het Westland met werknemers (legaal/illegaal) en na zeven uur in de ochtend komen werknemers van banken, departementen, adviesbureaus via de A12 en A13 of met trein Den Haag binnen. Den Haag om 13 uur 's middags is dus een geheel ander Den Haag dan om 05.00 uur 's ochtends.

Ten derde is Den Haag geen afgebakend gebied, maar een deel van de stedelijke agglomeratie Haaglanden. In deze agglomeratie van Wassenaar tot Delft wonen ruim 1 miljoen mensen wiens activiteiten zich niet beperken tot de bestuurlijke grenzen van de stad Den Haag. De gemeentegrenzen zijn wel in bestuurlijke zin relevant, maar hebben voor het functioneren van tal van zaken (arbeidsmarkt, woningmarkt, voorzieningen) een beperkte betekenis.

Tot slot mag opgemerkt worden dat een stad, en dus ook Den Haag zich niet geheel laat maken en leiden vanuit een nationaal en lokaal overheidsbeleid. Natuurlijk zijn er beleidskaders, regelgeving, subsidies en zijn er instituten als gemeenteraad en gemeentebestuur. Maar deze kunnen – als zij dat al zouden willen – niet het leven in de stad van 's morgens vroeg tot 's avonds laat sturen. Een stad wordt niet gemaakt, maar maakt zich grotendeels zelf.

We kunnen dus niet de stad beschouwen als een door gemeentegrenzen afgegrensd gebied van getelde inwoners welke zich laat sturen en ontwikkelen door gemeentelijk beleid.

We zullen het vooral beschouwen als een dynamisch en open gebied met in- en uitstroom van geregistreerde en niet-geregistreerde personen, welke voor een groot deel zich zelf maakt.

Het bestaande is groter dan het nieuwe

Op veel plaatsen is er een breed geloof in de kracht van het “nieuwe” als bron van vooruitgang. Bij vernieuwing van wijken is een nieuw wooncomplex een tastbaar en zichtbaar symbool hiervan. Niettemin mag niet uit het oog verloren worden dat het reeds bestaande veel groter is dan het nieuwe.

Meer dan 232.000 woningen staan er op het grondgebied van Den Haag. Als men zou willen, dat deze woningvoorraad over honderd jaar geheel vernieuwd is, dan zou jaarlijks tenminste 1% vervangen moeten worden. Dat zijn ruim 2300 woningen. Maar in de laatste tien jaar zijn er gemiddeld 1100 woningen per jaar aan de woningvoorraad onttrokken, een klein half procent dus. In dit tempo vergt een complete vervanging dus ruim 200 jaar. Inmiddels loopt de laatste jaren het aantal onttrekkingen op tot zo'n 2000 woningen per jaar.

We kunnen dus benadrukken dat er een grote vervangingsopgave is: zo zijn er in Den Haag 70.000 woningen ouder dan 75 jaar. Maar evengoed geldt dat – juist door deze hoge aantallen – het noodzakelijk

is “meer uit het bestaande” te halen. Veel woningen zullen, graag of niet, een levensduurverlenging meemaken die aanvankelijk niet zo gepland is. Een verdubbeling van de sloop (tot zeg 4.000 woningen per jaar in Den Haag) is moeilijk voorstelbaar.

De vraag wordt dan of er tijdens deze verlenging voldoende kwaliteit in het wonen is. Het in de wachtkamer plaatsen van woningen (in afwachting van sloop) lost dit niet op. Ook als vervanging later aan de orde is, is toch een keuze voor de tussentijd nodig.

Meer uit het bestaande halen, is niet alleen in de fysieke sfeer aan de orde. Dit geldt ook voor het benutten van bestaande initiatieven, eerder dan het oprichten van allerlei nieuwe structuren. Met meer denken vanuit de kracht en de mogelijkheden van het bestaande kan veel in de stad beter benut kan worden. Dit is een ander perspectief dan het perspectief dat iets oud en versleten is. Het spreekt voor zich dat hierin ook argumenten van duurzaamheid een rol spelen.

Partijen zijn zoekend, de onzekerheid

Vrijwel alle partijen in de stad zijn zoekende naar (een nieuwe invulling van) hun rol en verantwoordelijkheid.

De gemeentelijke overheid is doende de hiërarchische sturing om te zetten in een vorm van netwerksturing. Daarnaast is de gemeentelijke overheid zowel marktpartij (zie het grondbeleid) als marktmeester. Hierdoor is er zowel een private als een publieke rol in het optreden te herkennen. Omdat diverse vormen van sturing naast elkaar bestaan, weten maatschappelijke organisaties niet altijd wat zij van de overheid kunnen verwachten. Deze onzekerheid wordt door partijen ook wel gebruikt als bliksemafleider voor de eigen rol en de eigen verantwoordelijkheid.

Woningcorporaties zoeken een weg in de keuze tussen een vastgoedgeoriënteerde onderneming en een maatschappelijke onderneming gericht op diensten en emancipatie van de bewoners. Het huidige politieke en maatschappelijke klimaat duwt woningcorporaties naar maatschappelijke, sociale activiteiten, vaak op wijkniveau. Maar de regelgeving (BBSH) is hierop (nog) niet aangepast, of laat op zijn minst onduidelijkheid bestaan over de uitleg ervan. De feitelijke expertise van de corporaties is vastgoed-georiënteerd, waardoor een eenvoudig “meenemen” van taken in het sociale domein niet op voorhand een succes is. Ook andere maatschappelijke instellingen (onderwijs, welzijn, gezondheid) denken na over de invulling

van hun maatschappelijke opdracht. Verbreding is het motto, maar tot hoe ver gaat de verbreding? Een leerling op een school is meer dan alleen een leerling: er is een thuis, een sociale omgeving. Dit heeft invloed op het leven op school. De druk tot verbreding speelt bij veel maatschappelijke instellingen en komt voort uit de vaststelling dat de betrokken “cliënt”, scholier een ondeelbaar persoon is die niet eenvoudig is op te splitsen in deeltaken, deelfuncties en deelactiviteiten. Alle instellingen zoeken een weg in de overgang van aanbod- naar vraagsturing en in het omgaan met marktwerking.

Maar ook de burger is onzeker. Ten eerste maakt hij geen deel uit van een homogene categorie (de onderlinge verschillen zijn legio) en ten tweede is er spanning tussen de rol als burger als actor in de publieke zaak (“citoyen”, “actief burgerschap”) en de rol als consument (“calculerende burger”, direct belang op de korte termijn). Eerder kwam de sociaal-economische en (vooral ook) de sociaal-culturele onzekerheid ter sprake.

Dit alles levert een gevarieerd, zo niet chaotisch beeld op. Het is voor alle partijen lastig om duurzame afspraken te maken als partijen niet ver vooruit kunnen of durven kijken en het erg druk met zich zelf hebben. Eerder wordt men dan geprikkeld om slechts afspraken te maken over datgene wat men zeker weet en waaraan men “ zich geen buil kan vallen”. Of (andere optie) men moet de afspraken zo globaal te houden dat er nog voldoende ruimte is om deze nader in te vullen al naar gelang de omstandigheden en de prioriteiten van dat moment.

De laatste jaren is er veel belangstelling geweest voor “afrekenbare prestaties” en voor “contracten” in plaats van “convenanten”. Dit lijkt veel krachtiger aanpak: er wordt gestuurd op prestaties en resultaat en het risico van vrijblijvendheid lijkt kleiner. Maar er mag ook gewezen worden op de nadelen: een contract kan gestold wantrouwen zijn tussen partners, partijen kunnen strategisch gaan sturen op het halen van de prestaties en andere uitdagingen laten liggen, kunnen gevangen raken door een cultuur van afrekenen. Nu de noodzaak van “verbindingen” tussen partijen toeneemt (brede school, brede corporatie, alom verbreding) is ruimte om gebiedsgericht buiten de eigen sector te komen, meer en meer nodig. En dan helpt een strakke verantwoordingscyclus binnen de eigen sector niet erg.

Probleemdefinitie en beeldvorming

De stad als geheel of wijken daarbinnen kunnen eenvoudig als poel van problemen worden afgeschilderd. Vaak worden materiële problemen direct gerelateerd aan de kenmerken van de bevolking naar samenstelling. Ook is lang niet altijd duidelijk of de wijk, het gebied op zich zelf het probleem is, of dat mensen die in de wijk woonachtig zijn, een probleem hebben. Vaak is er een wat diffuse probleemduiding waarbij werkloosheid, slechte huisvesting, ontbreken van sociale cohesie, graffiti en vuil op straat in één adem genoemd worden. Deze worden dan aan het gehele gebied toegekend.

Maar hiernaast zijn er ook veel positievere teksten beschikbaar. Daarin worden de betreffende gebieden gezien als lanceerplaatsen voor maatschappelijk succes, als draaiende emancipatiemachines, als bruisende stadswijken met een grotere heterogeniteit van de bevolking.

Van de eerste positie geldt dat deze zwartgallig en lui is. Er wordt niet precies gekeken wat in de wijk goed en niet goed gaat, allerlei verschijnselen worden op één hoop gegooid in een negatief perspectief. Het tweede perspectief heeft wel oog voor de potentie van de inwoners van het gebied, maar geeft niet altijd aan waar het aan schort om de emancipatiefunctie waar te maken. Daardoor wordt succes geclaimd dat eerst nog verdiend moet worden.

Wat opvalt is, dat de inkleuring van de probleemdefinitie erg samenhangt met het doel van het beleid. Wordt er aan buitenstaanders om geld en steun gevraagd, dan is het functioneel om de problemen scherp neer te zetten. Moeten investeerders en bewoners overtuigd worden dat zij vertrouwen moeten hebben in de toekomst van de wijk, dan kan de taal van de tweede benadering dienst doen.

In het beleid is de cyclus van aandacht-actie-resultaat vaak kort, terwijl de het proces van wijkvernieuwing nu eenmaal een zaak van lange adem is. We zien dan dat de probleemdefinities meebewegen met het politieke en maatschappelijke accenten in het debat (veiligheid, integratie). Onvermijdelijk sluipt dus de politieke conjunctuur de probleemdefinitie en de probleemaanpak binnen. Het gevoel van urgentie en de noodzaak van de lange adem gaan moeilijk samen.

Het imago en de reputatie (van buurten, van bevolkingsgroepen) hebben inmiddels hun eigen sturende betekenis op het gedrag van partijen. Daarmee is reputatiemanagement een deel van het beleid van par-

tijen geworden. Communicatie (“stad op de kaart zetten”) is niet meer iets dat buiten het beleid staat, het is deel van het beleid zelf. Naarmate de overheid minder directe sturingsmiddelen heeft, wordt het management by speech ook belangrijker en komt dit centraler te staan in het beleid zelf.

Resultaten

We bespreken nu de resultaten op hoofdlijnen. Achtereenvolgens besteden we aandacht aan (1) jeugd (2), samenleven en (3) inkomen en armoede en (4) wonen. Daarna gaan we in op (5) klimaat en (6) prachtwijken.

Jeugd, opvoeding en onderwijs

De kwestie is of de woonwijken in voldoende mate “kindvriendelijk” zijn voor de jongste en voor de oudere jeugd. Daarnaast nemen we waar dat er “opvoedingsonzekerheid” is, vooral onder allochtone gezinnen. Het onderwijs werkt aan verbreding in het basisonderwijs (brede school), maar we zien in het voortgezet onderwijs veel schooluitval. De spreiding van onderwijsvoorzieningen over de stad (HAVO/VWO in Den Haag Zuidwest) is problematisch. In de sector van de hulpverlening komt een grote fragmentatie voor.

De jeugd is de toekomst voor een stad. Het is daarom van belang dat de stad mogelijkheden biedt voor kinderen om zich sociaal en intellectueel te kunnen ontwikkelen. In Den Haag speelt dit een belangrijke rol gezien de relatief jonge bevolking. Als een wijk geen kindvriendelijk woonmilieu te bieden heeft, zal een selectieve migratie van gezinnen met kinderen zich voordoen.

Als er in het onderwijs gemorst wordt met talent, slaan de negatieve effecten hiervan vooral neer in de aandachtswijken. In deze omgeving is het veel moeilijker om maximaal rendement te halen uit de capaciteiten van leerlingen. De gevolgen op termijn - geen aansluiting bij de arbeidsmarkt, werkloosheid – kunnen ernstig zijn. Kinderen die, mede als gevolg van beperkt kenniskapitaal van de ouders, met een achterstand aan hun schoolloopbaan beginnen zullen deze achterstand vaak blijven voelen ook tijdens hun vervolgstudie, in hun plek op de arbeidsmarkt en het daarbij behorende inkomen.

De school kan fungeren als brug waardoor grenzen en verschillen tussen kinderen kunnen vervagen. Echter, met de huidige segregatie in het onderwijs, lukt het de school niet automatisch om deze sociale functie te vervullen. De verlengde schooldag en het brede school concept zijn ontwikkelingen in Den Haag die dienen om hier verandering in te brengen. Deze zijn niet gericht op ‘mengen’ maar op het vergroten van de ontwikkelkansen. Het streven is om 50% van de kinderen met een (dreigende) achterstand deel te laten nemen aan voor- en vroegschoolse educatie. Verder telt Den Haag negentig brede buurtscholen met als doel om de samenhang tussen school, gezin en omgeving te versterken. Deze scholen werken om dit te bereiken nauw samen met verschillende instellingen.

Naast financiële zorgen, zo blijkt in de Stationsbuurt, hebben vooral ouders met een niet-Nederlandse achtergrond ook nog te maken met zorgen rondom de opvoeding van hun kinderen. Door de spanning tussen eigen traditionele opvoedingspatronen en de Nederlandse opvoedingspatronen en de groeiende kloof tussen de wereld van de ouders en de kinderen ontstaat er opvoedingsonzekerheid bij de ouders. Daarbij komt dat zowel de binnenwereld (thuis) als de buitenwereld (straat) niet voldoen als gunstige omgeving voor de jeugd. De binnenwereld is te klein en de buitenwereld te onveilig. Afhankelijk van financiële en ruimtelijke mogelijkheden bedenken ouders hier oplossingen voor.

Hulpverlening: fragmentatie voorbij?

Problemen in de opvoedingssituaties vergen een goede hulpverlening, ook een tijdige observatie van problemen. We zien dat er veel fragmentatie is in de hulpverlening: elke partij doet een stukje. Kennis van wat zich “achter de voordeur” afspeelt is vaak onzichtbaar of verbrokkeld: zo weet de politie wel van huiselijk geweld in een straat en de woningcorporatie niet.

In de jeugdhulpverlening zijn de verantwoordelijkheden verspreid over vele instanties. Er wordt wel veel voor de jeugd gedaan wordt maar samenhang ontbreekt. In het actieprogramma Jeugd 2007 – 2010 (2006) pleit de gemeente Den Haag voor een samenhangende aanpak waarbij organisatorische kokers doorbroken worden zodat nodige ondersteuning snel geboden kan worden. Het probleem is ook dat instellingen pas actief worden op het moment dat er een echte probleemsituatie gesignaleerd is. Ook dit heeft te maken met de verkokering en de onduidelijkheid over de verantwoordelijkheden.

Voorzieningen voor jongeren

Voor jongeren, ouder dan 12 jaar, is de buurt het domein van ontmoeten en hangen. Wanneer deze mogelijkheid er niet is zullen ze op zoek gaan naar voorzieningen in andere delen van de stad met als gevolg dat ouders minder zicht hebben op hun kinderen en hierdoor hun controle kunnen verliezen. Voorzieningen in de wijk zijn dus belangrijk om jongeren vast te houden. Voorzieningen voor sport en vrije tijd zijn echter schaars en als er gebouwen of andere accommodaties zijn, zijn deze lang niet altijd open. Voor de jeugd tot 12 jaar worden er geregeld, niet structureel, activiteiten georganiseerd. Het Oranjeplein in de Stationsbuurt is een voorbeeld van een plek waar activiteiten georganiseerd worden maar waar beperkte openingstijden gelden. Voor jongeren ouder dan 12 jaar zijn er nauwelijks voorzieningen. Het gebrek aan voorzieningen zou opgepakt kunnen worden door meer gebruik te maken van aanwezige organisaties en accommodaties. Vaak wordt er bij het zoeken naar nieuwe voorzieningen gedacht aan nieuwe accommodaties terwijl er zeker ook meer gebruik gemaakt zou kunnen worden van het bestaande. Beheer van de openbare ruimte en duurzaamheid/flexibiliteit van gebouwen zijn hiervoor een voorwaarde.

Spanningen tussen hangjongeren en andere bewoners zijn van alle tijden, maar er speelt blijkbaar ook de kwestie van onvoldoende accommodaties en een repressieve aanpak (opjagen). Het is van belang hoe er tegen jongeren aangekeken wordt. Het scheelt nog al voor het type investering of jongeren vooral als 'probleem' gezien worden waarvoor de buurt beschermd moet worden of juist als 'dragers van de toekomst' die ondersteund moeten worden in hun ontwikkeling en kansen om te klimmen.

In het voorgezet- en hoger onderwijs speelt ook het een en ander, onder andere de hoge getallen van voortijdig schoolverlaters. Het streven is om het aantal (5.400 in '05/'06) terug te dringen met 10% en het aantal herplaatsingen met de helft toe te laten nemen. Ook wordt er gewerkt aan problemen rondom de aansluiting tussen onderwijsniveaus en onderwijs en arbeidsmarkt. Een landelijke beweging in oplossingen voor voortijdig schoolverlaters is te vinden in 'jongeren foyers' waarvan er één in Den Haag te vinden is.

Aan de stijngsmogelijkheden wordt gewerkt. Het is belangrijk dat alle jongeren in de stad de ruimte krijgen om zich te ontwikkelen. Het is daarom nodig dat voorzieningen voor onderwijs in Den Haag efficiënter verspreid worden over de stad en beter op elkaar afgestemd worden. Daarnaast moet de buurt ook qua vermaak aantrekkelijk zijn voor de jeugd.

Samenleven

Samenleven in de oudere, vaak dichtbevolkte wijken gaat niet vanzelf. Mensen in deze wijken leven vaak naast elkaar en niet met elkaar. Mensen kennen elkaar niet en spreken elkaar ook niet aan op hun gedrag. Over waarden en normen en over elementaire gedragsregels bestaat niet altijd duidelijkheid. De hoge dichtheid leidt tot een intensief gebruik van de beperkt beschikbare openbare ruimte, waarbij er regelmatig sprake is van uiteenlopende en soms tegenstrijdige claims. Dit wordt nog eens versterkt door het ontbreken van adequate voorzieningen, de gebrekkige aansluiting daarvan bij de behoeften van bewoners en de lage kwaliteit van het bestaande aanbod en van de leefomgeving als geheel. De openbare ruimte lijkt veelal beschouwd te worden als een restcategorie. Het is een hele opgave deze te benutten als strategische ruimte ter bevordering van het samenleven van groepen.

Maar toch wordt deze probleemdefinitie, geformuleerd als een gebrek aan sociale cohesie en integratie, zeker niet door iedereen herkend en onderschreven. Ondanks de grote verscheidenheid verloopt het samenleven op veel plaatsen eigenlijk vrij conflictloos. Het veronderstelde gebrek aan sociale cohesie is voor een deel ook te toe te schrijven aan definities van buitenaf, afkomstig van mensen die op afstand en met een bepaalde (witte) bril op naar de wijk kijken.

Sociale samenhang en binding hebben al lang niet meer voor iedereen dezelfde betekenis en de behoefte daaraan varieert sterk tussen de verschillende groepen bewoners in de wijk. Méér dan om het bevorderen van sociale cohesie in de zin van een gemeenschapsgevoel op buurtniveau, gaat het om een 'thuisvoelen', een gevoel dat te maken heeft met vertrouwen en veiligheid, herkenbaarheid en overzichtelijkheid, met het ruimte ervaren voor de eigen leefwijze, bekend zijn met de mensen om je heen en je kunnen identificeren met de omgeving. Vandaar ook het belang dat toegekend wordt aan het bevorderen van nieuwe, 'lichtere' vormen van binding en betrokkenheid.

Maar de (on)zekerheid met betrekking tot het samenleven heeft niet alleen betrekking op de relaties tussen individuele burgers onderling of tussen groepen burgers. Vaak hebben bewoners het gevoel dat 'anderen', op afstand bepalen wat er met de wijk gebeurt en beslissingen nemen die van invloed zijn op de kwaliteit van hun leefomgeving en –omstandigheden, zonder dat zij daar zelf invloed op uit kunnen oefenen.

Het betrekken van bewoners bij wat er in hun directe woon- en leefomgeving gebeurt, sluit tevens aan bij de - ook in Den Haag - veel gehoorde roep om burgerschap en in het bijzonder 'actief burgerschap'. Met burgerschap, zo wordt in het Beleidskader Burgerschap uiteengezet, wil men in de eerste plaats bewoners stimuleren verantwoordelijkheid te nemen voor een vitale, leefbare en sociale stad. In de tweede plaats gaat het om het versterken van de sociale binding met en binnen de stad. Burgers worden daarbij aangesproken op hun verantwoordelijkheid en worden uitgenodigd zelf plannen te maken en uit te voeren. De rol van de overheid daarbij is er een van uitnodigen, stimuleren en activeren, het scheppen van voorwaarden en wegnemen van belemmeringen. Zie de nota *'Mensen maken de stad'*. Willen burgers actief kunnen worden, dan vereist dit de nodige ondersteuning. Zeker waar het om kwetsbare burgers gaat vraagt dit een actieve, uitnodigende overheid en een proactief, 'assertief' beleid naar de burger toe. Door in het beleid een grote verantwoordelijkheid bij de burger te leggen en van de burger te verwachten dat deze zelf het initiatief neemt, ontstaat er een situatie waarin burgers, willen zij ondersteuning krijgen, wel eerst het initiatief moeten nemen. Juist voor de kwetsbare burger, die zich op afstand bevindt van de instituties en niet vertrouwd is met de veelheid aan diensten, regels en procedures, is dit een zeer moeilijke weg. Het gevolg is dat het vooral de toch al mondige burger is die van de beschikbare middelen gebruik maakt.

Er wordt misschien wel veel, zo niet te veel, van de burger verwacht. Deze wordt aangesproken wordt in de verschillende rollen van attente en ondernemende buurtbewoner, van geïnformeerde en meedenkende burger van de stad, zorgzame buurtgenoot, kritische consument en nog veel meer. Maar wordt burgerschap niet aangewend als (te) gemakkelijke oplossing voor sociale problemen? Tegelijkertijd is er de vraag waar de burger blijft in de plannen rond de krachtwijken. Ondanks alle goede intenties komt hij hier maar zeer beperkt terug en dan toch vooral als object van interventie. Mag hij meepraten/denken/beslissen, of, zoals de klacht nogal eens luidt, toch vooral meedoen in de uitvoering van plannen die elders bedacht zijn? Met andere woorden gaat toegenomen verantwoordelijkheid gepaard met toegenomen zeggenschap? Eens te meer lijkt dit op te gaan voor de grootschalige herstructureringsplannen van wijken. Daar verschijnt de abstracte, toekomstige burger vrijwel exclusief in de rol van consument.

Er is zonder meer een veelheid aan (zelf)organisaties en initiatieven van bewoners in de wijk. Kan dit enerzijds als een belangrijk potentieel beschouwd worden, anderzijds is het de vraag hoe dit alles zich tot elkaar verhoudt. De vraag is bovendien wie in staat is dit alles te regisseren en op welke wijze dit vorm zou moeten krijgen. Overeenstemming lijkt er te bestaan over dat 'de traditionele vormen van bewoners-

participatie' niet werken in een multiculturele omgeving. Maar van de bestaande zelforganisaties kan gezegd worden dat veel van hen sterk intern gericht zijn en nauwelijks in staat lijken te zijn het belang van de eigen achterban en vriendenkring te ontstijgen. Ook de onderlinge samenwerking wordt door een sterke gerichtheid op de eigen groep en het eigen belang bemoeilijkt. Maar op het moment dat er gemeenschappelijke thema's en belangen in het geding zijn, weet men elkaar wel weer te vinden. Voor de instanties die aansluiting proberen te vinden bij de burger doet zich het probleem voor dat "de burger" vertegenwoordigd wordt door een veelheid aan organisaties die in de wijk bestaan en die allemaal min of meer claimen deze te vertegenwoordigen.

Kijken we naar de aanpak van het samenleven in wijk en stad, dan zien we allereerst een veelheid aan projecten, vaak van korte adem, maar waarbij het ontbreekt aan een meer structurele aanpak ingebed in een langere termijn-visie op de ontwikkeling van stad en wijk en waarbij zij vaak ook onvoldoende gebaseerd zijn op een grondige analyse, waarbij een duidelijke relatie gelegd wordt tussen problemen, maatregelen en resultaten.

Wat de inhoud van projecten en maatregelen betreft, valt op dat deze regelmatig een moraliserende klank hebben, waarbij in de probleemdefiniëring samenlevingsproblemen teruggebracht worden tot het gedragsprobleem van individuen en/of groepen en in de oplossing de nadruk ligt op 'schoon, heel en veilig' en het afspreken met elkaar van regels en omgangsvormen en het toezien op de naleving daarvan.

Illegalen

Als vanzelfsprekend vinden illegalen, ongedocumenteerden of welke term men ook bezigt, vooral onderdak in wijken die al onder druk staan. Niet zozeer de aanwezigheid van deze groepen is het probleem (het is eigen aan de grote stad die aantrekkelijk wil zijn), maar het ontbrekende perspectief, zowel de mensen zelf als bij overheid en instellingen over de aanpak van de leefsituatie van deze groepen. Door de strikte regels die de overheid stelt, hebben instellingen steeds minder zicht op deze groepen. De illegalen zelf leiden een stressvol bestaan vol onzekerheden over verblijfsvergunning, inkomen, opoeding van kinderen.

Ook in de situatie rondom het toenemende aantal Polen zijn deze processen zichtbaar. Deze groep, ongeveer 20 tot 25 duizend personen in Den Haag komt terecht aan de onderkant van de woningmarkt. Dit is inmiddels tot de politieke agenda doorgedrongen ("Polentop") waarbij er relatief veel aandacht is

voor openbare orde en handhaving. De spanning tussen “handhaven” en “zorg en ondersteuning” voor de betrokkenen is hier goed zichtbaar. We zien dat op het niveau van de instellingen en de politiek (meso en macro) dit een gevoelig punt is: te veel aandacht voor zorg en ondersteuning heeft, naar men vreest een “aanzuigende werking”. Dit leidt vaak tot wegstijgen en tot management by speech over handhaving en orde. Op micro-niveau is er wel ondersteuning (individueel bij instellingen, kerken) en wordt geïmproviseerd en gezorgd.

Inkomen en armoede

Niet voor iedereen vervult de stad de functie van emancipatiemachine. Kwetsbare groepen zijn zichtbaar door de mismatch op de regionale arbeidsmarkt: enerzijds de steeds hogere vereisten aan arbeid, anderzijds het profiel van dat deel van de plaatselijke bevolking dat niet beschikt over de benodigde kwalificaties of de vereiste documenten. Zij zijn aangewezen zijn op de onderkant van arbeidsmarkt en voor hun sociale stijging op alternatieve routes in het informele, grijze en soms illegale circuit.

Voor een aantal van hen resulteert dit in een situatie van armoede en bestaansonzekerheid. Zo heeft in 2005 bijna 16% van de huishoudens in Den Haag een inkomen tot 105 procent van het wettelijk sociaal minimum. Kijken we naar de geografische spreiding, dan zien we dat, meer dan in de andere grote steden het geval is, Den Haag gekenmerkt wordt door segregatie. Een segregatie tussen voor- en achterhoede, tussen rijk en arm, waarbij de lage inkomens zich concentreren in bepaalde delen van de stad. Zo nemen de Schilderswijk, Bouwlust/Vrederust, Laakkwartier en Spoorwijk tezamen bijna de helft van alle arme huishoudens in Den Haag voor hun rekening.

Armoede behelst méér dan financiële problemen. Het gaat ook om het ontbreken van perspectief, uitzichtloosheid en het gevoel uitgesloten te zijn van de samenleving. Tegelijkertijd is armoede omgeven met schaamte en isolement, wat toeneemt naarmate de situatie van armoede langer voortduurt. Voor zover mensen over netwerken beschikken, bestaan deze vaak uit lotgenoten. Het negatieve zelfbeeld en gebrek aan zelfvertrouwen in combinatie met het gebrek aan perspectief leidt in een aantal gevallen tot het niet (meer) geloven in een uitweg en in het berusten in de bestaande situatie. Maar het idee dat mensen arm zouden zijn omdat ze lui en passief zijn, kan echter ook weersproken worden door te kijken naar de dagelijkse realiteit. Om elke dag weer het hoofd boven water te houden, is veel inventiviteit en energie vereist. Naast de zorg voor het huishouden neemt de min of meer dagelijks tocht langs de verschillende

instanties een groot deel van de beschikbare tijd en energie in beslag en dit laat weinig tijd voor een meer structurele uitweg.

Daarbij is het de vraag in hoeverre het bestaande aanbod er toe leidt dat mensen zich aan hun situatie van armoede kunnen onttrekken. Een aanzienlijk deel van de bewoners van de Schilderswijk verkeert langdurig in armoede. Dan mag scholing en werk steeds weer naar voren gebracht worden als de aangewezen weg naar zelfstandigheid, het blijkt dit in de praktijk niet voor alle bewoners een haalbaar perspectief.

Niet alleen bewoners hebben weinig vertrouwen in de mogelijkheid van verandering, ook veel instanties lijken het bestaan van armoede geaccepteerd te hebben als een min of meer blijvend verschijnsel en zich vooral te richten op het zoveel mogelijk verzachten van de bestaande situatie en mensen leren er zo goed mogelijk mee om te gaan. Een voorbeeld hiervan vormen voorzieningen als de voedselbank. Niet iedereen is gelukkig met dit soort voorzieningen: het laat ook zien dat het bestaande vangnet aan sociale voorzieningen onvoldoende functioneert.

Het niveau van de uitkeringen blijkt voor velen te laag te zijn om van rond te komen. Maar er zijn ook andere mechanismen werkzaam die er toe leiden dat mensen niet die hulp krijgen die zij nodig hebben.

In de eerste plaats is daar de gefragmenteerdheid van het aanbod en de veelheid aan regelingen, waarin niet alleen weinig samenhang te ontdekken valt, maar waardoor tevens het niet-gebruik in de hand gewerkt wordt. Bureaucratische procedures en allerlei controlemechanismen maken dat het systeem van hulp- en dienstverlening onvoldoende in staat is om flexibel en snel in te spelen op veranderingen in de situatie van bewoners en maken dat de afhandeling van hulpvragen veel tijd kost.

In het beleid de laatste jaren wordt de eigen verantwoordelijkheid van mensen voor hun eigen welzijn meer benadrukt. Maar voor de groep van mensen met een problematische achtergrond en een beperkte handelingsbekwaamheid is het beroep doen op de eigen verantwoordelijkheid niet direct een oplossing. Daarbij komt het geïnstitutionaliseerde wantrouwen jegens bewoners en de meer moralistische en soms ook repressieve houding die zich met name de laatste jaren bij verschillende instanties manifesteert. Men zou meer tijd moeten nemen om naar mensen te luisteren, te begrijpen wat het verhaal is dat achter bepaalde situaties schuil gaat. In dit verband wordt ook gerefereerd aan de spanning die zich voordoet tussen verschillende logica's: een politiek-bestuurlijke, de institutionele en de vraaglogica's, of, op een iets ander niveau, tussen de logica's van management, professionals en cliënten, waarin de eerste twee domineren over de derde.

Wat daarbij ook lastig is, is de politieke ‘scoringsdrang’, de wisselingen in het beleid, de tijdelijkheid en het gebrek aan continuïteit in de veelheid van programma’s en projecten. De snelle wisseling van verschillende generaties programma’s en projecten, maakt dat men weinig zicht heeft op het effect van de verschillende maatregelen en op wat wél en wat níet werkt. Ook het ontbreken van een visie vanuit de gemeente van hoe men op de langere termijn het probleem van armoede aan zou willen pakken, draagt bij aan de onzekerheid op dit vlak.

Armoede en bestaansonzekerheid zijn problemen die zich weliswaar op wijkniveau manifesteren, maar waarvan de oplossing slechts voor een deel op wijkniveau te vinden is..

Niettemin zijn er ook op wijkniveau mogelijkheden voor het bereiken en activeren van bewoners en voor het ontwikkelen van stijgingsroutes. In de wijkactieplannen wordt armoede niet vaak rechtstreeks benoemd, maar er is wel een veelheid aan maatregelen die deze thematiek kunnen raken: werk en scholing, kleinschalige bedrijvigheid, ondersteunen van de plaatselijke middenstand, aandacht voor de veelheid aan procedures en regelingen, beleid ‘tot achter de voordeur’, ingrepen in de woonomgeving. Uitgaande van het streven van de gemeente, zoals verwoord door wethouder Kool, namelijk ‘de armoede in Den Haag uit te roeien’, zal er ook via andere wegen dan de route naar betaalde arbeid een sociaal acceptabel bestaansniveau gegarandeerd moeten worden.

Wonen en woonomgeving

Wonen heeft al lang de aandacht in het beleid van wijkvernieuwing. Veel beleid is gestart vanuit het wonen en daarbinnen dan vooral op de fysieke kwaliteit van de woning. Op stedelijk niveau zijn er grote ambities voor woningbouw: In 2010 dienen er zo’n 16.200 nieuwe woningen gerealiseerd te zijn (task-force woningbouw 16.200) in 2010 gerealiseerd te zijn .

Het vernieuwen van de woningvoorraad in oude wijken wordt mede als breekijzer voor verandering van de bevolkingssamenstelling gezien. Eenzijdigheid van de bevolking in sociaal-economisch opzicht (veel lage inkomens) wordt als een probleem gezien en met duurdere woningen komt een meer gemengde opbouw van woningvoorraad en bevolking in het vizier. Ingrijpen in de woningvoorraad is dan van veel meer zaken afhankelijk dan alleen van de (matige) bouw- en woontechnische kwaliteit. In het terugbouwprogramma (meer marktwoningen) laat zich lezen dat een grotere differentiatie (prijs,

kwaliteit) van het woningaanbod in de wijk wordt nagestreefd. Inmiddels zijn er vier “nieuwe” omstandigheden.

Ten eerste is duidelijk geworden dat de markt zelf grenzen stelt aan differentiatiedoelinden.

Men kan een “ideaal plaatje” maken van een menging van huur en koop en goedkoop en duur in een wijk, maar als deze woningen niet verhuurd of verkocht worden, dan houdt het op. Als in een wijk met veel goedkope woningen veel dure woningen worden toegevoegd, is men in veel gevallen afhankelijk van belangstelling hiervoor van buiten de wijk. Er zal een “nieuwe” vraag gemobiliseerd moeten worden en dat maakt de marktpositie van dure woningen in oude wijken kwetsbaar en conjunctuurafhankelijk. Mensen met hogere inkomens van buiten de wijk kunnen ook ander locaties en andere complexen kiezen. De stand van de economie heeft invloed op de vraag naar dure woningen. De laatste jaren is hierdoor op veel plaatsen stagnatie opgetreden in de verkoop van dure appartementen in stadswijken.

Ten tweede kan iedere betrokkene uit de doeken doen dat een woningvoorraad die gedifferentieerd is naar prijsklasse en eigendomsvorm, nog geen garantie oplevert voor klasse-overstijgende contacten en voor een stimulans op vooruitgang voor de bewoners van de oorspronkelijke oudbouwwoningen. Daar is méér voor nodig. De positieve verwachtingen ten aanzien van de werking van gedifferentieerd aanbod zijn de laatste jaren getemperd.

Ten derde kan de opgave van herhuisvesting die voortkomt uit de sloop van woningen niet klakkeloos bij andere wijken worden neergelegd. Ook daar zijn verhuisbewegingen en voor de stedelijke woonruimteverdeling is het nadelig als een groot deel van de vrijkomende huurvoorraad moet worden voorbestemd voor urgenten uit de stedelijke vernieuwing.

Een deel van de bewoners wil in de wijk blijven en er zal druk zijn om de oplossing ook in de bouw zelf binnen de wijk te zoeken. De differentiatie komt dan niet voort uit een “kookboek” met een ideale mix, maar spoort met de vraag uit de wijk zelf. In Zuidwest blijkt er een forse grote vraag naar betaalbare, grondgebonden gezinswoningen met tuin in de stad. Dit is een andere deelmarkt dan (dure) appartementen voor ouderen of voor jongeren met carrière zonder kinderen.

Ten vierde valt op dat sociale en economische kwesties meer en meer op de voorgrond treden in de wijkvernieuwing (sociale stijging, jeugd, onderwijs, veiligheid). Echter, daarmee is de noodzaak om ook in

het woondomein te vernieuwen niet van de baan. Het is echter niet erg duidelijk wat het gevolg is van de grotere aandacht voor sociale en economische impulsen in de wijk voor het fysieke woonprogramma. In diverse wijkprogramma's wordt deze relatie niet gelegd. Het heet dat "de "oude" (fysieke) vernieuwing gewoon moet doorgaan: en dat "het "nieuwe" er gewoon bijkomt". Maar zo gemakkelijk gaat dit niet. Fysieke partijen, corporaties zoeken (in verschillende mate) naar een meer maatschappelijke invulling van hun werkzaamheden. Sociale partijen zoeken naar methoden om de individuele bewoners te kunnen bereiken en ontwikkelkansen te genereren. Afstemming tussen fysieke en sociale plannen lopen vaak mis op verschillen in termijn en financiën. Waar fysieke plannen en bijbehorende financiële consequenties vaak voor lange termijn vastliggen, zijn sociale plannen vaak niet meer dan een verzameling oplossingen voor een kortere termijn.

Deze omstandigheden bevorderen dat de inslag van de woonprogramma's meer gericht worden op het vasthouden van stijgers. Het is dan belangrijk dat men wooncarrière kan maken binnen de wijk. Kwaliteit van de openbare ruimte en voorzieningen in met name buurt- en woonstraten moeten zorgen voor een omgeving waarin kinderen op kunnen groeien en waarin de overige bewoners zichzelf kunnen ontwikkelen, zodat het aantrekkelijk is om er te wonen en te blijven wonen. De kwaliteit van de voorzieningen (onderwijs, groen, cultuur, vervoer, welzijn en gezondheid) zijn dan ook cruciaal voor de afweging om in vernieuwingswijken te blijven of te gaan wonen. Maar er is ligt ook een grote opgave in het beheer van die woningen die (nog) niet worden aangepakt.

Beheer

Beheer is omgaan met het bestaande. Het is minder spectaculair dan het nieuwe, maar het betreft altijd om een veelvoud aan woningen ten opzichte van de sloop/nieuwbouwopgave.

Vraag is nu of het beheer van woningen in wijken met een sloop/nieuwbouwopgave voldoende aandacht krijgt. Zo zijn voor Zuidwest aanwijzingen dat de beheeractiviteiten afhangen van de inzet van de betreffende functionaris (buurtconciërges, beheerconsulenten). Gemeld wordt dat het persoonsafhankelijk is en incident gestuurd (piep-systeem). Daarnaast is het de vraag of het motto "schoon, heel en veilig" wel afdoende is. In dit type van woningen stijgt de problematiek (overlast, dagelijkse sores, hoge mutatie, lage participatie), terwijl de betrokkenheid van bewoners onder druk staat. Er is dan ook meer nodig dan alleen een garantie dat de woningen de eerste vijf jaar niet wordt gesloopt ("garantiekkaart"). De proble-

matiek noopt tot een stevige aanpak (organisatie, handhaven) en uitstralen dat de woningen tot de laatste dag volwaardig “in de lucht” worden gehouden, terwijl de aangrenzende nieuwbouw, de garantiekaarten het signaal afgeven dat de betreffende woningen aan het einde van hun latijn zijn. Daar valt heel moeilijk “tegenop” te beheren, terwijl een afwachtende houding van de verhuurder (in beheer, in investeringen) de problematiek alleen maar groter maakt. Weerstand bieden aan het “wachtkamerdenken” is in de dagelijkse beleidspraktijk niet eenvoudig.

Klimaat en duurzaamheid

Den Haag is een rijke stad, die een internationale wereldstad aan zee wil zijn. De stijging van de zeespiegel als gevolg van de klimaatveranderingen is voor Den Haag direct relevant. Den Haag kan niet anders dan iets te moeten doen aan het probleem van het veranderend klimaat.

Het zal dan op lokaal niveau altijd moeten gaan om adaptie. Mitigatie is vooral een zaak op mondiaal niveau.

Het streven om een klimaatbestendige en CO₂-neutrale stad te worden kan direct gekoppeld worden aan verbeteringen in het leef- en woonmilieu van Den Haag. Groen is belangrijk voor een duurzame stedelijke samenleving en leefbare wijken en een afname van CO₂ uitstoot zal het lokale woon- en leefmilieu verbeteren en versterken.

Energiebesparing gericht op lagere energielasten kan een hogere prioriteit krijgen: hier lopen in het proces van ‘probleemwijk’ naar ‘prachtwijk’ sociale en duurzaamheidsdoelen gelijk op. Het is van belang een verbinding te maken tussen het lokale en het mondiale (schaalniveaus).

De ambitie om in 2020 20% van de energie uit duurzame bronnen te putten is ten opzichte van nu een stijging van 17%. Biomassa en windturbines zijn goede opties, maar krijgen te maken met het probleem dat er veel ruimte voor nodig is, die Den Haag niet heeft. Een goede optie is om uit te wijken naar de zee. Het meest kansrijke idee is, gezien de dicht bebouwde stad, de mogelijkheid voor warmte- en koudeopslag in de bodem.

Prachtwijken

Over de aanpak van veertig “prachtwijken” is in 2007 en 2008 al veel geschreven. Dit rapport is geen beleidsanalyse hiervan, noch een evaluatie. Wel mag gezegd worden dat elk nieuw beleidstraject zich mag verheugen in een grote belangstelling en dat er zowel gemakkelijke kritiek als gemakkelijke lof geproduceerd wordt.

Een gemakkelijke kritiek luidt dat het allemaal traag gaat, dat deadlines niet worden gehaald, dat partijen niet weten waar ze aan toe zijn. Dit is iets wat bij elk nieuw beleid zich voordoet.

Een gemakkelijke lof luidt dat “ met deze aanpak vier Haagse wijken weer de aansluiting met de samenleving gaan vinden” (wethouder Norder bij de ondertekening van de afspraken met de Haagse woningcorporaties, juni 2008) . Hier wordt gesuggereerd dat ruim 100.000 mensen in Den Haag geheel buiten de samenleving staan en dat dit met het prachtwijkenbeleid gerepareerd gaat worden.

Op drie onderdelen mag het prachtwijkenbeleid als bemoedigend worden gezien. Het heeft elan en ambitie gemobiliseerd in een groot aantal wijken en duidelijk gemaakt dat er ook op nationaal beleidsniveau betrokkenheid is met problemen in oudere wijken met betrekking tot samenleven en vooruitkomen. Veel meer dan in het eerdere beleid (56-wijkenbeleid, stedelijke vernieuwing 1997-2003) is de sociale agenda leidend gemaakt en is ook de bestaande verkokering als hinderpaal genoteerd. De gebiedsgerichte aanpak kan gezien worden als een oefenterrein voor ontkokering. Maar er zijn ook risico's.

De met elk nieuw beleid gepaard gaande hoge verwachtingen en de drang tot haastgedrag dragen niet bij aan een goede probleemanalyse en aan het binden van partijen ter plekke. Het produceert ook de noodzaak van nieuw beleid om “zich te bewijzen” en dat vooral door indrukwekkende plannen. Maar indrukwekkende plannen zijn niet altijd precies en uitvoeringsgericht. Voorts is het de vraag of met de gekozen wijkaanpak niet stilzwijgend het wijkniveau als hét analysekader gekozen is. De wijk is echter niet de determinant van maatschappelijke achterstanden, het is de ruimtelijke context waarin problemen als armoede en leefbaarheid zich voordoen. De wijk is dus geen oorzaak, maar vindplaats. Maar in aanpak begint het met de aanwijzing van de veertig wijken om daarna op de problemen en kansen uit te komen. In principe is ook een aanpak denkbaar van “Probleem” plus “Plan” is Geld ($P+P=G$) . Dan is niet de Wijk (40 geselecteerd met bepaalde criteria), maar het probleem leidend. Elke wijkaanpak zal ook een antwoord moeten vinden op de vraag hoe de aansluiting is tussen het wijkbeleid en het algemene (sectorale, stedelijke) beleid. Gebiedsgericht

beleid wil zich immers vaak onttrekken aan sectoraal en stedelijk beleid, onder de verwijzing dat het gebied “bijzonder” is.

Voorts is in het eerste jaar van de prachtwijkenaanpak veel energie gestoken in discussie over geld en macht. De verhouding tussen de rijksoverheid en de woningcorporaties is zeer gespannen (vennootschapsbelasting, investeringsfonds). Een analyse van dit conflict valt buiten het kader van deze studie.

Slot: drie opgaven

Drie opgaven: formuleren we aan het einde van deze studie

- werken aan precisie
- werken aan ontkokering
- werken aan vertrouwen en zekerheden

Werken aan precisie

Bij het werken aan verbetering van het woon- en leefklimaat in de wijken, is meer dan ooit noodzakelijk om precisie te betrachten bij de analyse van de problemen. Natuurlijk, veel zaken hangen met elkaar samen, maar niet in elke wijk is het vaste rijtje (“lage inkomens, eenvormige woningvoorraad, werkloosheid, onveiligheid, sociale cohesie”) aan de orde, laat staan in dezelfde mate. Ook zijn ter plekke aanwezige krachten om aan de problemen te werken, niet in elke wijk, even sterk aanwezig. Waar problemen zijn met betrekking tot (bijvoorbeeld) drugsoverlast, moet deze kwestie aangepakt worden. Dan hoeft niet verwezen te worden naar een langlopende wijkaanpak waarin het woningbestand gedifferentieerd wordt, een brede school wordt gebouwd en er nog vele andere dingen worden beoogd. Er wordt soms gevluht in diffuse probleemstellingen en grote, liefst integraal genoemde plannen die – door hun breedte en hun omvattendheid – niet uitmunten in slagvaardigheid. Daarbij komt dat een weinig preciese probleemaanduiding het op korte termijn misschien wel mogelijk maakt veel partijen aan de aanpak te binden (iedereen vindt dat er “iets” moet gebeuren), maar ook dat er om de problemen heen wordt gewerkt. Zeker, er gebeurt dan veel, maar wat beklijft en wat is het blijvende resultaat? Investeren in precisie helpt om problemen te koppelen aan partijen (verantwoordelijkheid verhelderen) en een korte en lange termijn agenda te maken. Bij de wijkaanpak gaat het om het hebben van een lange adem (dit vergt een gedeelde visie op de langere termijn) en om het vermogen om ook op korte termijn resultaten te laten zien. Dit laatste is nodig om vertrouwen te wekken bij de betrokkenen en perspectief te bieden.

Werken aan ontkokering

Op veel plaatsen in dit rapport is de verkokering tussen de instellingen aan het licht gekomen. Het komt voort uit een “ institutionele logica” waarin de agenda en de werkwijze van de betreffende instelling leidend zijn en er een markt wordt gezocht om de diensten van de instelling af te zetten. Dit is niet strijdig met een streven, bij veel instellingen zichtbaar, om meer aan te sluiten bij de vraagzijde, bij “wat de klant wil” Willen de instellingen overleven, in een tijd waarin meer op marktprikkels (concurrentie op kwaliteit en prijs) wordt vertrouwd, dan is kennis van de vraag en de klant noodzakelijk. Of – andere mogelijkheid – is kennis van de wens van de opdrachtgever (vaak de gemeentelijke overheid) noodzakelijk: dan worden instellingen voortgestuwd door de vraag van de subsidiegever en wordt subsidieafhankelijk gedrag uitgelokt. In beide soort gevallen wordt bevorderd dat de loyaliteit aan de instelling het zal winnen van de loyaliteit aan de opgave.

Instellingen kunnen zich verdringen om de gunst van “de klant”, maar niet alle klanten zijn even zichtbaar of krachtig (in vraagarticulatie, in koopkracht, in zelfredzaamheid). Op gebiedsniveau kunnen wel de sterke en zwakke krachten in beeld worden gebracht en kan worden vastgesteld wat wel en wat niet door de maatschappelijke instellingen wordt bestreken. Zo’n vaststelling moet instellingen kunnen helpen “over hun schaduw heen te springen” en een stapje meer of minder te doen dan strikt genomen past in de taakopvatting. De sectorale drive kan dan in een gebiedsgerichte drive worden ingepast.

Werken aan vertrouwen en zekerheid

Een slagvaardige aanpak van problemen in de wijken vergt het werken aan vertrouwen en het beiden van zekerheden aan partijen. Bewoners zullen niet meewerken als zij gezien worden als probleem, als sta-in-de-weg en als te verplaatsen object. Zij moeten er iets aan hebben en hier vertrouwen in hebben. Instellingen moeten het gevoel hebben dat zij hun energie en betrokkenheid kunnen inzetten, zonder dat zij “afgetikt” of overgenomen worden door anderen. Investeren in tijd en geld is in principe risicozoekend gedrag, maar bij grote onzekerheden verwordt het tot risicomijdend gedrag. Voor de lokale overheid is daarom het bieden van vertrouwen en zekerheden aan de bij de vernieuwing betrokken partijen een belangrijk sturingsinstrument. Soms is dit de rol van kadersteller (vanuit de publieke doelen en de publieke verantwoordelijkheid), soms is het de rol van mentor en coach die vertrouwen en steun geeft. Een overheid die erkent dat hij niet de oppermacht van de stad is, is nog niet een terugtrekkende en afzijdige overheid. Een bescheiden, kaderstellende, steunende en aanmoedigende overheid is een zeer aanwezige overheid.

BIJLAGE

Voor de realisatie van deze bundel hebben we veel mensen gesproken. Sommigen spraken wij in groepsverband, in tafelgesprekken met betrekking tot een bepaalde wijk en thema. Anderen spraken wij in kleinere samenstellingen of individueel. In deze bijlage vindt u een (niet uitputtend) overzicht van onze gesprekspartners en de organisaties waar zij werkzaam zijn/waren.

Rondetafelgesprek Schilderswijk

A. Aden, Marijke Bijl, Farouk Dahoe, Gert Evers, Fatima Faid, Geert Groenewegen, Erik Heemskerk, Luc Meuwese, Michel Theeboom, Zr. Vera en Frank v.d. Zwaan.

Rondetafelgesprek Stationsbuurt

Allouch El Baroudi, Sylvia Bonsink, Joke van Gemmert, Barry van de Laar, Jan Verhey

Rondetafelgesprekken Den Haag Zuidwest

Bonny van der Burg, Alfred Busser, Joanne Dodewes, Dik Hooimeijer, Carine Huizing, Hans Kluit, Hanneke de Reus, Paul de Reus, Karin Schrederhof, Sandra van der Steen, John Tokkie.

Verder spraken wij nog met:

J. Adriaansen, B. van Alphen, M. Ardewijn, A. El Assrouti, R. Azizahamad, R. v.d. Berg, P. van den Berk, M. Boerkamp, T. Bosma, J. Compaan, J. Derna, E. Ebels, R. van Egmond, S. Ergül, A. van Erkel, M. Fehres, B. van Galen, P. Gautier, V. van der Haak, E. Hasker, H. van der Heyden, A. Hilgersom, H. v.d. Hoeven, M. Huffstadt, P. Jansen, R. Kaffa, J. de Kruijf, H. Landman, H. Merx, B. Michels, K. Nieuwenhuizen, M. Nijenhuis, A. M. Oosterbaan, A. Pieper, A. Posthumus, F. Schutte, A. Schwab, E.J. Sleijser, M. Smitt, H. v.d. Steen, J. Starmans, F. van der Vaart, J. van Veen, J. Verrelst, A. van Vliet, A. Vogelzang en F. Weijzen.

Onze gesprekspartners waren werkzaam bij de volgende organisaties:

Bewonersorganisatie Somaliërs Schilderswijk

Een zelforganisatie die opkomt voor de belangen van zijn achterban. Ze organiseren activiteiten op sociaal-cultureel vlak, ondersteunen mensen als zij met vragen zitten en wanneer nodig verwijzen ze mensen door naar andere organisaties. De organisatie is gehuisvest in 'De Volharding' aan de Van Ostadestraat.

Bewonersorganisatie Stationsbuurt

Het doel van de organisatie is om het woon-, leef- en werkmilieu van de bewoners te verbeteren en om de belangen van deze bewoners te behartigen. (site)

Bewonersorganisatie de Paraplu

De organisatie bestaat uit verschillende praatgroepen en overleggen gevormd door buurtbewoners. Zij zetten zich vrijwillig in voor de belangen van hun straat, buurt en wijk. (site)

Bobor, buurtbeheer

Het buurtbeheerbedrijf heeft als doelstelling de leefbaarheid in Escamp te verbeteren door langdurig werklozen in te zetten. Het bedrijf werkt nauw met andere organisaties samen om integraal buurtbeheer te bevorderen. Essentieel hierbij is de bijdrage van bewoners. (site)

Ceres Projecten

Ceres projecten is de projectontwikkelingsorganisatie van Vestia voor de regio Haaglanden. Ceres richt zich op de ontwikkeling en realisatie van uiteenlopende woningbouwprojecten. (site)

O.b.s. De Drentse Hoek

De Drentse Hoek is een openbare basisschool in Morgenstond in Den Haag Zuidwest. (site)

DHV Ruimte en mobiliteit

DHV is een internationaal advies- en ingenieursbureau dat multidisciplinaire diensten verleent, in de bouw en industrie, voor een duurzame ontwikkeling van de leefomgeving. (site)

Gemeente Den Haag, DSO

Binnen de gemeente werkt de Dienst Stedelijke Ontwikkeling aan de groei van de stad met als uitgangspunten veiligheid, gezondheid en duurzaamheid. (site)

Gemeente Den Haag, OCW

De dienst Onderwijs Cultuur en Wetenschap zorgt er voor dat voorzieningen op het gebied van onderwijs, sport, cultuur, welzijn en gezondheidszorg gerealiseerd worden voor alle inwoners van Den Haag. (site)

Haagwonen

Haagwonen is 1 van de drie grootste woningcorporaties in Den Haag. De meeste woningen van Haagwonen staan in Den Haag Zuidwest en in de Schilderswijk. Haag Wonen beheert en ontwikkelt onder ander in 4 van de 10 armste wijken van Nederland. Dit maakt dat hun activiteiten naast het beheer van woningen ook een meer maatschappelijke invulling hebben. (site + forumboekje)

Hircos

Hircos is een internationale missionaire gemeenschap die in 1995 startte in de 'Schilderswijk'. De leden van de gemeenschap trekken zich het lot aan van de vele kansarmen in deze wijk. Naast het werk in de verschillende parochies besteden ze aandacht aan mensen aan de rand van de maatschappij.

O.b.s. Jan Ligthartschool

De Jan Ligthartschool is een basisschool in de Schilderswijk. De school is een brede buurtschool en heeft ook een voor-school. (site)

Marokkaanse vereniging El Ouahda

Een zelforganisatie die opkomt voor de belangen van zijn achterban. Ze organiseren activiteiten op sociaal-cultureel vlak, ondersteunen mensen als zij met vragen zitten en wanneer nodig verwijzen ze mensen door naar andere organisaties. De organisatie is gehuisvest in 'De Volharding' aan de Van Ostadestraat.

Meavita

Meavita is de grootste maatschappelijke onderneming in Den Haag die zich richt op zorg, wonen en welzijn met het doel mensen te helpen de regie over hun eigen leven te behouden. Meavita bestaat uit Thuiszorg, Woonzorg en Opgroeierende kinderen. (site + forumboekje)

Missiezusters

Een internationale organisatie welke zich in de verschillende landen inzet voor mensen in een kwetsbare positie. Ondersteuning wordt onder andere geboden met scholing, gezondheidszorg en maatschappelijke hulpverlening. (site)

MOOI Escamp

MOOI Escamp is een van de drie takken van de welzijnsorganisatie MOOI. Ze zet zich in om het welzijn van bewoners van 0 tot 100 in Escamp te verbeteren. Ze werkt om dit te bereiken samen met vele partijen. (site)

Morgenstond Wijkplatform

Een bewonersorganisatie die op het gebied van leefbaarheid, wonen en welzijn de belangen behartigt van de bewoners in Morgenstond. (site)

Politie Haaglanden

De korps van de politie Haaglanden probeert in negen gemeenten waar in totaal meer dan 1 miljoen inwoners wonen de veiligheid en leefbaarheid te behouden. (site)

Staedion

Staedion is met 33.000 woningen en 3.500 bedrijfsruimten de grootste woningcorporatie in Den Haag. Met 430 medewerkers wordt er gewerkt aan het bieden van wooncarrière aan mensen met een laag of middeninkomen. (site)

STEK

‘Voor stad en kerk’ zet zich vanuit het Christelijke geloof in voor de verbetering van de leefbaarheid, sociale cohesie en vitaliteit van de stad. Door samen te werken met andere organisaties wil STEK breed en veelzijdig aanwezig zijn in Den Haag.

Stichting BOOG

BOOG ondersteunt en adviseert organisaties als (lokale) overheden, bewonersorganisaties en woningcorporaties bij het aanpakken van samenlevingsvraagstukken. Thema's als leefbaarheid, veiligheid, gezondheid en burgerschap staan daarbij centraal. (site)

Stichting Jeugdwerk Samson

Samson is een jeugdcentrum in de Schilderwijk. Samson organiseert al ruim 10 jaar activiteiten voor jongeren. Het centrum heeft daarmee een belangrijke functie in de wijk verkregen.

Stichting OKIA, landelijke organisatie voor illegalen

Het OndersteuningsKomitee Illegale Arbeiders heeft biedt sociale ondersteuning aan illegale arbeiders. Ook geeft OKIA informatie aan professionals en beleidsmakers over de leef- en werkomstandigheden van illegalen.

STIOM

Stiom is een project- en ontwikkelingsorganisatie voor sociale kwaliteit van zorg en dienstverlening in Den Haag. Ze werken aan een samenhangend aanbod van wonen, zorg en welzijn. Door de relevante organisaties samen te brengen probeert Stiom de 1e lijns hulpverlening te ondersteunen bij het werken aan kwaliteitsverbetering rondom concrete knelpunten in de wijk (site + forumboekje)

Turkse Werkgroep Schilderswijk

Een zelforganisatie die opkomt voor de belangen van zijn achterban. Ze organiseren activiteiten op sociaal-cultureel vlak, ondersteunen mensen als zij met vragen zitten en wanneer nodig verwijzen ze mensen door naar andere organisaties. De organisatie is gehuisvest in ‘De Volharding’ aan de Van Ostadestraat.

Vadercentrum ADAM

Het vadercentrum is een plaats waar mannen terecht kunnen voor een breed scala aan activiteiten waarmee ze zich kunnen vermaken en ontwikkelen. Er worden praktische cursussen gegeven in de werkplaats, sportieve cursussen elders in de omgeving maar ook cursussen als taal- en computerles in een eigen cursus lokaal. (site)

Vestia

Vestia is een woningcorporatie die verspreid over met name de Randstad actief is als ondernemende organisatie die met sociale betrokkenheid en op creatieve wijze invulling geeft aan goed wonen voor iedereen en voor kwetsbare groepen in het bijzonder. (site)

Voeten en Vleugels

De inmiddels opgeheven organisatie Voeten en Vleugels zette zich in voor precenten voor cultuur en samenleving. (visite kaartje)

Zebra

Zebra is de nieuwe naam van de gefuseerde Haagse instellingen Welzijnsorganisatie Centrum (WOC) en Welzijnsorganisatie Schilderswijk (WES). Zebra biedt brede maatschappelijke ondersteuning in de wijken Centrum, Schilderswijk en Transvaal. Onder Zebra valt ook het Buurthuis Parada waar een diversiteit aan activiteiten georganiseerd wordt voor de bewoners. (site)

SELECTIEVE BIBLIOGRAFIE

- Aedes, (2007). *Antwoord aan de samenleving van de wooncorporatie verenigd in Aedes*. Hilversum, januari.
- Agricola, E. et al. (red). (2002). *Den Haag Zuidwest Een naoorlogs stadsdeel in verandering*. THOT Bussum.
- Ardewijn, M. (2007). *Woonbeleving bewoners in de Otterrade*. Stichting Boog, Intern rapport DSO.
- Bakker, P.P. (2006). *Onderwijs en welzijn scholen samen Ontwikkeltraject brede buurtschool*. Almelo: Riet Nieuwland.
- Blokland, T. (2006). *Het sociale weefsel van de stad. Cohesie, netwerken en korte contacten*.
- Blokland, T. (2007). *Interview met Talja Blokland over de maakbaarheid van prachtwijken*. Volkskrant, 31 maart.
- Bolt, G., Kempen, R. van & Marissing, E. van, (2004). *Stedelijk Beleid en Sociale Cohesie in twee herstructureringswijken. Nieuw-Hoograven Utrecht en Bouwlust Den Haag*. Universiteit Utrecht. Corpovenista.
- Boon, C. & G. Klunder, 2004, *Prestatieafspraken in het planvormingsproces van duurzame stedelijke vernieuwing. Een verkenning van de mogelijkheden en onmogelijkheden van prestatieafspraken duurzaam bouwen*, Gouda (Habiforum)
- Braber, K. (e.a). (2000). *Energie 2010-2025 Den Haag*. I.o.v. Gemeente Den Haag en ENECO. Arnhem.
- Breejen, F., Buys, A. & Thunissen, V. (2006). *Greep op wijkontwikkeling*. RIGO. Amsterdam.
- Brink, G. v.d. (2007). *Prachtwijken?!* Uitgeverij Bert Bakker.
- Brouwer, B. & Fehres, M. (2005). *Kwart voor twaalf voor Bouwlust*. Voeten en Vleugels. Intern onderzoeksrapport Vestia.
- Burgers, J. & Engbersen, G. (2004). *De emancipatieve stad. Een onderzoeksagenda met betrekking tot de sociale liftfunctie van grote steden*. Rotterdam: Erasmus Universiteit/NICIS.
- Davies, S. & Ouwehand A. (2004). *Operatie geslaagd, vervolgingreep noodzakelijk*. OTB, Habiforum.

-
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling. (1999). *Een nieuw perspectief Den Haag Zuidwest*. Gemeente Den Haag.
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling. (2002). *Stedenbouwkundige uitgangspunten Morgenstond Midden*. Gemeente Den Haag.
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling. (2002). *Nadere Uitwerking Stedenbouwkundig plan Morgenstond-Midden*. Gemeente Den Haag.
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling. (2002). *Gebiedsvisie Morgenstond*. Gemeente Den Haag.
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling. (2004). *Structuurvisie Den Haag Zuidwest*. Gemeente Den Haag.
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling. (2006). *Nota vernieuwing Den Haag Zuidwest*. Gemeente Den Haag.
- Dienst Stedelijke Ontwikkeling. (2006). *Architectonische uitgangspunten Morgenstond*. Gemeente Den Haag.
- Dorland, R. van, & Jansen, B. (red.). *De Staat van het Klimaat 2006*. De Bilt/Wageningen: uitgave PCCC.
- Duyvendak, J.W. (2005). *De buurt: guur oord of kuuroord?* Bedenkingen bij de extramuralisering. In: NUL20, nr. 19, maart 2005.
- Easterly, W. (2006), *The white man's burden*. Penguin Press.
- Eijck S., van, e.a. (red.). (2006) *Nota Diversiteit in het jeugdbeleid*.
- Ende, J. van den, Smit, V., Groot, M. de & Klaver, M. (2008). *De Haagse Catalogus Prachtwijken*. De Haagse Hogeschool. Den Haag.
- Engbersen, G. (1997). *In de schaduw van morgen. Stedelijke marginaliteit in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- Engbersen, G., Snel, E. & Boom, J. de, (2007). *De adoptie van wijken. Een evaluatie van 'Nieuwe Coalities in de Wijk'*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Fortuin, K. & Ouwehand, A. (2003). *Leidraad sociale wijkvisie*. VROM, Den Haag.
- Gemeente Den Haag, (1999). *De Kracht van Den Haag*.
- Gemeente Den Haag. (2005). *De daadkracht van Den Haag*.

-
- Gemeente Den Haag. (2005). *Mensen maken de stad. Maatschappelijke visie op Den Haag in 2020*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag. (2005). *Wereldstad aan zee. Structuurvisie Den Haag 2020*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag. (2006). *Actieprogramma jeugd 2007 - 2010*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag. (2006). *De staat van de Haagse Economie 2006*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag. (2006). *Haagse klasse(n). Lokaal Onderwijs Plan 2006 – 2010*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag (2006). *Mee Doen. Coalitieakkoord 2006-2010*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag. (2006). *Samen stad zijn. Burgers maken het verschil! Beleidskader Burgerschap*. November.
- Gemeente Den Haag. (2006). *Stadsenquête 2006*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag. (2006). *Woningbouwafspraken met de corporaties*. Juli. Den Haag.
Bekeken in 2007 op: <http://zbs.denhaag.nl/risdoc/2006/RIS139059.PDF>
- Gemeente Den Haag. (2007). *Burgerjaarverslag 2007*. Den Haag.
- Gemeente Den Haag. (2007). *De nieuwe aanpak voor Krachtwijk Den Haag Zuidwest*. September.
- Gemeente Den Haag. (2007). *Milieuprojectenplan 2006-2010*. Februari.
- Gemeente Den Haag. (2007). *Stadsenquête 2007*. Oktober. Den Haag.
- Gemeente Den Haag en HaagWonen (2007). *Verdrag van de Schilderswijk, wijkactieplan*. Den Haag. September.
- Gemeente Tilburg. (2006). *De cirkel doorbreken. Bevindingen van de TaskForce Armoede*.
- Gent, W. van, Musterd, S. & Ostendorf, W. (2007) Van probleemwijk naar prachtwijk? Over de problemen van een wijkgerichte aanpak. In: *Tijdschrift voor de volkshuisvesting*. Nr 4. Pp. 44-50.
- Gilsing R., e.a. (red.). (2004) *Naar een stelsel van Sociale indicatoren voor integraal Jeugdbeleid*. Den Haag: SCP.
- Gilsing R., e.a. (red.). (2005). *De jeugd in Nederland*. Den Haag: SCP.

-
- Haag Wonen, Vestia & Staedion, (2006). *Samen aanpakken, Strategisch voorraadbeleid van de corporatie in ZW, Den Haag*.
- Heijden, P.G.M., van der, Gils, G., van, Cruijff, M. & Hessen, D. (2006). *Een schatting van het aantal in Nederland verblijvende illegale vreemdelingen*. IOPS-Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Hoogheemraadschap Delfland en Gemeente Den Haag, (2006). *Waterbergingsvisie Den Haag*. Delft/Den Haag.
- Koks, J. (2008). *Samenwerken aan een leefbare buurt*. Afstudeerscriptie academie voor Facility Management. De Haagse Hogeschool.
- Kousemaker N.P.J. & Timmers-Huigens D. (1985) Pedagogische hulpverlening in de eerste lijn. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*.
- Kruiter A.J. & Jong, J. de, (2007). *Aanval op de uitval. Blik op de frontlijn*. Den Haag: NICIS/G27.
- Kullberg, J. (2006). *De tekentafel neemt de wijk*. SCP. Den Haag.
- KWIZ, (2006). *Armoedemonitor Den Haag 2006*.
- Laan, G. van der, (2007). *Maatschappelijk werk als ambacht: inbedding en belichaming*. Amsterdam: SWP/Humanistics University Press.
- Latten, J.J. (2005). *Zwanger van segregatie. Een toekomst van sociale en ruimtelijke segregatie*. Oratie UvA. Amsterdam. 18 november.
- Lautenbach H. & Siermann, C. (2007). Armoedeprofielen van de vier grote steden. In: *Sociaaleconomische trends*, 1e kwartaal 2007, Den Haag: CBS.
- Leerkes, A, San, M. van, Engbersen, G., Cruijff, M. & Heijden, P. van der. (2004). *Wijken voor illegalen. De ruimtelijke spreiding en huisvesting van illegale vreemdelingen*. SDU uitgevers.
- Ministerie VROM, (2007). *Actieplan Krachtwijken*. Den Haag.
- Minsterie VROM (2007). *Routeplanner Klimaataanpassing*. Den Haag. Februari.
- Marlet, G., & Woerkens, C. van, (2007). *Op weg naar Early Warning, Omvang, oorzaak en ontwikkeling van problemen in de wijk*. Utrecht.

Movisie/EUR, (2007). *Kiezen voor de stad. Kwalitatief onderzoek naar de vestigingsmotieven van de allochtone midden-klasse*. Den Haag: VROM.

Musterd, S. (2007). Achterstandswijken pak je niet aan door sloop. In: *Tijdschrift voor sociale vraagstukken*. Maart. Pp. 19-21.

Nicis actueel. (2008). *'Ik ga de armoede in Den Haag uitroeien'*. 29 januari.

Otten, F., e.a (red.). (2006). *Armoedebericht 2006*. Den Haag: SCP/CBS.

Prinsen B. & Blokland G. e.a. (red.). (2004). *Versterking van de pedagogische preventie in de jeugdgezondheidszorg. Praktijkboek jeugdgezondheidszorg*. Maarssen.

Prinsen B.& Blokland G. (2006). *Richtlijn ter stimulering van het gebruik van veelbelovende en effectieve interventies voor de gemeentelijke functies van opvoed- en gezinsondersteuning*. Utrecht.

Productgroep Onderzoek en Integrale Vraagstukken. (2007). *Staat van de jeugd in Den Haag. Inventarisatie van gegevens over kinderen en jongeren in Den Haag*. Gemeente Den Haag.

Reijndorp, A. & Zwaard, J., van der. (2007). Kan en wil ik hier mijn kind laten opgroeien? Manieren om de pedagogische kwaliteit van een wijk te monitoren. Notitie voor Sociale Verhuurders Haaglanden. In: *Kijken naar wijken is verrijken*. Ook voor professionals. Brochure/programma van SVH.

RMO, (2005). *Niet langer met de ruggen naar elkaar*. Een advies over verbinden. RMO-Advies 37. Den Haag: RMO.

Roes, Th. (2002). *Sociale Cohesie en Sociale Infrastructuur*. Den Haag: SCP.

SER. (2007). *Lissabon in de wijk: Het grotestedenbeleid in een nieuwe fase*. SER-advies.

Smit, V., (2007), *De onzekere stad*. Intreerede De Haagse Hogeschool

Stadsdeelkantoor Escamp, (2007). *De nieuwe aanpak voor Den Haag Zuidwest*.

Stichting Atlas voor gemeenten. (2006). *Atlas voor gemeenten 2006*. Utrecht.

Uitermark, J. & Duyvendak J.W. (2005). *De bestuurbare buurt. Uitdagingen voor onderzoek en beleid op het gebied van sociale menging*. *Migrantenstudies* 21/2.

Veldhuisen, S. (2006) De Binckhorst; tussenstad in stroomversnelling. In: *S&RO, themanummer bedrijventerreinen*. Nirov. Den Haag. Juni.

Vereniging Eigen Huis. (2007). Planten op het Dak. In: *Eigen Huis Magazine*. April.

Vijverberg, G. (2005). *Technisch beheer en strategisch voorraadbeleid in de corporatiepraktijk*. OTB/TUD.

VROM-raad, (2006). *Stad en stijging. Sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Den Haag: VROM-Raad.

Vrooman, C., e.a. (red.). (2005). *Armoedemonitor 2005*. Den Haag: SCP.

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, (2006). *Vertrouwen in de buurt*. Amsterdam University Press.

Wezel, R.H.J. van, (1993). *Woningbeheer*. Dissertatie. LU Wageningen.

Zeijl, E., e.a. (red.). (2005). *Kinderen in Nederland*. Den Haag: SCP.

Zeker in de stad? is het tweede deel van de reeks Haagse Sociale en Culturele Verkenningen van het lectoraat Grootstedelijke Ontwikkelingen van De Haagse Hogeschool.

Deze bundel van verschillende onderzoeken richt zich op de dagelijkse woon- en leefomgeving in Den Haag. In bepaalde delen van de stad komen we armoede tegen, een lage arbeidsparticipatie, grote druk op het onderwijs, rommelige woonomgeving en veel nieuwe initiatieven van verschillende partijen om daar iets aan te doen. Hoe gaat dit? Hoe werken de talloze aanwezige instituties aan de verbetering van het woon- en leefklimaat? De verkenningen vinden plaats in de Schilderswijk, de Stationsbuurt en Morgenstond/Zuidwest, waarbij de thema's illegaliteit, opgroeimogelijkheden, klimaat, prachtwijken, beheren en bouwen aan de orde komen.

ISBN 978-90-73077-26-3